

UJABB
EMLÉKBESZÉDEK
ÉS
TANULMÁNYOK.

IRTA

TREFORT ÁGOSTON.

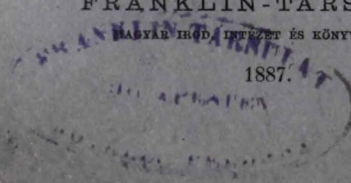

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRÁD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1887.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

685150

UJABB
EMLÉKBESZÉDEK
ÉS
TANULMÁNYOK.

IRTA

TREFORT ÁGOSTON.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1887.

288401

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

	Lap
Lukács Móricz --- --- --- --- --- --- --- --- --- ---	1
Gróf Lónyay Menyhért --- --- --- --- --- --- --- --- ---	25
Mignet Ferencz--- --- --- --- --- --- --- --- --- ---	47
Thiers Lajos Adolf --- --- --- --- --- --- --- --- ---	67
Guizot Ferencz--- --- --- --- --- --- --- --- --- ---	89
Báró Eötvös József --- --- --- --- --- --- --- --- ---	121
A felsőház reformjáról --- --- --- --- --- --- --- --- ---	137
Elnöki megnyitó beszéd --- --- --- --- --- --- --- --- ---	165
Néhány szó a középiskoláról --- --- --- --- --- --- --- --- ---	177

LUKÁCS MÓRICZ.

FÖLÖLVASTATOTT A M. T. AKADEMIA 1882. JÚNIUS 4-ÉN TARTOTT ÜNNEPÉLYES
KÖZÜLÉSÉN.

EGY szép tavaszi napon történt, 1834-ben, midőn Lukács Móriczot a nemzeti casino termében először láttam. A nemzeti casino akkor nemcsak mulató kör, hanem valódi művelődési intézet volt, a mint azt gróf Széchenyi István, ki az associatio természetét és hatását jobban ismerte, mint bárki más Magyarországon, concipiálta, és e szellemben vezetni s fentartani tudta. Ez egyesületben a társadalom minden osztályának képviselői találkoztak s érintkeztek. A dúsgazdag s nevökre büszke grófok, a középnemesség földbirtokosai, a magasabb hivatalnokok s birák, nemkülönbén a polgári elem képviselői, a pesti nagykereskedők, az ügyvédek, a tudomány és irodalom férfiai; s mívelt fiatalemberek, kikről föltették, hogy nem biliárd s kártya kedvéért, hanem a könyvtár használata végett kívánják a casinót látogatni, — minden díj nélkül mint vendégek használhatták a nemzeti casinót. Kiterjesztette az figyelmét a neme-
sebb élvezetekre is, s hangversenyeket rendezett és

nem jött Pestre jelentékenyebb művész, ki magát a nemzeti casinó termeiben ne hallatta volna. Ily zenészetű előadásokra a tagok s azok családjai de jure hivatalosak voltak, de azonkívül számos belépti jegy osztatott ki; s egyszer én is, mint első-éves jogász, ily jegy birtokába jutottam, s a mint szép csendesen hallgattam a zenét, feltűnt nekem egy fiatal, igen sovány, gyöngé egészségű ember, ki egyre járt s mozgott, minél fogva hinnem kellett, hogy ő e helyen nem vendég, hanem a háziurak egyike. Hosszabb idő telt el, a nélkül, hogy ez alakkal ismét találkoztam volna. De midőn 1837-ben, februárban első utazásomból hazatértem s a casinóba bevezettettem, gróf Serényi László által ismerkedtem meg a fennemlített alakkal, ki nem volt más, mint Lukács Móricz, ki néhány nap mulva engem Szalay Lászlónak bemutatott.

Ez idő óta, tehát negyvenhárom éven át, én Lukács Móriczsal folytonos érintkezésben állottam, mely állandóan szívélyes — a viszonyok s körülmények szerint közelebbi vagy távolabbi barátság, de mindig rokonszenves és bizalmas viszony volt.

De főleg 1837—48-ig oly sokféle viszonyokban állottam Lukács Móriczsal, hogy elmondhatom: ez időt vele éltem át, s közös célokra vele kezdet fogva működtem, s ez indok birt engemet arra, hogy Lukács Móricz felett emlékbeszéd tartására mertem vállalkozni, azt vélvén, hogy ez által iránta a rokonszenves barátság és tisztelet adóját lerovom. S hiszem

is, hogy főleg oly tényekre s állapotokra szorítkozva, melyeket együtt éltünk át, egy már letűnt s már történelmi kornak némely egyes mozzanatait képes lesznek talán hívebben ecsetelni, mint olyanok, kik e kort csak traditióból ismerik, s talán méltányolni képes lesznek egy oly egyéniséget, ki bármely testületnek díszére vált volna, kinek emlékét megünnepelni mai közülésünk egyik föladata, ki épen oly tulajdonok által tündökölt, melyeket óhajtanó volna minden tudományos társulat tagjában föltalálhatni, minők az akadémikus szellem, a humanus kedély, — a Herder humanizmusa értelmében. E szavak fonalán állíthatom Lukácsról, hogy ismerőseim tág körében alig ismerék egyet, ki negyven éven át annyira hű maradott volna magához. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy nézetei negyven év alatt sohasem változtak. Lukács sokkal szellemesb és eszesebb ember volt, semhogy az eseményekből ne tanult volna, s ne engedett volna a változott világnak magára befolyást; nézetet változtatni újabb tanulmányok s tapasztalatok nyomán, nemcsak nem bűn, hanem erény. Én csak azt jelzem, hogy Lukács kedélyében valamint észjárásában az alaphang nem változott. Ő elfogulatlan, humanus, s a mellett skeptikus volt; az ember sorsát nem hitte függőnek a politikai formáktól, a politika tehát rá nézve sohasem birt oly fontossággal, mint azokra, kik e téren valaha szerepeltek, vagy szerepelni óhajtanak, s azért ő, habár egészben véve a

szabadelvű iskolához tartozott mindig, jó lábon tudott állani a conservatív, valamint a forradalmi emberekkel is, mert látva a különböző irányú, de egyaránt őszinte meggyőződéseket, mindig fölébredt benne a kérdés: «Ubi est veritas?» (Hol az igazság?) Ily emberek nem szoktak a cselekvés emberei lenni, s nincs is bennök az ambitio ama neme, mely a cselekvés embereit élénkíti. Ő habár keveset írt, — mégis írói temperamentummal birt — literary gentleman volt par excellence.

Kedélye gyöngéd volt, tudott szeretni, s a szeretettel az öntudatos kötelességérzet volt összefűzve, mely önfeláldozást követelt. — Fiatal korában édes anyján csüngött, s neki áldozta föl existenciáját, — s midőn később, érett férfikorában megnősült, nejeének ki éveken át beteg volt, áldozta föl magát. Erősen hiszem, hogyha Lukács Móriczot nem éri ama szomorú sors, hogy életének nagy részét mint szerető s gyöngéd betegápoló töltse: productivitása s tevékenysége sokkal nagyobb mértéket öltött volna, mert volt benne anyag a productivításra, — de ő ez anyagot nem oly czélből szerezte, hogy azt értékesítse: tanult, s mívelte magát, mert az önmívelődést czélnek tekinté. S ez épen a jellemző vonás kedélyi és szellemi alakjában, — oly alak, a mely nálunk eredeti, mert ritka, s mely szellemileg s vagyoniilag nálunknál kifejtettebb országokban gyakrabban fordul elő, s melyhez hasonlók főleg a társas életben szoktak szeretetre méltósá-

guk által szerepelni, mivel a szellemes társaság s conversatio a míveltségnek mintegy parfume-je. Erre vonatkozólag mondja Lukács egyik értekezésében: «A tudományok művelésében is a valódi cél nem a tudás, hanem a tanulás. Ebben találunk vigasztalást, szórakozást az élet csapásai között. A tudományos munkásság magában találja jutalmát, nem a sikerben.»

Nem levén szándékom Lukács Móricznak e helyen életrajzát adni, csakis néhány főadatra szorítkozom e részben.

Lukács Móricz született 1812-ben, szeptember 5-én Pesten. Nevelését itt s szülői jószágán, Temesmegyében, Bresztováczon nyerte. 1831-ben Krassó-megye tiszteletbeli aljegyzője lett. 1832-ben Pestre költözött, s irodalmi tanulmányoknak élt. — Szülői kívánatára 1836-ban, Pestmegyében tiszteletbeli aljegyzői állást fogadott el, mely hivatalról azonban atyja halála után lemondott, s attól fogva 1848-ig kizárólag a tudománnyal s az irodalommal foglalkozott.

Lukács, mint már említém, nem volt az actio em-bere, de közszellem s hazafiság, főleg pedig eleven érzék minden iránt, mi jó, szép s üdvös, nagy mértékben volt benne, s barátai őt, ha valamit életbe akartak léptetni, kevés rábeszéléssel, s némi aggályoskodás mellett az ő részéről, mindig meg tudták nyerni.

Az első ilyen alkalom volt a műegylet fölállítása 1838-ban. Gót s román stylú templomaink mutatják, hogy azok építése korában műizlés s műérzék nem hiányzott nálunk; templomaink az akkori kor múzeumai voltak, s a hívek, midőn fohászaikat az éghez emelték, érezhették a művészet hatását is. De a későbbi idők nem kedveztek Magyarországon a képzőművészeteknek. A stagnatio epochája, mely I. Ferencz uralkodásával beállott, semminemű haladásnak, tehát a művészeteknek sem lehetett kedvező. Eszterházy herczegnek volt ugyan kitünő képtára, de az Bécsben levén elhelyezve, nem gyakorolt semmi hatást, s nem is a magyar kulturális szükségletek tekintetbe vételével volt összeállítva. — Pyrker egri érseknek nem csekély érdeme, hogy Velenczéből egy kis képgyűjteményt hozott magával, de az Egerben, az érseki lakban levén elhelyezve, nagyon kevés ember látogatta. Összeköttetéseink a külfölddel, magával Béccsel sem voltak oly mindennapiak, mint most, s Bécsbe utazni akkoriban nagyobb szerű vállalatnak tekintett, minél fogva a bécsi gyűjteményeket nem sok magyar ember ismerte. Érdekeltség a képzőművészetek iránt csak ama kis körben találtatott, mely a külföldön, különösen Olaszországban megfordult, s az ottani műkincseket élvezte, s a mely tudta, vagy legalább gyanította, mily hatalmas tényező a művészet a nemzetek életében.

Mi fiatalabb emberek, kik külföldön utaztunk,

hazajövet csodálkoztunk a létező szegénységünkön, s értekeztünk és beszélgettünk, mit lehetne tenni a művészet előmozdítására, illetőleg a művészeti érzék ébresztésére a magyar közönségben. Hogy az állam e részben valamit tegyen, arról a legmerészebb reformer sem mert volna ábrándozni, hiszen a magyar állam a szó mai értelmében akkor nem is létezett, nagy összegeket összehozni aláírás útján, oly pénzszegény országban, mint hazánk akkor volt, képzelenség lett volna. Követve tehát Bécs s a külföld példáját, javaslatba hoztuk egy művészeti egyesület életbeléptetését. Lukács Móricz velünk s többekkel kezet fogva, szóval, tollal, tettel élénk tevékenységet fejtett ki, s működésünk nem maradt eredménytelen.

A művészeti egyesület létrejött, kiállításokat rendezett, műlapokat osztott ki, s Lukács ennek sikeres tevékenységéről 1845-ben már azt írhatta az augsburgi *Allgemeine Zeitung*-ban, a magyar állapotokról írt levelei egyikében: «A művészet is az utolsó években örvendetes lendületet vett, mi nagyrészt a művészeti egyesületnek tulajdonítható érdemül. Évenként rendezett kiállítások, az általa vásárolt képek kisorsolása, a jutalom-műlap kiosztása által a tagok közt, az ország lakosaiban szunnyadozó művészeti érzéket fölébresztette, hivatásuk öntudatára még nem ébredt egyes tehetségeket a helyes pályára terelt. A haladás, melyet Magyarország e tekintetben a műegylet fölállítása által tett, legjobban kiderül, ha ha-

zai művészeink képeinek számát s becsét összehasonlítjuk azokkal, a melyek az első kiállításokban láthatók voltak. Míg azok majdnem kizárólag a külföldi művészek műveiből állottak, s azok közt alig tünt föl néhány belföldi, melyek közül alig egy pár tartott valódi művészeti érdemre igényt: az utolsó kiállításban a kiállított művek egyharmada belföldi művészekre esett, s azok között sok jeles mű találkozott. A kiállított tárgyak száma meghaladta a kétszázötvenet s azokból nyolczvan mű hazai festészektől származott.»

«A művészet magasabb lendületének főakadályául lehet tekinteni — így szól tovább Lukács az idézett levélben — a műgyűjtemények hiányát, melyek által a nagyobb közönség izlése tisztul, valamint a törekvő tehetségek művészetileg serkentetnek s irányoztatnak. Az egyetlen említésre érdemes gyűjtemény az országban a Nemzeti Múzeum galleriája. Reményem, hogy nem fognak szerénytelenséggel vádolni, ha kifejezést adok egy óhajtnak, melyet Magyarországon a művészet minden barátja táplál, vajha Eszterházy herczeg a maga kitünő képtárát Bécsből Pestre hozná.» S azóta ez a *pium desiderium* is teljesült mint igen sok üdvös dolog, mit először a legvérmesebb reformerek is csak *pium desiderium*nak tartottak.

A művészeti élet újabb epochája ez egyesület életbeléptetésével kezdődik.

A dolog, egyszer megindulva, ment; de az a kis

kör, melyből e mozgalom kiindult, más utakon és módokkal is törekedett a magyar kulturai állapotokat előmozdítani, s azokkal együtt a politikai átalakulást is előkészíteni.

Az általános pangás közepett, mely a negyvenes évek kezdetén hazánkban, a közgazdaság, a politika, a tudomány minden terén létezett, — örvendetes jelenség volt a magyar irodalom föllendülése; költők s politikai írók mellett a napi sajtó is emelkedni kezdett. De a gyakorlati élet s a tudomány és irodalom közt nem volt semmi összefüggés. A legtöbb ember az augsburgi *Allgemeine Zeitung* melléklapjaiból merítette általános műveltségét; a míveltebb s felsőbb osztályok, melyek francziául és angolul is értettek, olvasták a *Revue des deux Mondes*-ot, s az angol *Review*-kat. Mindamellett, hogy a *Tudományos Gyűjtemény*, s előbb is már más folyóiratok léteztek nálunk is, de azok czikkei többnyire specificus magyar dolgokkal foglalkoztak, s közleményeik formája és szelleme oly elavult, olvasóik köre oly szűk volt, hogy e folyóiratok jóformán semmi befolyást sem gyakoroltak, sőt azon irodalmi forma, mely ez irányban hatást tesz, s különösen Francia- és Angolországban már virágzásra jutott, a magyar irodalomban még nem is létezett. — Folyóiratot alapítani, s kiadni, mely a külföldön oly hatásos alakban, essaykben, közvetítse a tudomány vívmányait s az eszméket, e célra egyesültünk mi hárman: Szalay László, báró Eötvös és

én; s magunk közt abban állapotunk meg, hogy mielőtt nagyobb körben beszélénk a dologról, Lukács Móriczot kell mindenekelőtt megnyernünk; ő épen azon talentumok egyike, melyek essay-k írására vannak kvalifikálva. Lukács Móricz skeptikus természeténél fogva tervünket jobbra-balra fontolgatta, meghányta vetette; számos kételyei voltak a kivihe-tőség iránt, de végre győzött a benne élő közszellem, s hozzánk csatlakozott.

A *Budapesti Szemle* első kötete megjelent 1840 január havában. E kötet számára Lukács értekezést írt az állati magnetismusról; a második kötetben pedig a büntetőjogi teoriákról jelent meg tőle egy igen jeles cikk. Magnetismus és büntető jog oly heterogén tárgyak, hogy méltán lehet kérdezni: mily alkalomból jöhetett Lukács arra a gondolatra, hogy épen e tárgyról írjon. Minden mozgalom, mely Európa nyugati országaiban az elméket s kedélyeket megragadja, visszahat hazánkra is. Az állati magnetismus, benne rejlő tudományos jelentőségével s a körüle képződött humbuggal, már a harminczas évek óta napirenden volt. Nekünk is meg voltak magnetikus látnokaink, magnetikus betegeink és magnetizáló orvosaink. A prevorsti látnoknő- s a weinsbergi fogolynőnek sok olvasója volt mindenütt. A tárgy annyi érdekeltséget keltett, hogy nem volt helyén kívül egy encyclopedikus folyóiratban róla szólni. S Lukács oly alaposan, világosan fej-

tegeti a tárgyat, hogy essay-jét ma is érdekléssel olvashatni.

A büntető jog theoriái nagyobb gyakorlati fontossággal bírtak. Az új nemzedék, mely tanúja volt a mai büntető törvénykönyv alkotásának, nem gyanítja: mennyi s mily phasisokon kellett ez ügynek keresztül mennie, míg megoldását nyerte.

Az 1790/1-diki országgyűlésen már napirendre került; 90 év kellett tehát ez ügy megérlelésére; a régi magyar statusférfiak bűne, hogy mindig tárgyaltak, s a tárgyakat eredményhez nem tudták vezetni. Egy fontos ügyet irodalmi úton mozdítani elő, egészséges fogalmakat honosítani meg, tájékozást nyújtani a gyakorlat embereinek: ez volt Lukács cikkének főadata; s e főadat irodalmilag minden tekintetben sikerült, mert Lukács értekezése ma is haszonnal és élvezettel olvasható.

Kis arányok közt mozgó közéletünkben nagy szenzációt okozott a *Pesti Hirlap* megjelenése 1841-ben. 1843-ban azonban a szerkesztő és kiadó tulajdonos közt differentiák támadván, Szalay vette át a Hirlapot. Új tanok zászlója bontatott ki. Eötvös és én biztosítottuk az új szerkesztőt, hogy minden kitelhető erővel fogjuk őt e téren támogatni, s vele közreműködünk. Lukács azonban visszavonult; nem helyeselte sem a doktrinákat, sem az eljárást, a mint később egyik levelében is nyilatkozott.

Ez azonban legkevésbé sem érintette rokonszen-

ves viszonyunkat; az ország s a szabadelvű párt reform-törekvéseit, — mert az akkori ellenzék szabadelvű párt volt — Lukács más téren védte meg.

A negyvenes években, különösen az 1843/4-diki országgyűlés alatt a német sajtó, különösen az *Augsburger Allgemeine Zeitung*, melynek akkor Magyarországon számos előfizetője, s még több olvasója volt, igen hevesen s folytonosan támadta Magyarországot, részint ama váddal, mint a mai német sajtó is, hogy a németeket, s minden nemzetiséget el akarunk nyomni, — részint, hogy a reform-párt törekvései nincsenek igazolva, hogy minden, a mit követel, kivihetetlen, hogy az alkotmányosság csak chimæra, hogy Magyarország sorsa: Bécsből kormányoztatni.

A legerősebb támadások a Staatskanzlei-ből jöttek, hol oly férfiak székeltek, kik azt hitték magokról, hogy sohasem tévedtek, — míg egy szép reggelen arra nem ébredtek, hogy az az Ausztria s Magyarország, melyet ők fentartottak, a forradalmi szellő fuvallatára szétporlott, a nélkül, hogy valakinek bátorsága s kedve lett volna azt megvédeni.

Ezekre a támadásokra válaszolni, a külföldet fölvilágosítani s Magyarország állapotaival s törekvéseivel megismertetni: e szerepet Lukács vállalta magára s ő e szerep betöltésére minden tekintetken képes is volt. Németül szabatosan írt, mert az a nemzedék, melyhez Lukács és barátai tartoztak, németül tanult s tudott, a nélkül, hogy megszűnt volna oly jó ma-

gyar lenni, mint azok, kik ma dicsekesznek azzal, hogy nem tudnak németül; bírt kellő műveltséggel és tájékozottsággal összes hazai állapotaink s politikai és egyéb kérdéseink terén; a mellett elég elfogulatlan volt, hogy midőn a magyar ellenzék eljárását igazolta, kellő helyen meg is bírálta, s végre modorában az írói urbanitás szabályait sohasem tévesztette szem elől.

Bátran mondhatom, hogy Lukács czikkeit ma is érdekléssel és tanulsággal lehet olvasni, s nagyon kíváncsi vagyok tartanám, hogy ama czikkek összegyűjtve, magyar fordításban is kiadatnának, hogy az az iskola, mely a mai Magyarországot benn és künn folytonosan bántja, mely folyvást barbarságunkról s a nálunk uralkodó demoralisatióról szól, mely tudatlanságában úgy beszél, mintha az 1848 előtti Magyarország közgazdasági, politikai s kulturális tekintetben virágzó ország lett volna: megtanulhatná, mily kisszerű, kezdetleges viszonyok közt élt e nemzet 1848 előtt, s mily nagy haladást tett azóta. Míg a fiatalabb nemzedék részben Széchenyi, részben Deák vezetése mellett, részben Kossuth inspiratiói alatt törekedett előre haladni: 1848-ban egyszerre meglepettünk a francia forradalom s annak utókövetkezményei által.

Minő volt a hangulat, s minők a nézetek ez eseményekről: a mennyiben nekem alkalmam volt az embereket s a dolgokat észlelni, egészben s nagyban háromféle áramlatot láttam. Voltak emberek, kikre

egyik tényezőként az úrbéri viszonyok is hatottak, kik resignatióval fogadták ugyan az eseményeket, de semmi rokonszenvvel sem viseltettek az új alakulások iránt, mert nemcsak jól érezték magokat azon állami romok közt, melyekből az 1848 előtti magyar alkotmány állott, de az új fordulat bekövetkezte előtt talán bona fide hitték is, hogy ez állapot tartható és a nekik nem tetsző új alakulásokkal szemben azzal vigasztalták magokat, hogy mind a mi történik, csak máról holnapra fog élni, s a mily gyorsan támadt, épen úgy el fog múlni.

A második áramlat naiv emberekből állott, kik az eseményeknek csakis egyik oldalát látták, s azt hitték, hogy megérkezett a nép-szabadság tavasza örökös virágokkal s gyümölcsökkel, melyek mindenkinek szájába fognak hullani.

E táborban az éretlenek nagyban kezdtek lár-mázni, s ez úton felületre jött mindenféle anyag, mely rendes időkben láthatatlan szokott maradni. Soknak nem jutott eszébe, hogy nagy vívmányok mindig nagy áldozatokba is kerülnek.

A harmadik áramlat a józanabb emberek nagy csoportjáé volt, kik elfogadták a forradalmat, mint fait accompli-t; okoskodtak is a felett, vajjon nem lehetett volna-e a politikai kérdéseket tisztán békés reformok útján megoldani, s miután arról győződtek meg, hogy az Magyarországon nem lett volna kivi-hető: tisztában voltak az iránt, hogy Magyarország

a legjobb esetben is nagy bonyodalmakon fog keresztül menni, hogy az új institúciók megalkotása nagy munkába fog kerülni, s hogy az alkotás munkájánál sok józanságra és mérsékletre lesz szükségünk, mert a függő kérdéseket Magyarország s Ausztria közt meg kell oldani, s hogy minden jó hazafinak kötelessége tevékeny részt venni e munkában és a veszélyezett állam és társadalom megmentésére közreműködni. Ezek sorába tartozott Lukács Móricz is.

Az első magyar miniszterium megalakulása után Klauzál Gábor, földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter — kinek tehetségeit s érdemeit ma még nem méltányolják eléggé — Lukácsot fölkérte, hogy jöjjön mellé elnöki titkárnak, minisztertanácsosi ranggal és fizetéssel. Lukács kezdetben hallani sem akart hivatalvállalásról, mentegetődzött anyja, valamint saját gyöngye egészségével, készültsége hiányosságával; de miután legközelebbi barátai, kik mind hivatali állásokat foglaltak el, ostrom alá vették, ő, ki nem csak jó hazafi volt, de a kinek lelke mélyében sok közszellem élt, mert nem volt benne semmi a nyárs-polgárból, ki csak saját érdekeinek s kényelmének tud élni: elhatározta, hogy elvállalja nehéz időben is a neki ajánlott hivatalt. S a mit ő magára vállalt, azt lelkiismeretesen teljesítette is. Miután én ugyanazon miniszteriumban államtitkár voltam, ez időben, 1848. áprilistól szeptember végeig, mikor én eltávoztam — nemcsak érintkeztem Lukácscsal, de mondhatom,

hogy együtt éltem vele. — Kevés ember felelt meg 1848-ban a benne helyezett várakozásoknak oly mértékben, mint Lukács Móricz. — Pontos, lelkiismeretes, szorgalmas, mindenki iránt előzékeny, szeretetre méltó tisztviselő volt. Szabatosan, gyorsan s alaposan dolgozott, s ha a 49-iki események nem jönnek közbe, s Magyarország a 48-iki alapokon tovább fejlődhetett volna: Lukács Móricz a legkitünőbb tisztviselők egyike lett s maradt volna bizonyára, mert nemcsak gépies ügyességgel vezette volna a reábizott osztályt, hanem tanulmányozta s ismerte volna itthon s külföldön a hozzá tartozó szakokat. — A jeles hivatalnok characteristikája: ismerni a szakot, melyben dolgozik, s birni azzal a tehetséggel, hogy ismereteit alkalmoszerűleg, a viszonyokhoz mérve, kellő alakban, szabatosan, világos nyelven, s ha lehet gyorsan tudja alkalmazni.

Lukács bureaucaticus carrière-je azonban nem tartott sokáig; de mielőtt befejeztetett volna, miután az első minisztérium megszűnt, s második nem jött létre, én pedig a szeptember 28-iki catastropha után eltávoztam, s hivatalos állásomról lemondottam, Lukács a Windischgrätz bevonulásáig, mint a minisztérium vezetője működött, s a honvédelmi bizottságban is képviselte a földművelés-, ipar- és kereskedelmi tárcaát.

Ez epocháról Lukács érdekesen ír emlékirati töredékeiben. Anyjának 1851-ben bekövetkezett halála után érzékenyen sújtott kedélyével s itthon nem ta-

lálva lelkének megfelelő tevékenységi kört, szintén külföldre menekült, s éveken át künn maradván, sokat utazott Európa nyugati részeiben. Az 1860. és 61-ik évben itthon volt, a nélkül, hogy szerepelt volna; maga elbeszéli említett életrajzi töredékeiben, hogy neki kissé rosszúl esett, hogy az 1861-ki országgyűlésen nem jutott hely számára. Én igen jól emlékszem, hogy Lukács csal gyakran beszélgettem e tárgyról. Mi többen, kik hozzá közelebb állottunk, reá akartuk beszélni, hogy lépjen föl mint képviselő-jelölt s bizonyára fog akadni választókerület, hol szívesen megválasztják; de miután határozottan nem nyilatkozott, s az érintkezést a választókkal elutasította magától, megválasztása elmaradt.

1862-ben új korszak kezdődött Lukács életében; megnősült, ő, ki előbb minden házassági gondolatot távol tartott magától. Érdekes lélektani tanulmány volna e házasság története; én azonban annak titkaiba nem vagyok beavatva.

Neje beteges volt, s állapota Lukácsot arra kényszerítette, hogy melegebb égalj keresése miatt újra, mintegy expatriálja magát. De a hosszas betegség így is halállal végződött. Neje halála után megtört kedélylyel s egészséggel, Lukács hol külföldön, hol itthon tartózkodott, csak a multban élt. Emlékezéseit akarta megírni; de úgy látszik, csak azon vázlatot írta meg, mely a munka előrajzát foglalja magában, s mely a *Szegedi Árvizkönyv*-ben jelent meg.

Most, midőn e beszédem végéhez közeledem, szólanom kell még Lukács egyéb irodalmi tevékenységéről is. Szépirodalmi dolgozatairól más helyen fognak megemlékezni; én csak futólag említem meg a régi *Tudománytár*-ban s az új *Budapesti Szemlé*-ben megjelent cikkeit.

A negyvenes években a *Tudománytár*-ban jelent meg tőle Guizot után egy tanulmány az újabb polgárosodás elemeiről. Érdekes tárgy az átmenet a régi, főleg a római világból a keresztény, román és germán világba; ez anyagot oly világosan s átlátszólag dolgozta föl Lukács, hogy művei összes kiadásában, melyre remélhetőleg nem soká kellend várunk, maga ez értekezés is le fogja bilincselni az olvasók figyelmét. Nem kevésbé becses munkálat továbbá tanulmánya a római történelemről, s annak kútforrásairól és hitelességéről a Csengery *Budapesti Szemléjé*-ben. Úgy látszik, Lukács Móricz több ízben s hosszabb ideig tartózkodván Rómában, a Gibbon s Ampère példáját követve, a helyszinén olvasgatta a római történelmi munkákat. Az értekezés sok tanulás s olvasás eredménye, s mint essay, kitünő. Egészen kritikai szellemben van tartva, megbírálja a régi írók nézeteit, megbírálja Niebuhrt, Schweglert, Lewis-t, Macaulayt; s természeténél fogva positiv nézettel nem concludál, s a helyett ekkép szól: «A fennebbi kérdésre, hogy melyiknek van igaza, én habozás nélkül merek felelni: mindegyiknek, s egyiknek sem,» —

de ez állítást is élesen okadatolja. Lukács e tanulmányt 1858-ban írta. Nem vagyok tájékozva az iránt: mily képeket bir az újabb magyar generatio a rómaiak világáról, lát-e bennök félisteneket, hősöket, phantasticus eszményi lényeket, — mi még ily szellemben tanultuk a római történelmet. Az új történelmi tudomány azonban kimutatja, hogy a rómaiak csak közönséges, de nagyon gyakorlati eszű emberek voltak, kik nagy műveket tudtak alkotni, idegen népeket magokba fölolvastani, de a kiket az erény s józan mérséklet semmitől sem tartott vissza, a mit elérni érdekökbén állóknak véltek, s a kik realisticus természetöknél fogva oly hibákba és bűnökbe estek, melyek képtelenné tették őket a régi világ megvédésére a beözönlő barbárok s a terjeszkedő új vallás ellen. Lukács tanulmánya megjelenésekor nagyon időszerű volt, s ma sem avult el. 1860-ban Lukács, De Gerando Ágost fölött emlékbeszédet mondott az Akadémiában. E beszéd tárgya, azon egyéniség, kinek emlékezetét ünnepelte e beszéd, — sajátságos varázsszal bir. reánk nézve. Egy ismeretes, mívelt és tisztelt családból eredt francia, ki tehetségei és összeköttetései által fényes állást vívhatott volna ki magának a francia társadalomban, ki a negyvenes években Magyarországra jő, hogy hazánkat megismerje, a nyelvet megtanulja, az intézményeket tanulmányozza, s magát az országgal s a magyar nemzettel azonosítja, s érdekében a világ-irodalom terén egy ép oly alapos,

mint lelkesen írt munkával síkra száll. Költői nemes jelenség valóban! Könnyen magyarázható tehát az a hang, melyben Lukács emlékbeszéde van tartva, a rokonszenves melegség, mely azon előmlik. Lukács az emlékbeszédet következő szavakkal végzi:

«Magyar író, bármi kitünő tehetségű legyen, bármennyire birja is a külföld nyelveit, az elhúnytak helyét teljes sikerrel sohasem fogja betölthetni, mert szavainak, állításainak, okoskodásainak hitelét ellenünk az érdekeltség, elfogultság, részrehajlás vádjával fogják mindig gyengíteni és gyanúsítani. Csak a nemzet maga képes ócsárlóit elnémítani, vagy legalább rágalmaik fulánkját letörni, ha mindnyájan egyenként és összesen, minden ellenünk emelt alap-talan vádra czáfoló tettel felelünk, ha tántoríthatlan hazafiság, erkölcsi és anyagi áldozatkészség, mérséklettel párosult határozottság, minden irányban gyakorolt méltányosság, tehetségeink minden oldalú kifejtése, a tudományok és művészetek ápolása által a világ elsőrendű nemzeteinek sorába emelkedünk, és a mi mindennél fontosabb, ha a legnehezebb és legcsábítóbb körülmények közt, «verjen vagy áldjon sors keze,» önmagunkhoz és becsületünkhöz hívek maradjunk».

1861 május 27-én tartotta Lukács az Akadémiában emlékbeszédét gróf Teleki László fölött. E beszéd nevezetes, mint szónoklati mű is, de főleg hű tükörcsodárab az akkori történelemből, melyben a kor, vagy

inkább a nap hangulata egészen híven tükröződik vissza. Lukács gyermekkora óta igen bizalmas baráti viszonyban állott Teleki Lászlóval, habár jellemök, természetök s véralkatuk nagyon különbözőt egymástól; de Lukácsban nagy mértékben megvolt épen azon tulajdonság, hogy meg tudta érteni, fölfogni s méltányolni az oly jellemeket és kedélyeket, melyek az ő kedélyével ellentétben állottak. Teleki László tragikus sorsa azonban megragadta azokat is, kik hozzá távolabb álltak. Hosszú száműzetés után hazajönni, hónapokig folytonos küzdelemben élni a világgal s önmagával s végre golyóval vetni véget életének: valóban tragikus sors. Mindnyájan, kik 1861-ben képviselőtársai voltunk, örökké fogunk emlékezni azon napra, mikor a képviselőházban megjelenve, Deák nagy beszéde helyett a megdöbbenő hírt kaptuk, hogy Teleki agyonlőtte magát! S e benyomás utórezgése, mely az egész országot áthatotta, még akkor sem múlt el, mikor Lukács hat héttel utóbb, az Akadémia szószéken, Teleki jellemét s öngyilkossága okait a lélekbúvár bonczoló erejével, s a hű barát őszinte melegségével fejtegette.

Lukács Móricz mult év decemberében végezte földi pályáját. Egészsége már rég meg volt törve, szemein hályog képződött, úgy, hogy maga már nem birt olvasni; reá nézve a halál jótétemény volt, megmentette a fájdalomtól s az élet keserűségétől és egyesítette azokkal kiket legjobban szere-

tett, de a kik előtte mentek a sírba, s őt itt magára hagyták.

Lukácsnak életében közrebocsátott vagy hátrahagyott művei közt bizonyára nem a legrosszabb: végrendelete, mely bizonyítja, hogy Lukács okos, humanus, a szellemi érdekekre nagy súlyt fektető, azokért lelkesedni tudó ember s a szó legszorosabb értelmében nemes ember, valódi gentleman volt. E végrendelet többé irányban tanulságos. Meghazudtolja azon nézetet, hogy nálunk a gentrynek okvetlenül tönkre kell menni. Hiszen Lukács is ez osztályhoz tartozott, s nemcsak, hogy vagyoniilag tönkre nem ment, de örökölt vagyonát még gyarapította is. Másodszor, e végrendelet megmutatta s például szolgál arra, hogy oly országban, hol közszellem van, vagyonos ember, kinek családja nincs, nem feledkezhetik el a közintézetekről, a mint az az utóbbi időben több igen kiváló esetben történt, midőn gazdag és családtalan emberek elhaláloztak a nélkül, hogy az ország közintézeiteiről csak egy szóval vagy fillérrel is megemlékeztek volna. A hol ilyen emberek éltek, mint Lukács Móricz, az nem demoralizált, s nem corrupált ország, s a fiatalság, melynek első föladata dolgozni s tanulni, kövesse azok példáját; és Magyarország fenn fog maradni, saját fiainak s barátainak örömére, s ellenségeinek bosszúságára!

GRÓF LÓNYAY MENYHÉRT.

FÖLÖLVASTATOTT A M. T. AKADEMIA 1885. MÁJUS 31-ÉN TARTOTT ÜNNEPÉLYES
KÖZÜLÉSEN.

HABÁR egy nemzet természete politikai átalakulások által rögtön nem változik, az 1848-iki eseményekkel mégis új korszak kezdődik Magyarország történetében. Rajtok túl fekszik a középkori feudális ország a nemesség s papság kizárólagos uralmával (mert a polgárság mint rend, csak jogilag és névleg létezett, de befolyása nem volt), a megyei nemesség s a földes úr uralma alatt álló parasztsággal, annak adótfizető kötelezettségével, — magok a kiváltságos osztályok adó- s katonamentesek levén, zavaros birtokviszonyokkal, telekkönyvek, tehát hitel nélkül, kizárólag termesztő gazdasággal, ipar s kereskedelem nélkül, mert közlekedési eszközeink nincsenek, gyarló igazságszolgáltatással és szerfölött hiányos adminisztrációval, censurával, bécsi német absolut kormánylyal; népoktatás nélkül s még folyvást az az elavult jezsuita tanrendszer alatt sinlődő közép és felső oktatással, de annak daczára szabadságszeretet, buzgalom a haladás iránt, nemes aspiratiók s eszményi

felfogásokkal, bár annál kevesebb gyakorlatias érzéssel.

Ime a negyvennyolcz előtti Magyarország. Ezen eseményeken innen, a modern állam annak minden attributumával, természetesen hiányaival s hibáival, de előnyeivel is. Az ország saját sorsának ura, birván a fejlődés minden föltételét — csak hogy azokat részben a társországok s külön népfajok iránt követett ideolog politika devalválta, részben a sok helyt mutató politikai frivolitás, mely a történelem-szülte viszonyokhoz nem akar alkalmazkodni, folyvást devalválja.

Azok száma, kik a régi állapotokat ismerték, azok közt szerepeltek és az átalakulási processusban is részt vettek, napról-napra fogy, és soraik ritkulnak, mert az életkor s az azzal járó munkaképesség tartama nálunk rövidebb, mint Európa más nyugoti országaiban.

Azok közül, kiket az egyre ritkuló sorokból közelebbről elvesztettünk, a legkiválóbbak egyike: Akadémiánk korán elhunyt elnöke, gróf Lónyay Menyhért, a ki életkorát s ritka képességeit tekintve, az országnak s Akadémiánknak még sok és nagy szolgálatot tehetett volna, ha váltakozó szerencse után, idő előtt nem záródik le pályája. De ez így is, aránylag korán befejezve, cselekvésben, elért nagy eredményekben és érdekes s tanulságos mozzanatokban oly gazdag, hogy annak minden oldalról kellő méltatására egy emlék-

beszédben rendelkezésre álló idő alig lehet elégséges.

Lónyay Menyhért előkelő nemes család ivadéka. Nagy-Lónyán született 1822 január 6-án. Élte utolsó évében, megrongált egészsége helyreállítása végett az adriai tenger partján időzván, élete rajzának rendszeres leírásához fogott, de abban csak az egyetemi évekig haladt. A későbbi időből azonban, éveken át vezetett és sokszor terjedelmes naplójegyzetei vannak, melyeket életrajza írásához kétségkívül fel akart használni, s melyek — talán csak egy későbbi nemzedék számára — igen érdekes olvasmányul és az idejebeli históriára nézve nagybecsű adatokul fognak szolgálni.

Lónyay falun az atyai háznál, nemes kedélyű, művelt, okos és szerető anyja oldalán növekedett, míg atya János Beregmegye kitünő alispánja, 1833-ban a helytartótanácsához tanácsossá nevezetvén, a család Budára költözött, s Lónyay Menyhért itt a piaristáknál folytatta gymnasiumi tanulmányait, melyekben minden törekvés kizárólag a latin nyelv elsajátítására volt koncentrálva. Habár helylyel-közzel igen humanus s művelt tanárok is találkoztak, kik a kevés tananyaggal életrevaló ifjakat tudtak nevelni, sok iskolában durvaság uralkodott, a testi büntetés formaszerinti taneszköz volt, s az eredmény is nagyon csekély, a mi akkor tűnt ki legjobban, mikor a tanulók az úgynevezett akadémiákba léptek át, oly tan-

tárgyakra, melyek most a gymnasiumokban tanítatnak.

Az egyetemi tanulmányokat Lónyay Pesten végezte, s már tizennyolcz éves korában elnyerte a bölcsészeti tudori fokot.

Minden intézetben s minden rendszer alatt — bármily rossz legyen is az — lehet tanulni s magát művelni. A pesti egyetemen mindig voltak egyes kitűnő tanárok, s egyes növendékek kitűnő férfiakká váltak, a mint ezt Lónyay példája is mutatja; de hogy mi volt akkor a pesti egyetem, mutatja főleg e két tény: hogy a könyvtár évi dotatiója 1000 váltó forint volt, s hogy az egész orvosi fakultás a hatvani és újvilág-utczai épületben volt elhelyezve, hol azontúl még két tanárnak lakása volt s az administratio is helyet talált. A régi kormányok legfőbb mulasztása, hogy a közoktatással, melyre nézve pedig korlátlanul rendelkeztek, mit sem gondoltak.

Az egyetemen töltött éveiről Lónyay Menyhért irataiban így emlékezik meg: «Társaimmal egy nemesebb irányt tűztünk ki magunknak. Szorgalommal, igyekezettel tanultunk, nem az iskolai disciplina következtében, de saját elhatározásunkból. Buzdításomra előzetesen tanulmányoztuk minden leczke előtt az előadandó tárgyakat. Mondottuk egymásnak, hogy hasznos polgáraivá akarunk lenni a hazának, s erre kell, hogy tanuljunk, ismereteket gyűjtsünk. Általában ama korszakot a nemes törekvés jellemzi.»

Lónyay jogi tanulmányait befejezván ismét falura ment, gazdaságban s a megyei életben találván foglalatosságot, s készülvén a közpályára, melyre igen korán lépnie sikerült, mert az 1843-ki országgyűlésre, alig 21 éves korában, már követnek választatott. — Ez időben Lónyay boldogult báró Eötvössel s velem igen sokat társalkodott, s közös törekvéseink, eszmecserék s önképzés által kölcsönösen igyekeztünk hatni egymásra.

Az említett országgyűlés sok nevezetes kérdéssel foglalkozott, tárgyalásai nyilvánosságuk által mintegy a szabadság hiányát pótolták; de tényleges eredményekre nem vezettek.

Az eredménytelenséget több okra kell visszavezetni. Hiányzott a kellő vezetés; a mérvadó elemek egyáltalán a reformot komolyan nem akarták; végre a haladó vagy szabadelvű párt nagy része mindig túlzó, impracticus kívánatokkal lépett fel, s a legjobbat vagy legtöbbet követelvén, az elérhetőt pedig visszautasítván, célhoz nem juthatott.

Az országgyűlés után 1845-ben Lónyay boldog házasságra lépett, mely reá s családjára gondviselés-szerű jelleget nyert.

Házassága első éveiben hol falun, hol Pesten időzött, s főleg közgazdasági kérdésekkel foglalkozott.

Ez időben írta azon értekezéseket, melyek 1847-ben összegyűjtve *Hazánk anyagi érdekeiről* cím alatt jelentek meg, s melyek főleg közlekedési eszkö-

zókról, különösen kőutak- vízi utak-, s vasutakról szólanak; mert ez időben gróf Széchenyi István fölépése után is, a közönséget a közlekedési eszközök hasznáról még capacitálni kellett.

Az 1847-iki országgyűlésre Lónyay ismét követte választatott.

Ez országgyűlést is a legkülönbözőbb tárgyak foglalkoztatták. Nevezetes új jelenség volt, hogy az alsó táblánál gróf Széchenyi István is mint követ ült, ki akkor az administratióban a közlekedési ügyek élén állott, mérsékelt reformer, míg vele szemben Kossuth Lajos állott — kit Széchenyivel összehasonlítva — radikál reformernek lehetett mondani.

Lett volna-e eredménye ezen országgyűlésnek, ha a francia februári esemény nem jön közbe? erre nehéz határozott választ adni, s a kérdés talán otiosus is, mert a végzet megadta a választ.

A miniszterium megalakulván, s Lónyay képviselőnek választatván — ugyanazon úton járt mint a nagy többség: lement Debreczenbe, s végig tagja maradt a forradalmi országgyűlésnek, míg a magyar ügy teljesen el nem bukott, s a szereplőknek külföldre kellett menekülniök — s helyesen cselekedtek valamennyien, kik menekültek — mert a viharral dacolni akarni, egyszerű donquichotteria lett volna.

Párisban komoly tanulmányokkal foglalkozott. Eljárt a Collège de Franceba és nálánál szorgalmasabb hallgatója nem volt Michel Chevaliernak, a ki-

től azért, mert megtámadta Louis Blanc theoriáit, 1848 ápril havában megvonták a tanári állást, de az év végén a Constituante határozatával ismét visszahelyezték.

A száműzetésből visszatérve, Lónyay ismét mezei gazdasággal, de a mellett közgazdasági tanulmányokkal foglalkozott.

Ez időbe esnek a M. Földhitelintézet felállítására vezető mozgalmak, a melyekben neki Dessewfy Emil gróf mellett legfőbb része volt. Végre az olasz hadjárat után 1860-ban létrejött az októberi diploma, s a reá következő 1861-ben összehívatott az országgyűlés, melynek sikere nem lehetett, mert nem a megyékkel s az országbirói conferentiával, de az országgyűléssel kellett volna kezdeni az alkotmány helyreállítását, — s mert a bécsi octroyált februáriusi alkotmány lehetlenné tette a kiegyezést.

Az országgyűlés feloszlattatott; beállott ismét az absolutismus, habár magyar köntösben — de az sem volt tartható. Lónyay e közben több értekezést írt, melyek 1863-ban jelentek meg; különös figyelmet érdemelnek a hitelintézetről s a pénzügyekről írt tanulmányai. Mindkettő történelmi érdekekkel bir. Nevezetes értekezése továbbá *Magyarország szerepe Európa élelmezésében*, Bontoux röpirata nyomán.

Mily illusiókban éltünk akkor a gabona-productió s kivitel tekintetében! Ma nem a tudomány, de a tények világa meggyőz arról, hogy mezei gazdaságunk

fejlesztése mellett ipart kell teremtenünk, mert nyers anyagaink kivitele hosszú időre megakad. 1864-ben és 1865-ben az Országos gazdasági egyesület nagy tevékenységet fejtett ki; a gyakorlati politika mezéjén tétlenségre kárhóztatott erők formalis parlamentté alakították át. Lónyay Menyhért, mint a közgazdasági választmány elnöke, élénk részt vett az egyesület munkálkodásaiban.

1865-ben ismét össze kellett hívni az országgyűlést, s a sadowai csata után, komolyan hozzá kellett fogni a kiegyezéshez.

Itt kezdődik Lónyay életének legtevékenyebb s legnevezetesebb korszaka.

A kiegyezés kiinduló pontja, gyakorlatilag véve a dolgot, Deák husvétii cikke volt. Megelőzték azt számos cikkek, röpiratok, melyekben a kiegyezés szüksége s annak módozatai s formái voltak, különböző szempontokból megbeszélve: az uralkodó eszme mindenben az volt, hogy állíttassék helyre a minisztérium, s a monarchia dualisticus alapon szerveztessék.

Elfogadtatott a közös ügyek eszméje, csak abban mutatkoztak némely divergentiák, mik legyenek a közös ügyek, s mily alakban gyakoroljon az országgyűlés alkotmányos befolyást ezen ügyekre.

Hogy a külügynek közösnek kell lenni, ez iránt nem voltak eltérő vélemények; a második közös ügyre nézve azonban eltértek a nézetek, a hadügy

legyen-e az, vagy a kereskedelmi ügy, — szemmel tartva a vámterület közösségét.

Ehhez képest különbözők voltak a közös ügyeket intéző alkotmányos testület formájára vonatkozó javaslatok. Voltak, kik a közös ügyeket egyenesen a két parlamentre akarták bízni, melyek esetről-esetre bizottságokat lettek volna kiküldendők; némelyek a vám-parlament vagy vám-conferentia egy nemét akarták behozni, mások mind a két parlament részéről évenként választandó közös bizottságokat.

A közösügyek tárgyalásának mai alakja, vagyis a delegatiók intézménye a mai formában s hatáskörrel gróf Andrassy Gyula műve a közös szavazás kivételével melyhez Deák ragaszkodott.

A kiegyezés benső történetét megírni ma még nincs idején. Hiszem, hogy Lónyay is gyűjtött anyagot hozzá. Ismeretes dolog azonban, hogy Ő Felsege Deák Ferenczet s ugyanazon időben gr. Andrassy Gyulát magához hívatta, s velök külön-külön értekezett, s pedig úgy, hogy, egyik sem tudott a másik meghívásáról. Mind a kettő nyilatkozata azonban a teendőkre nézve annyira megegyezett, hogy annak következtében a porosz-osztrák háború szerencsétlen kimenetele után magyar államférfiak hivattak Bécsbe hogy a dolgot nyélbe üssék. Részt vettek ezen értekezésekben, illetőleg alkudozásokban, egyrészt Mailáth György és Sennyey báró, másrészt gróf Andrassy Gyula, báró Eötvös József s Lónyay.

Itt jöttek létre a megállapodások, melyek javaslatok alakjában az országgyűlés által ez ügyben kiküldött hatvanhetes bizottságba s később az országgyűlés elé kerültek.

1866. augusztus 14-én Lónyay Menyhért Bécsben időzött, a honnan Grätzba készült menni Kaiserfeldhez, a kivel az értekezést Andrássy és Eötvös nagyon sürgették. Sennyey fölszólította őt, maradna Bécsben, a hová Andrássyt is várják, mert óhajtásuk, hogy vegyen részt a tartandó értekezletetben. Lónyay azt felelte, hogy csak akkor kész erre, ha Ő Felsége kívánja, vagy ha Andrássy egyenes felszólítást intéz hozzá. Pesten Andrássyval találkozáván, ez elmondotta neki, hogy őt azzal hívták föl Bécsbe, vinne magával valakit barátai közül, s ő Eötvös mellett Lónyayt jelölte ki erre, több okból, de különösen azért, mert a pénzügyi s általában anyagi érdekeket illető kérdésekben a jövőbeli teendők iránt ő adhat legbővebb felvilágosítást.

Augusztus 21-én volt az első értekezlet a kancellária épületében Bécsben. Részt vettek benne: Beust, Hübner, Mailáth, Sennyey, Andrássy, Lónyay. Mailáth azzal nyitotta meg az értekezletet, hogy Ő Felsége őket négyöket bízta meg, hogy a jövőbeli teendők iránt az országgyűlési többség egy pár tagjával tanácskozzanak, és az eredményt közöljék Ő Felségével. Őt óráig folyt a vita a hadügyről és pénzügyről. A németeknek nem ment a fejökbe, hogyan

lehetséges nagy zavarok nélkül a pénzügyek átvétele a magyar kormány által; azt sem érthették meg, miképen legyen három pénzügyminiszter; nehézségeik voltak a közvetett adók, a vámok, az államadóságok, az állam garantiájával ellátott vállalatok és a bank kérdése tárgyában mindezekre nézve Lónyay adott felvilágosításokat.

Az értekezletek augusztus 31-ig folytak.

Szeptember 2-án Lónyay, Eötvös és Andrássy formulázták a választ, a németek által a magyar képviselőház tizenötös bizottsága munkálata ellenében eléjük terjesztett írásbeli pontozatokra. A magyar urak azzal bocsáttattak el Bécsből, hogy a dolog sokkal fontosabb, hogy sem Ő Felsége rögtön határozhatna benne.

1866 deczember 31-kén ezt írta Lónyay Menyhért naplójába: «Nyilvános életemre nézve ezen évben oly állást értem el, melynél különbet soha sem remélhettem, soha sem kívánhattam. Érzem súlyát, igyekezni fogok annak megfelelni. — Teljes öntudatában vagyok annak, hogy meg nem érdemeltem, s hogy positiómat — a mi sajnos — nem tehetségeimnek köszönöm, hanem annak, hogy szegények vagyunk szakemberekben.»

A szerénység nemes nyilatkozata ez, melynek értékét emeli, hogy nem a nyilvánosságnak volt szánva.

1867. január első napjaiban Andrássy, Eötvös és Lónyay újra Bécsbe hivattak értekezletre. Január

9-én Mailáth egy törvényjavaslatot adott át nekik «a közös ügyekről és azok alkotmányos kezeléséről», a mely a tizenötös bizottság által a magyar törvényhozásnak föntartott több tárgyat a delegatiókhoz akart utalni. E javaslatot a fentnevezettek tárgyalás alapjául sem fogadták el; de kinyilatkoztatták, hogy csak a tizenötös bizottság munkálata szolgálhat a tanácskozások alapjául, a melyre a később Beustnál tartott első értekezleten, melyben Mailáth, Sennyei és Andrássy, Eötvös és Lónyay vettek részt, a német államférfiak is rá állottak.

Az értekezletek ezután legnagyobb részben Beustnál tartattak. A pénzügyi kérdésekről ezt írja naplójában Lónyay: «Nekem sikerült a tanácskozás ezen részét vezetni, az aggodalmakat eloszlatni, a jogi fogalmakat megóvni, a magyar országgyűlés hatáskörét fentartani, a közös birodalmi érdekeket kiegyenlíteni — legalább a jelenlevő miniszterek megnyugtására.»

Január 23. Lónyay a hatvanhetes bizottság húsz tagját lakására hívta meg, s itt Andrássy és ő előadták és kifejtették a bécsi eseményeket.

Február 10. Andrássy és Lónyay megint Bécsbe hivattak. Pontozatok adattak át nekik az 1848-iki törvények revisiójára vonatkozólag.

A pénzügyi kérdésekben Lónyay az osztrák pénzügyministerrel Beckével conferált. Becke kész formulázott dolgozatot olvasott fel neki, mely így kezdődött:

«Mindaddig a magyar péazügyminiszter meg nem kezdheti hatáskörét, míg az országgyűlés nem szavazza meg az adókat.»

Erre Lónyay határozottan kijelentette, hogy ily föltétel alatt sem ő, sem más, tárczát nem vállal.

E sokáig tárgyalt kiegyezési mű, melynek csak egyes főbb phasisait adhattam itt elő, a koronázással fejeztetett be. Ekkor azután megkezdődtek ismét a részletes tárgyalások Bécsben: a quotadeputatió, az államadóság ügye s a vámszövetség tárgyában.

Mindezen ügyekben Lónyay nagy munkásságot s ügyességet fejtett ki.

Nem szabad elhallgatni, hogy az osztrák miniszterek, Beust gróf és Becke báró, kik rokonszenvvel viseltettek Magyarország iránt, s elfogultság nélkül tárgyalták a függő kérdéseket, a dolgok tisztázását nagyban elősegítették, s Magyarország nekik elismeréssel tartozik.

Mindent azonban itthon megint az országgyűlés által kellett elfogadtatni. Lónyay munkássága nem szórítkozott a parlamentre, neki a pénzügyi adminisztrációt s annak egész apparatusát kellett szervezni. A dolog sikerült is, a mi annál nagyobb érdemül tulajdonítandó, mert hiszen neki is csak oly elemekkel kellett dolgoznia, a minők rendelkezésére állottak.

Ő maga naplójában e tárgyról így nyilatkozik: «1868. nagy munkát adó év volt reám nézve, a beren-

dezés esztendeje. Ha meggondolom, mennyi újat kellett a pénzügyi kormányzat terén keresztülvinnem, az igazgatás minden ágát átalakítani, a hivatalos magyar nyelvet alkalmazni képzett egyének nélkül, a pénzügyi szabályokat átformálni, magyarul kiadni és keresztül vinni, e mellett az első és második delegáció munkáját folyton figyelemmel kísérni, az ellenétes érdekek kiegyenlítésén, az összeütközések anyagának eltávolításán fáradozni: ez bizony nem kis föladat volt. Nem esoda — így folytatja Lónyay — ha 1868-ban épen nem volt rá érkezésem, hogy Naplomba följegyzéseket tegyek.»

Oly óriási munka után, minőt ezen években kifejtett, Lónyaynak jól esett, hogy egy időre a magyar minisztériumtól elválhatott, s Bécsbe hivatott.

Teljességgel nem áll, hogy Andrássy őt csak el akarta volna távolítani. Bizonyítja ezt Andrássy Gyula grófnak Lónyayhoz Bécsbe távoztakor intézett következő levele :

«Reményilem nem kételkedel abban, hogy ha én is helyeseltém elhatározásodat a képviselői állásról való lemondást illetőleg, erre semminemű más ok nem birt, mint az, hogy nem szerettem volna közjogi vitát, melyet képviselői állásod megtartása előidézett volna, fölhívni. Főleg pedig mert azt hiszem, hogy az ellenkező eljárást azok, kik távozásodat vagy úgy akarták feltüntetni, hogy én túrtalak ki a mi körünk-ből, vagy úgy, hogy te hagytad el állásodat a czélből,

hogy Bécsből működhesél ellenem, bizonyosan igyekeztek volna valamely ily értelemben félremagyarázni. Most már, hála Istennek, értelmes ember alig van, ki ezeket higye, s reménylem mindkettőnknek lesz alkalmunk bebizonyítani, hogy köztünk volt és valószínűleg lesz is nézeteltérés kisebb dolgokban; de hogy elvkérdésekben nem volt, s hiszem nem is lesz soha.»

Beust gróf a közös miniszterium állása megerősítése céljából óhajtotta, hogy egyik tagja magyar ember legyen, még pedig oly kipróbált nagy elméjű és erélyű egyén, mint a milyennek Lónyayt ismerték; Beust Lónyayban a maga támaszát látta.

Később a német-francia háború bonyodalmas idejében kívánatosnak mutatkozott, hogy Andrassy gróf vegye át a külügyek vezetését, s azzal Lónyay haza tért, és itt a miniszterelnökséget foglalta el.

Lónyay ez időben nagy küzdelmeken ment keresztül. A vasúti szerződés, melyet az előbbi miniszterium igen előnyös föltételek alatt, a legnevezetesebb pénzerőkkel kötött meg, s melyet elejteni épen nem akart (de a mely Lónyay nézete szerint nem mutatkozott időszerűnek); továbbá a választási törvény, a szerb és horvát ügyek, végre magok a választások sok gondot s álmatlan éjeket okoztak Lónyaynak.

Az ismeretes parlamenti jelenetek s némely félreértések, közte és kollégái közt, előidéztek miniszteriuma visszavonulását.

Ez alkalomból Deák Ferencz a Deákkör 1872. évi deczember 5-iki értekezletén ily módon nyilatkozott a lelépő miniszter-elnökről:

«Azon férfiúnak, a ki nehéz időkben, midőn hazánkban az alkotmányosság hatályon kívül tétetett; midőn az ország önállósága és szabadsága el volt nyomva, a legelső sorában állott azok között, kik a haza alkotmányáért és szabadságáért küzdöttek; azon férfiúnak, a ki midőn kedvezőbbre fordúlt a helyzet, nagy tudományával és szakismeretével bűzgőn és önfeláldozón munkálódott a kiegyenlítés létrejötte körül; a ki, midőn legyőzhetetlennek látszó nehézségek állottak a siker útjában, nem szűnt meg bízni és csüggedetlenül munkálkodni; a ki a kiegyezés különösen pénzügyi részének megoldásánál kimondhatatlan érdemeket szerzett magának; ezen férfiúnak, a ki újabban is a horvát kiegyezés létrejövetelére és a határőrvidék kérdésének szerencsés megoldására felejthetetlen szolgálatokat tett a hazának, — ezen férfiúnak érdemeit elfeledni nem lehet, nem szabad. Nem szabad különösen ezen pillanatban, midőn eddigi állásától visszavonul, — és kislelkűségnek, menthetetlen szűkkeblűségnek tartaná, ha ezen elismerés nyilvános kijelentésében gátolva érezné magát azon alaptalan gyanúsítások által, melyek személye ellen intéztettek, és gyávaagnak tartaná határozottan ki nem jelenteni, hogy ezen gyanúsításoknak soha legkisebb hitelt nem adott.»

Ezen időtől fogva gróf Lónyay a politikában többé előtérben nem állott; de a társadalmi és egyesületi téren s az irodalomban folytonosan nagy tevékenységet fejtett ki. Tiszaszabályozás, Földhitelintézet, Akadémia, valamint saját egyháza s hitfelekezete ügyei, elég tért nyújtottak munkaerejének és tevékenységének. Azalatt megírta munkáját a bankügyről is. Tanulságos könyv mindenki számára, a ki tájékozást akar nyerni a bankkérdésben; gyakorlati része azonban abban culminál, hogy Magyarország a valuta helyreállítása nélkül is önálló magyar bankot, de még helyesebben, több bankot is állíthat.

Oly terv melyet fölfogásom szerint az ellenzéken a legjobb hiszemű és szándékú államférfiú felállíthat és vitathat, de a melyet el fog ejteni mihelyt kormányra lép. — Azon viszonynál fogva, melyben mi a monarchia másik államával állunk, az önálló magyar bank a valuta helyreállítása előtt véghetlen zavarokat idézhetne elő, s a mi a több, bankrendszer által csak fokoztatnék.

Két évvel halála előtt betegeskedni kezdett a sok és erőltetett munka miatt; de családi szerencsétlenségek is hatottak állapotára. Orvosai enyhébb éghajlat alá küldötték, s tartózkodása Abbaziában látzólag jobbra is fordította egészségét, de az valóban csak látszat volt, mert november 3-án rögtön és váratlanul, tevékenysége közepett ragadta el a halál.

Lónyay kiváló szellemi tehetségekkel bírt, nemes

ambíciója volt magának nagy állást s hatáskört szerezni, de ez úton hazájának is szolgálni; jogosult ambíció, mely a jelenkor fiatal embereiben úgy látszik kisebb mértékben van meg, mint azokban, kik e század első felében születtek.

Hajlamainál s szellemi irányánál és sokoldalú műveltségénél fogva, a politikában ahhoz az iskolához tartozott, mely a haladást a fentartással közvetíteni törekszik, mely a szabad intézményeket szereti, de épen azok érdekében nagy súlyt fektet a rendre és a jó administrációra.

Tanulmányai s hajlamai a közgazdasághoz s kiválóan a pénzügyhöz vonzották, s ez az országban annyira el volt ismerve, hogy őt quasi prædestinált pénzügyminiszternek tartották, mihelyt a kiegyezési tárgyalások megindultak, a mire nézve jellemző, hogy mikor 1865 június 19-én a földhitelintézet igazgatói ebédre gyűltek össze, Csengery Antal poharát Lónyay Menyhértre emelve, egyebek között ezt mondotta: «Egy ízben Desseffy Emil gróf azt említé, hogy végre is nincs a ki ne lenne nélkülözhetetlen. Ezen themáról beszélgettem egyszer Deák Ferenczcel, a ki egy darabig szemlét tartván az ország kitűnő egyéniségei fölött, így nyilatkozott: Még is tudok egyet, a ki nemzetgazdasági és pénzügyi ismereteinél fogva, ez idő szerint csakugyan pótolhatatlan volna, s ez Lónyay Menyhért.»

De Lónyaynak érzéke volt más tanulmányok és

érdekek iránt is, mit elég alkalmam volt tapasztalni, midőn minisztériumának tagja voltam; tapasztalhattuk ezt mindnyájan, kik vele az Akadémiában működünk.

Megnyitó beszédei, valamint elődje felett tartott emlékbeszéde mindenkor érdekes olvasmányok fognak maradni, s az Akadémiának, nem csak anyagi ügyei rendezései körül — a miben egykori elnöktársával Csengeryvel osztozott, — hanem szellemi munkálkodása vezetésében tanúsított sokoldalúságával is valóban felejthetetlen szolgálatokat tett

Itt hallottuk őt még múlt évi közülésünkön is. Ki sejtette volna akkor, hogy azon tehetségekben gazdag férfiú felett már ez évben emlékbeszédet fogunk tartani.

Élete nem hosszú, de annál tartalmasabb. Sok nevezetes eseményről és eredményről elmondhatta: quorum pars magna fui. Ez szolgálhat vigaszúl családjának, az országnak s Akadémiánknak is.

Faint line of text.

Faint line of text.

Faint line of text.

Faint line of text.

Faint line of text.

Faint line of text.

Faint line of text.

Faint line of text.

Faint line of text.

Faint line of text.

Faint line of text.

Faint line of text.

Faint line of text.

Faint line of text.

Faint line of text.

Faint line of text.

Faint line of text.

Faint line of text.

MIGNET FERENCZ.

FÜLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. JANUÁR 26-ÁN TARTOTT ÜLÉSÉN.

A TUDOMÁNYNAK nincs hazája, az egész világnak közös tulajdona az. Művelőit nem választják el egymástól az államok határai; s azok megértik egymást a nyelvek különbsége daczára. Polgártársak ők az eszmék birodalmában, nagy intellectuális társaságot alkotnak; ugyanazon törvények, az emberi szellem örök törvényeinek uralma alatt állanak; ugyanazon cél s az általános igazság fölfedezése jelöli törekvéseik irányát; közös érzület, úgy szólván, a civilizáció hazafisága lelkesíti őket.

Így szólt Mignet, 1845 május 5-kén, az erkölcsi és politikai tudományok franciaországi Akadémiájában.

Így érez és így gondolkodik a mi Akadémiánk is, mikor jeles külföldi tudósokat és írókat tagjai sorába választ.

Ezen kültagjaink egyik legjelesebbikét veszítettük el a múlt év márczius 24-ikén, Mignet, a nevezetes francia történetíró és fényes író halálával.

Műveiről akarok szólni. Értekezésem, az adott körülmények között, emlékbeszédül is szolgál; a minthogy az emlékbeszédek ezen formájára épen Mignettől birunk remek példányokat. És valóban emlékét legméltóbban úgy ünnepeljük, ha tudományos munkássága eredményeit méltatjuk.

I.

Mignet Ferencz — ki 1796-ban déli Franciaországban született, — miután iskolai tanulmányait kitünő sikerrel befejezte, mint minden fiatal francia, a ki carrièret akar csinálni, Páris felé irányozta lép-teit. Kezdetben a napi sajtónál talált foglalkozást. Később Carrel Armanddal és Thierssel a *National*-t alapította meg.

De talentuma, törekvésének magasabb iránya és egyéb tulajdonai őt, ki a politikai pályára nem érezett hivatást, történetírónak jelölték ki.

Első munkája: *A francia forradalom története 1789-től 1814-ig*. Már a cím mutatja, hogy Mignet nézete szerint, a forradalom csakis a császárság bukásával, nem pedig már a Bonaparte által keresztülvitt államcsínyvel ért végett.

Ezen munka megalapította Mignet állását és tekintélyét. Ma is úgy olvssák, mint megjelenése idején, (1824) hatvan esztendő előtt. 1883-ban jelent meg tizennegyedik kiadása. Kétféle szempontból lehet

megítélni e munkát: a forma és a tartalom tekintetében, irodalmi és politikai szempontból.

Mignet volt az első történetíró, ki a francia forradalom rendszeresen kidolgozott képét nyújtja. Szűkebb keretben ugyan mint később Thiers és mások, de benső szervez összefüggésben adja elő a tényeket az *états généraux* megnyitásától Napoleon bukásáig; egyszerű, átlátszó nyelven, öszhangzatos alkotásban, a melyet csak francia írók tudnak ily tökélyvel létesíteni, ép úgy történelmi műveikben, mint regényben és drámában, rövid essayben vagy akár hirlapi czikkben.

A mennyiben Mignet az eseményekre vonatkozólag, észrevételeket tesz, az elbeszéléshez reflexiókat fűz, vagy tények fölött kritikát gyakorol: fiatalsága daczára mindig mérsékelt és finom. Azonban e tulajdonokkal a munka szelleme nincs egészen öszhangzásban. A szellem: *forradalmi*, bizonyos tekintetben *fatalistikus*. Ezt főleg két tekintet magyarázza.

A könyvnek politikai iránya és czélzata is volt: szemben X. Károlynak az *ancien régime* felé gravitáló kormányával, reactionárius vagy inkább ellenforradalmi magatartásával. Az ellentét, melyet ez fölidézett, nem lehetett más, mint forradalmi. Sajátosságos végzete az emberiségnek, hogy a forradalmak ellenforradalmakat szülnek, és ezek ismét amazokhoz vezetnek vissza.

Mignet, akkor, a mikor könyvét megírta, nem

rendelkezett az összes anyaggal, melyet ma birunk, mely a forradalmat minden irányban helyes világitásba állítja. Tocqueville *Ancien régime*-je, Taine, Mortimer Ternaux és Schmidt tanár munkái nem voltak még megírva, azon források sem voltak még megnyitva, a melyekből ezek később meritettek. E mellett sok politikai és állami tan, melyeknek üressége azóta kiderült, akkor még általánosan el volt fogadva. Így történt, hogy Mignet lett tulajdonkép megalkotója a *forradalmi legendának*, melyet Thiers később nagyobb arányokban dolgozott ki, s mely oly sokaknak, francziáknak és idegeneknek megrontotta képzeletét, meghamisította itéletét.

Mignet és Thiers, ha a júliusi forradalom után írták volna meg az első francia forradalom történetét bizonyosan máskép írták volna meg; és ha 1848 után írják, még lényegesebben tértek volna el az 1830 előtti fölfogástól és szellemtől. Ezen véleményemet támogatják Mignet emlékbeszédei, melyeknek nagy része oly férfiakról szól, kik az első forradalomban szerepeltek, vagy később működtek a politikában és a közgazdaság terén.

Mignet ezen emlékbeszédekben sokat helyreigazít abból, a mit első művében írt volt.

Sokszor fölvetették a kérdést: az első francia forradalom szükséges és üdvös volt-e? Vajjon nem volt-e kikerülhető, és eredményeit nem lehetett volna-e más úton is elérni? E kérdés eldöntésénél méltán

meg lehet jegyezni, hogy az elkésett reformok forradalomhoz szoktak vezetni, vagy legjobb esetben a megoldás helyett gyökeres szakítást idéznek elő.

A francia forradalom kiinduló pontja az *états généraux*, «a méltóságos főrendek, a tekintetes karok és rendek gyűlésének» összehívása; a mely nem azért történt, hogy forradalmat létesítsen, hanem hogy az államot reformálja. A gyűlés összehívását nem lehetett kikerülni; mert a régi állam és társadalom annyira legjárta volt magát, annyira elkezdett mindent, hogy más menekvés nem volt. A szerencsétlenség csak abban állott, hogy a gyűlés nem már évek előtt hívatott össze. Mindazáltal az elkésés daczára, forradalomra még senki sem gondolt; mindenki csak a kikerülhetetlen reformra törekedett. De ha elemeztük az említett gyűlés összehívásával kezdődő és 1814-ben végződő *processus végső eredményeit*, ezeket üdvöseknék, nagyszerűeknek kell elismernünk.

Mennyire különböző 1814-ben az állam és a társadalom nyugati Európában, a forradalom előttitől! Bármennyire pessimistikus életnézete és hangulata legyen valakinek, el kell ismernie, hogy a mai és azon állapot között, mely csak ötven év előtt is létezett, nagy a haladás. Az élet szabadabb, humánusabb műveltebb, kellemesebb, az emberek is jobbak, mert humánusabbak és igazságosabbak.

De ebből távolról sem szabad következtetni, hogy

a tanok, melyek a forradalmi férfiakat vezették, helyesek voltak; vagy azt, hogy a történetek igazolhatók és jogosult volt azok eljárása, kik nem mindig nemes czélok, hanem elérhetetlen utópiák érvényesítése végett a legembertelenebb eszközökhöz nyúltak. Sőt elmondhatjuk, hogy a beteg phantázia a leggonoszabb kedélylyel párosulva oly tetteket hozott létre, melyek az emberiségnek örökké szégyenére fognak válni. A jacobinus uralom és theóriája, melyet a párisi commune 1871-ben ismét színre hozott, az emberi ész legnagyobb tévedése, és az emberi kedély sülyedésének netovábbja. Történelmi hazugság azon állítás, hogy a terreur mentette meg Franciaországot a külföldi invasiók sikerétől. Ennek épen az ellenkezője van bebizonyítva.

Az 1789-iki nemzeti gyűlés meggyűlését több ok idézte elő. Az első az, hogy terv nélkül hivatott össze, és nem volt vezetője. A másik: hogy 20—25 ember kivételével a gyűlés tagjainak a politikai életről, parlamenti szervezetről fogalmok sem volt; annyira, hogy külföldiek, kik elfogultság nélkül tekintették az állapotokat, így Morris az amerikai köztársaság követe, mindjárt kezdetben megjósolták, hogy a gyűlés borzasztó forradalomhoz fog vezetni. Így nyilatkozott Mirabeau is, ki hibái és gyöngeségei daczára, Napoleon után, a francia forradalomban a legnagyobb alak és a legkiválóbb tehetség.

A bajok egyik főoka az volt, hogy az *états géné-*

raux összehívásával a gyepelő kisiklott a király és kormánya kezeiből. Általános anarchia állott be. Minden falu megcsinálta és eljátszotta kicsiben a forradalmat, megszűnt adózni, és megkezdte a birtokos nemesség üldözését, a kastélyok gyújtogatását és kirablását. Párizsban pedig kezdetét vette a népbiráskodás: a Bastille bevételével, gyilkolással és rablással. Ilyen elemekre támaszkodtak azok, kik Franciaországban az alkotmányt életbeléptetni, a szabadságot megállapítani akarták!

És az *assemblée nationale* mit tesz ezalatt? Elméleteket vitatott meg és állított föl az emberi jogokról! Ezzel világosan megmutatta, hogy nem volt képes föladatát fölfogni és megoldani. A helyett, hogy az angol példát követve, egyes tagjai által formaszereint átvette volna a kormányt: elhatározta, hogy tagjai közül senki sem vállalhat hivatalt, a mi főleg Mirabeau ellen irányult.

A nagyszerű augusztus 4-iki éjszaka, mely egyaránt tündöklök generositása és könnyelműsége által, nagy hiba volt, mert egy csapással megrontotta a földbirtokos osztályt. Ugyanezt mondhatjuk a clerus polgári alkotmányának behozataláról. Ez ily alakban fölösleges is volt, mert a mi benne gyakorlati, például a püspöki megyék új fölosztása, mindazt rendes úton is el lehetett érni; mert a francia királynak és kormányának ép oly jogai voltak az egyház irányában, mint hazánkban az apostoli királynak és kormányának.

A clérus polgári alkotmánya a legnagyobb rázkódásokra vezetett; mert solidaritást hozott létre a clérus és az emigráció között. Ezen rendszabály hatása a mai napig kiterjed; annak tulajdonítandó azon állás, melyet a francia clérus az állam irányában elfoglal. A XVIII. század irodalma, melynek iránya egyenesen keresztyén ellenes volt, annyira befészkelte magát az emberek képzeletébe és kedélyébe, hogy elvesztették az érzéket az egyház és a vallás méltatása iránt; teljességgel nem tudták megérteni, hogy az egyház és a vallás mily erőt képez az államban.

A gyűlés eljárása az emigránsok ellen szintén igazságtalan volt. Ezen szerencsétlen embereknek, mintán az otthonmaradás lehetetlenné vált, nem maradt egyéb választásuk, mint kivándorolni. Csak akkor fordul a helyzet, mikor a külelenséghez csatlakoztak, és hazájok ellen fegyvert fogtak.

Mint az egyházat abstract fölfogásaikkal, ép úgy desorganizálták a hadsereget is.

Végre a bekövetkezett szerencsétlenségek okai között kiváló helyet foglal el a nemzetgyűlés azon határozata, hogy saját tagjai közül senki se lehessen beválasztható a következő törvényhozó testületbe.

Az alkotmányozó gyűlés tagjai, ily mozgalmas időkben, két év alatt, sokat tanultak és tapasztaltak. Oly férfiak, mint Barnave, Dupont, Lameth, impraktikus forradalmárokból érett politikusokká érlelődtek. De az említett határozat által a törvényhozásból ki-

zárattak mindazok, kiknek politikai képzettségök és tapasztalásuk volt. A második nemzeti gyűlés (assemblée législative) visionáriusokból, zúgprókátorokból, praxis nélküli orvosokból, másod- vagy harmadrendű írókból és mindenféle nullításokból állott, kik — mint Condorcet — azt hitték, hogy az emberekkel úgy lehet elbánni, mint a számokkal az arithmétikában; kik azt hitték, hogy az államokat Rousseau *Contrat socialja* szerint lehet rendezni, és az embereket az *Emile* mintájára lehet nevelni. Míg ezen theóriák szerint akarták boldogítani az emberiséget, napról-napra növekedett a fölbomlás, és kifejlődött a legocsmányább rémuralom, melylyel csak a spanyol inquisitió versenyezhetett. De, mint mindig, itt is elnyelte a rémuralom azokat, a kik azt öntudatlanul előkészítették, és azokat is, kik azt örültek módjára gyakorolták.

Ezek után a Thermidor 9-ike az emberiség becsületére vált; habár megengedjük, hogy a nap hőseinek föllépésében fontos rugó volt: a félelem, mely gyakran hősoket teremt gyávákból. A rémuralom megbukkott; de a társadalom még egy ideig a terreur és a humanitás közt ingadozott.

A forradalom lejárta magát. És ekkor fölemelték fejökét azok, kik a régi állapotokat akarták visszahozni. A kedélyek e hangulata vontta maga után az államcsiny lehetőségét, talán szükségességét; mert mindenki attól tartott, hogy, ha a király és az emi-

gránsok visszatérnek, a rémuralomra bosszú, a megtorlás uralma következik.

Nagy kérdés: vajjon okvetetlenül szükséges volt-e, hogy Bonaparte magát császárrá választassa; s nem lehetett volna-e a nélkül több állandósággal fejezni be a forradalmat? Annyi bizonyos, hogy a császárok örültsége az *Imperatoren-Wahnsinn*, melybe a nagy hadvezér esett, a mint ma már világosan látjuk, nem csökkentette a forradalmi anyagot, mely a francia nép belsejében most is folyvást forr és erjed.

II.

A francia forradalom, a renaissance és a reformáció szüleménye lévén, szoros összefüggést mutat föl az eseményekkel, melyek ama két nagy mozgalmából fejlődtek.

A francia forradalom történetének írója, nem tudom ily öntudatos fölfogásból, vagy véletlen egyéni hajlamainál fogva-e, ösztönszerűleg foglalkozott a renaissance és reformáció korának eseményeivel. Megírta V. Károly és I. Ferencz versengésének, valamint V. Károly san-justi tartózkodásának és halálának történetét; úgyszintén II. Fülöp korából egy igen érdekes epizódot, ily cím alatt *Don Antonio Perez és II. Fülöp*. Az események és eszmék ugyanezen körében mozog *Stuart Mária története*; úgyszintén Mignet munkája a spanyol örökösödési háborúról.

Ha ezen munkákat Mignet előbb írja meg, ha írói pályáját a francia forradalom történetével fejezi be: ez, hiszem, hogy ezen utóbbi munkának javára szolgált volna.

Mignet munkái között formai tekintetben nagy rokonság van. Közös tulajdonságuk az objectivitás, a mi erény a történetírónál, de ha túlságos mérvben alkalmaztatik, színtelenné teszi a munkát, és bizonyos erkölcsi közönyhöz vezet.

Valamint a francia forradalomról írt munkában minden, a terreurt is beleértve, mintegy szükségszerűnek van föltüntetve; úgy későbbi dolgozataiban a XVI. század minden ocsmánysága szintén szükségszerűen bekövetkezettnek, az emberi beszámítás körén kívül álló ténynek van bemutatva.

Ha ezen fölfogás az egyénre és annak cselekvéseire is átvitetik: az igazság, a morál, a becsületesség eltűnik; a társadalmi élet teljes banqueroute-ja elkerülhetetlenné válik.

A marignanói csatától az 1515-ben kötött cambraii békéig tartanak I. Ferencz V. Károly ellen viselt hadjáratai. Ezeknek mik voltak indokai, a személyes érdekek mennyiben szövődtek össze az országok érdekeivel, nehéz eldönteni.

Az egész háborúban minden esetre előtérben áll a hatalmi kérdés, mely Károly és a spanyol monarchia javára odatott meg Olaszország rovására.

Ha csak ennek a háborúnak történetét olvassuk,

nem viszonyítva azt más idők eseményeihez; ha látjuk, mint bántak el a spanyolok, a francziák, a németek Olaszországgal; ha olvassuk, mikép fokozták ezen ország szenvedéseit a pápák és a kisebb olasz souverainek, vagy inkább zsarnokok, kik személyes és családi érdekeik szerint hazájoknak majd egyik, majd másik ellenségéhez csatlakoztak: akkor fogalmat alkothatunk magunknak azon érzésről, mely a mai olaszt eltölti, mikor hazája függetlenségére tekint! Nincs oly ocsmányság, zaklatás és kínzás, melyen a szerencsétlen olasz nemzet keresztül nem ment.

Érdekes az ellentét a két főszereplő: I. Ferencz és V. Károly között. Ferencz szép ember volt, erős és minden testi gyakorlatban ügyes, nagyravágyó, szellemes; érzéke volt az irodalom és főleg a művészet iránt; az erkölcsök frivolitása mellett, nem nélkülözte a komolyságot; szóval az volt, a mit brilláns gavallérnak neveznek.

Károly egészen ellentéte. Nem volt sem szép, sem erős; de komolyabb és erélyesebb mint Ferencz; nagy mértékben érzéki, nőknek, ételnek-italnak nem tudott ellenállani; de ezen tulajdonokat a vallásosság külső mázával tudta bevonni.

A «sors bona» Károlynak kedvezett. Hatalma és szerencséje főleg két tényben tükröződik vissza: fogóságba és hatalmába ejtette a pápát és a francia királyt.

Jellemzők ezen korszakra a hazafiságról, a poli-

तिकai illemről, a morálról s a tulajdonjogról uralkodó fogalmak, melyek Bourbon connetable történetében élenken visszatükröződnek. Ez, a király rokona, oda hagyva hazáját, ennek ellenségei szolgálatában áll, harezol Franciaország ellen, végre mint a legkatholikusabb fejedelem hadvezére ostrom alá veszi Rómát, hol elesvén, serege beveszi, földúlja az örök várost, és foglyul ejti a pápát. A legvadabb sóldatesca egy hétig rabolt, erőszakot követett el asszonyokon, lányokon, apáczákon. Így bánt el a katolikus egyház első bajnoka a pápával és székvárosával!

Sok tekintetben érdekes Mignet azon munkája, mely V. Károly lemondását, kolostori életét és halálát beszéli el. Hogy a világ leghatalmasabb fejedelme annyi siker és szerencse után, hatalmáról lemond, a világtól elvonul, kolostorban végzi napjait, minden esetre nagy lélektani rejtély, melyet mindenféle indokok föltevése által kísérlettek megmagyarázni. Némelyek anyjától örökölt lelki betegségnek, mások szellemi kimerültségnek s testi betegségnek tulajdonították elhatározását. Bizonyos, hogy több oknak összemunkálása vezette rá.

Sokan állítják, hogy megbánta visszavonulását. Mignet nincs e véleményen. Részletesen előadja, mily élenken érdeklődött V. Károly haláláig minden politikai actió iránt, a minthogy fiának mindenkor tanácsesal szolgált. Buzgó katolikus lévén, rendkívüli izgalomba hozta a hæresis feltünése Spanyol-

országban és jelentkezése oly férfiaknál is, a kik bizalmát birták. Valladolidban és Sevillában számos protestáns volt. Ezek kiirtásán lázas tevékenységgel fáradozott V. Károly. Levelei, melyeket ez ügyben írt oly vadságot tüntetnek föl, mintha Robespierre vagy Saint-Juste írta volna. Az inquisitió eljárása is iszonyatos volt; elmondhatni, hogy a francia communisták és demagogok a spanyol királyoktól tanulták el az uralkodás ezen formáját.

III.

Van Mignetnek egy munkája, melyet történetirodalmi csomagének nevezhetnénk. Czíme: *Antonio Perez et Philippe le second*. A XVI. század történetének alig van jellemzőbb epizódja, mint Antonio Perez dolga. Egyaránt bír a regény érdekfeszítő voltával és a történelem komolyságaival. Fülöp magaviselete ez ügyben az emberi természet és ama kor romlottságának legaljasabb oldalait tükrözi vissza.

Antonio Perez, a király legbizalmasabb minisztere, uralkodójának egyenes parancsára meggyilkoltat egy másik minisztert, ki Don Juan mellé Német-Alföldre küldetett. Mikor Perez a gyilkosság gyanúját magára vonja, a király kiadja az igazságszolgáltatásnak, kínpadra vonatja, halálra ítelteti; feleségét és gyermekeit is megfosztja vagyonuktól, börtönbe veti, holtig fogva tartja; mindent elkövet, hogy Perez,

kinek sikerült Spanyolországból menekülni, a külföldön bérgyilkosok megölesse.

Alig van tény, mely a király aljas természetét, melyben vad fanatizmus, bosszúvágygyal és a kedély gonoszságával van párosulva, annyira leleplezi, mint ezen üldözés, mely élénken emlékeztet Robespierre.

Sajátságosan belejátszik itt egy ember sorsába egy tartomány sorsa és szabadságának elpusztulása. A középkori feudális alkotmányok között egy sem volt, mely a rendeknek annyi szabadságot biztosított, mint az arragóniai. Ismeretes az eskü, melylyel a király le volt kötve. Az igazságszolgáltatás egész független volt a királytól.

Perez madridi börtönéből megszökve, Saragossába menekült, és az arragóniai igazságszolgáltatás oltalma alá helyezte magát. De ekkor a király udvari jogászhai avval állottak elő, hogy Perez eretnek, istentagadó, következésképp az inquisitio alá tartozik. Heves vita folyt az inquisitio és a világi törvényszék között; végre az utóbbi engedett. De ekkor a nép vetette magát közbe, és kiszabadította az inquisitio börtönéből Perez, a ki Franciaországba menekült.

A saragossai népfölkelés, mely Perez érdekében szerveztett volt, alkalmul szolgált az arragóniai alkotmány megsemmisítésére. A király sereget küldött Arragóniába, mely nem volt képes ellenállani. A győzelem után jöttek az elítélések. Az arragóniai nemeség lemészároltatott. Miután a világi hatalom a bosz-

szúnak eleget áldozott, következett az inquisitió üldözése. 79 polgár a máglyán végezte életét. Perez «in contumaciam» elítéltetett, és ezentúl mint politikai kalandor, részint Franciaországban, részint Angliában élt; Spanyolországba Fülöp halála után sem tért vissza.

Sajnálom, hogy ez érdekes könyvnél hosszabban nem időzhetem. Csak azon tanulságot emelem ki, hogy a rémuralom nem franciaországi és nem is demokratikus találmány. Egyébkép egyformán elítélendő az, bárhonnán jő; a mint hogy egyformán rossz következéseket szül, bá mily forrásból ered.

IV.

Stuart Mária történetét sokan dolgozták föl; költők és történetírók. E történet, a szerint a milyen szempontból tekintjük, regényes is, prózai is. Mignet könyvét legtalálóbban: a Stuart Mária és angol Erzsébet rivalitása történetének lehetne nevezni, a melyben a személyek mögött nagy elvek és fontos közérdekek lappanganak. A küzdelem tulajdonképen a katholicismus és protestantismus, Anglia úniója és Skótia függetlensége, az absolutismus és az alkotmányosság között folyik. Erzsébet a mint eszélyesebb és ügyesebb, úgy szerencsésebb is volt. Ő győzött, Stuart Mária bukott. Erzsébet diadala nem vált az emberiségnek ártalmára; de mindamellettt nem tekinthet-

jük helyesnek és igazságosnak Erzsébet eljárását, a mikor győzelmét boldogtalan vetélytársa halálával koronázta meg. Ez képezett praecedenst I. Károly angol király kivégeztetésére, valamint ismét ez képezett praecedenst XVI. Lajos guillettinejára.

A ki Mignetnek csak nagyobb munkáit ismeri, az nem alkothat magának valódi képet az író nagy tulajdonairól. Olvasni kell tanulmányait vagy emlékbeszédeit, melyeket a negyvenes években kezdve 1877-ig írt. Alig van korszak, ország, tudomány, melyekről alkalmilag nem értekezett. Világos átlátszó előadás, mély gondolatok, egészséges kritika: előnyei ezen dolgozatoknak, melyeket érdemes volna a magyar közönség számára legalább részben kiadni.

Mignet nem szorítkozik francia tudósokra és írókra; angolokról, németekről és amerikaiakról is szól. A legszebb tanulmányok egyike az, melyet Hallamról írt. Néhány lapban összefoglalja az alkotmány fejlődésének történetét; egyúttal az író életének tragikus eseményeit mély érzéssel adja elő. Sajnálattal mondok le e tanulmány bővebb ismertetéséről, a mit a rendelkezésemre álló idő rövidsége nem enged.

Mignet a francia irodalomban állandó helyet vívott ki magának. Munkái tanulmányozása kiválóan ajánlható a magyar közönségnek.

Minden ember ajkán forog az ismert mondás: «A történelem az élet mestere.» De ez szorosán véve a közkeletű frázisok, mondhatnók a conventionalis

hazugságok egyike. Mert vajmi kevesen követik a történelem tanácsát.

Mindazáltal az a haszna mégis megvan a történelem tanulásának, hogy az, a ki a multat ismeri, rendszeren igazságosabb szokott lenni a jelen megítélésében.

E tekintetben is, különösen a francia forradalom története, megírva azon források nyomán, melyek Mignetnek csak részben állottak rendelkezésére, a mostani írónak teljesen meg vannak nyitva, a magyar közönség fölfogásának tisztulására nagy és jó-tékony hatást gyakorolhat.

THIERS LAJOS ADOLF.

FÖLÖLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. MÁRCZIUS 23-ÁN TARTOTT ÖSSZES
ÜLÉSÉN.

MIDŐN egy ember életében nagy eszmék nagy eseményekkel találkoznak, s ő azok közepett küzdteret talál és hatáskört szerez magának, majd segítve majd üldözve a sors által, úgy, hogy élete a külső siker mellett tragikus háttért mutat, mert a gyakorlatban folyvást azon elvek s tanok ellen kénytelen küzdeni, melyeket az elméletben vallott: az ily életpálya épen annyi tanulságot nyújt a bölcselőnek, mint az államférfiúnak, s méltó tárgya egy akadémiai felolvasásnak. Bizonyára legalább is oly érdekkal bír, mint valamely kétes jelentőségű középkori hős viselt dolgai, vagy valamely okmánynak megfejtése, mely az emberiség kára nélkül megfejtetlen is maradhatott volna. Ily életet legalább nagy vonásokban kitárni, annál inkább helyén van itt, mivel az, a kiről szólok, Thiers, a korszakunkban oly fényes szerepet játszott francia államférfiú, szónok és történetíró, ez utóbbi czímen Akadémiánknak is kültagja.

I.

Thiers déli francia volt, mint barátja Mignet. Született Marseilleben 1797 április 18-án. Hasonló okokból jött Párizsba; szintúgy keresett s talált tért tehetségeinek s ügyességének mint Mignet. — Szellemes hirlapíró lett, írt a művészetéről, bel- és külügyekről, s cikkei korán magokra vonták Talleyrand figyelmét.

E cikkeken kívül nagyobb értekezéseket is írt — mint Lawról s míveleteiről, később a tulajdonjogról. Politikai pályájának alapkövét azonban a *Francia forradalom története* című tízkötetes nagy munkájával tette le. Nem akarom ismételni, mit rövid idő előtt itt e teremben Mignet emlékezete alkalmából, a francia forradalomról általában mondtam; most csak Thiers munkájáról szólhatok.

E munkának igen nagy sikere volt, mert megfelelt az uralkodó hangulatnak, melyet a restauratio ellenforradalmi iránya idézett elő — miután a napoleoni korszak s az első forradalom szenvedései háttérbe szorultak.

E munka a forradalmi legenda részletezése, s a részletezésben fekszik értéke; mert a közgazdasági állapotok, az assignaták, az inséges helyzet, a szervezési kísérletek, nemkülönben a republikánus hadjáratok részletes leírása, Thiers ismeretes világos előadásában — maradandó becsesel bírnak.

A hermidor 9-ikét követő események, a directorium eljárása, az egyiptomi hadjárat, mind úgy vannak leírva, hogy a Brumaire 18-dikai államcsíny szükségességéről győződjek meg az olvasó, s arról, hogy Bonaparte Napoleon az a hős, ki egyedül volt hivatva azt végrehajtani, s Franciaország üdvösségére fordítani.

Thiers ezen első nagy munkájának értékéről nagyon eltérők a vélemények; vannak bámulói, valamint igen éles bírálói, az igazi helyes mérték itt is a középben fekszik. Ki specialis tanulmányokat akar tenni a francia forradalomról, haszonnal fogja olvasni, habár a részletekre nézve Schmidt tanár munkáiban több tanulságot talál. A közönséges olvasó azonban nem fog igazi képet szerezni a forradalomról többet vész fel magában a legendából, mint a történelmi valóságból. E tekintetben Thiersnek is mentességére szolgál az, a mit Mignetre vonatkozólag mondtam.

A consularatus s a császárság története csak folytatása az előbbi munkának, s Thiers ez új művel is rendkívüli sikert aratott; mert a varázs, melyet a császár az emberek képzeletére általában gyakorol, átment Thiers munkájára. A munka természetesen Brumaire 18-ika után kezdődik, azon időpontnál a mikor a consul Bonaparte, szellemi felsőbbségénél fogva, az egész hatalom birtokosává válik. Most szó sincs többé a szabadságról, mert a *rendet* kell helyre-

állítani, s erős kézzel kezelni. E téren nem lehet nem méltányolni az első consul alkotásait. A seregeket győzelmekre vezette, melyek hadi génie-je mellett katonái vitézségének s ellenségei ügyetlenségének is köszönhetők; rendezte az administratiót s a pénzügyet. Legnevezetesebb alkotásai azonban a code civil és a concordatum.

Igaz, hogy dicsőségének nimbusa által elvakítva, a világ s Thiers mindent neki tulajdonítottak; mert valamint minden vesztett ügynek kell bűnbakjának lenni, úgy minden nagy siker, melynek előidézésén száz nagy talentum dolgozott, egy szerencse fiának tulajdoníttatik.

A concordatum utján Bonaparte helyre állította a vallást s az egyházat, Rómával kibékült, megtörte a XVIII. század keresztyén ellenes irányát, de a francia állam jogait, az egyház irányában, fenn tudta tartani.

Az alkudozások, melyeket Consalvival Bonaparte maga vezetett, a világi s az egyházi diplomatiái eszélyesség s ügyesség netovábbja; nehéz meghatározni, vajjon a világi vagy az egyházi hatalom tudott-e több finomságot kifejteni. — Mindebből kiderül, hogy a reformatió előidézte háborúk ideje óta egy fejedelem sem tett annyit a katolikus egyház érdekében mint Napoleon, lett légyen akár hite, akár politikája a kútforrás. Szent Ilona szigetén folytatott beszélgetéseiben is gyakran hangsúlyozta, hogy Franciaországban

akkor oly hangulat uralkodott, hogy könnyebb lett volna a francia népet protestanssá tenni, mint a katolikus egyház restauratióját keresztülvinni; de hangsúlyozta azt az első consul Consalvi előtt is; s ha ez történik, a protestantismus okvetlenül Olaszországban is terrenumot nyert volna. Az első consulnak e műveit szokott elevenségével s átlátszó világosságával, de egyszersmind a hőse iránti feltétlen bálmulattal írja le.

A béke ily műveivel azonban az első consul s nem sokára Napoleon császár nem elégedett meg; ő uralkodni akart nem csak Franciaország felett; végzetlen ambíciója nem ismert határokat; nem volt neki elég, hogy Német- s Olaszországot vasallus országokká tette: megsemmisíteni a pápa világi hatalmát, megtörni Angliát, hatalma körébe vonni a pyrenei félszigetet — megalázni s legyőzni az Oroszt, egyszóval: a világ felett uralkodni — ez volt phantasiájának ideálja, ez nagyravágyásának végcélja. — Itt mutatkozott valódi természete egész meztelenségében — a zsarnok természete, a mint azt csak a római világ legromlottabb korszaka mutatja. Az egyén és nemzetek jogának tisztelete nyomtalanul eltűnt benne; semmibe sem vette azt, annyira, hogy kész volt mindig saját hibáiért azokat büntetni, a kik lehetetlen dolgokat, melyeket tőlök kívánt, végrehajtani nem tudtak; példa reá magaviselete Villeneuve admirallal szemben, a kit halálra üldözött, vagy Druot tábornok irányában.

A császárok örültsége elragadta őt, a mint azt Spanyolország iránti eljárása, és még nagyobb mérvben az orosz hadjárat mutatja. Ezen hadjárat az emberi szenvedések netovábbja. Fezenzac, ki e hadjáratban mint ezredes vett részt, emlékirataiban mondja, hogy 2500 emberből álló ezredéből alig került 50 ember vissza hazájába!

Ha Bonaparte Napoleon viselt dolgai felett szemlét tartunk, összefoglalva jót s rosszat, nagyszerűt, s kicsinyest, lángelméjét, színi tempóit, határtalan cynismusát, némelykor mutatkozó szeretetre méltó modorát, melylyel megigézte az embereket, de főleg kérlelhetlen felhasználását minden eszköznek, mely céljai elérésére vezet: a Machiavelli *Principe*-jének személyesítését kell látnunk benne.

Ő egyébiránt, a mint származásra nézve nem volt francia, úgy vérmérséklete s jelleme is olasz volt, hasonló az olasz renaissance kiváló alakjaihoz.

Ember-pusztító, jogtipró hadjáratain kívül semmi sem jellemzi ez embert annyira, mint az úgynevezett berlini decretum (1806), melylyel Angliát megsemmisíteni akarván a continentalis zárt hozta be. A jeni csata után Poroszországra 159 millió frank hadi sarcot szabott, és decretálta, hogy minden angol árú, mely észak-német városokban található, a hadserege javára elkoboztatik. E rablás, mely az északi német kereskedőket tönkre tette, a hirhedt berlini decretum előjátéka volt. E decretum szerint a continens az

angol árúk elől — beleértve a gyarmat-árúkat is — elzárattott.

A leírhatlan zaklatásokon és elkobzásokon kívül, melyeket a rendszabály maga után vont, legnevezetesebb e dologban az az elbizakodás, melynél fogva azt hihette, hogy ő már ura az egész continensnek, s hogy ily zsarnoki és jograbló rendszabályt az egész continensen keresztül vihet. Hogy a spanyol és orosz hadjáratnak más mint rendkívül szomorú kimenetele nem lesz, azt tudta egész Franciaország, s seregeinek minden józan embere!

Hogy ily ember hatalmát meg kell semmisíteni, azt egész Európa érezte, s ez érzet kifolyásai voltak az 1813-, 14- és 15-iki hadjáratok, a lipcei csata — Párizs bevétele s Waterloo —, Elba s Szent-Ilona. Anglia nagyságának nincs nagyobb emléke, mint az az erély, melyet a mindenható cæsar uralkodásának megtörésére oly fényes sikerrel tudott kifejteni.

Lélektanilag érdekes kérdés: mikép vállalkozhattott Thiers szabadelvű államférfiú létére, gyakorlatias esze mellett a napoleoni korszaknak, nem mondom történelmi leírására, de feltétlen magasztalására! Mert a császárság legendája s a napoleoni cultus igazi megalkotója Thiers volt.

A francia dicsőség bámulása, mely mégis nagy vereséggel végződött, a hadi tudomány s annak művei iránti rokonszenv maga, nem ragadhatják őt el annyira.

Én azt vélem, hogy Thiers-t a juliusi dynastia s az új alkotmány megerősítése iránti buzgalma vezette félre. Otthon eléggé megvédve látta azt ágyúkkal és szigorú rendszabályokkal, de azt hívé, hogy künn is prestige-t kell neki szerezni, mint azt keleti politikája mutatja, azért a napoleoni dicsőség iránti bámulatot kelle a francia népben felébresztetni, s a királyt valami hadi actióra kényszeríteni; de itt túl lött a czélon, mert előkészítette a második császárságot, mely őt — börtönbe vitte, s száműzetésbe küldötte.

Thiers munkája Napoleon korszakáról összesen húsz vastag kötetet tesz, melyek egyenként jelenvén meg — az olvasók száma legio volt; ma azonban kevés ember fogja magát reá szálni, hogy e húsz kötetet olvassa.

Pedig e nagy munkának fényes lapjai vannak, — a csaták részletes leírása gyakran unalmas, de gyakran igen sikerült, igazi drámai étellel s mozgással bír; s az organisatiók részletezése — a diplomatiiai tárgyalások — a nagy látványosságok — s ki e korszakot részletesen akarja tanulmányozni, annak Thiers-t kell olvasnia. — De a nagy közönség számára e munka levétetett a napi rendről. Hiszem, hogy ezentúl a Lanfrey munkájának Napoleonról több olvasója lesz. A Thiers munkája, de még inkább a korszak, mely abban le van írva, nagy tanulságokat tartalmaz. Legjobban látni itt, mennyire iszonyodott a francia nép a forradalom anarchiájától s rém-

uralmától, hogy a napoleoni kényuralmat nem csak tűrte, de meg is szerette. Azonban meg lehet tanulni e történelemből az alkotmányosság értékét is, mert a háborúk hosszú sora s főleg az orosz hadjárat, midőn a francia fiatalság biztos veszte elé hurczoltatott, csak is kényuralom alatt mehetett véghez. És végre fel lehet ismerni a régi administratív monarchiák rothadt állapotait, mert csak ez magyarázza meg Napoleon sikerét valamennyi continentalis népek fölött; s e nézetet megerősíti Anglia példája. Az egyetlen szabad nemzet az, mely a zsarnoknak ellen tud állani.

II.

Én Thiers-t mint szónokot magasabbra helyezem mint Thiers-t az író; kik őt beszélni hallották, mondják, hogy nem igen előnyös termete mellett, rikácsoló, kellemetlen hangja daczára, a napi renden levő kérdés világos egyszerű fejtegetése az ügy felderítésére, az ügyesen csoportosított részletek által, szellemes megjegyzései kíséretében a hallgatóság figyelmét mindig lekötötték; beszédei mindig a tárgynál maradtak, nem voltak csinált szónoklatok; mert nem beszélt azért, hogy beszéljen, hanem hogy valamely gyakorlati célért érvényesítsen — s ha igaz a mondat, hogy «le style c'est l'homme», Thiers beszédeiről el lehetett mondani, le discours c'est l'homme.

E beszédek tizenöt kötetben jelentek meg, terjednek 1830-tól 1874-ig, midőn Thiers a parlamentben, a párisi erődítések kérdésében, utolsó parlamenti beszédét mondotta. — Én e tizenöt kötetben nagyobb irodalmi emléket látok, mint Thiers történelmi műveiben. Ki a gyakorlati életben él, nehezen fog időt találni e tizenöt kötetet végig olvasni; — de ha a parlament egy fiatal tagja, kinek feladata tanulni s figyelni, mielőtt szerepel, a beszédek e gyűjteményét elolvasná, rendkívül sokat tanulna belőle, mert alig van kérdés, melyet Thiers parlamenti hosszú pályáján ne tárgyalt volna: pénzügyek, kereskedelem s vámügy, beladminisztráció, külpolitika, hadsereg, ipar, földművelés, nem különben tudomány s közoktatás, beszédei mind erre kiterjednek. A ki e beszédekot olvasná, megismerkednék Franciaország egy igen nevezetes korszakának történetével, az egymást felváltó forradalmak, háborúk s béke idejében, — de megtanulhatná általában, mit kell tenni s mit kell kerülni a szónoknak, — megtanulná a parlamenti illetet, mikép lehet élesen támadni, s mégis a parlamenti urbanitás határai közt maradni, hogy lehet a szónok pártember a nélkül, hogy a haza érdekeit szeme elöl vesztené, — tanulhat erkölcsi bátorságot, melyet Thiers a kormányon s az ellenzéken, nyugodt időben valamint forradalmi korszakokban, mindig egyformán tanúsított, — oly tulajdon, mely sok parlamenti emberben hiányzik. Ha Thiers-nek mint

szónoknak hibája van, az a bőbeszédűség oly ügyek fejtegetésében, melyekről mindenki tudomással bírhat; de viszont kiváló tulajdonai egyike: hogy midőn először felszólal harmincz éves korában, kész ember, s midőn pályáját 1874-ben tehát 44 évvel későbbben végzi, nem kimerült, nem elgyengült. Első parlamenti beszédje a budget összeállításának alakjáról szól, fejtegetvén a különbséget az általános s a tételek szerint megszavazott költségvetés közt. 1834-ben tartott szónoklata az egyesületi kérdéstről, az amerikai kárpótlásról, nem különben 1836-ban tartott beszéde az angol szövetségről igen fényes szónoklatoknak tartatnak. — Nevezetes 1831-ben tartott beszéde a felső kamaráról (mely magyar fordításban is megjelent), melyben bourgeois létére az örökös párság mellett emel szót, de nem jutott eszébe oly anomalia, hogy monarchikus államban az örökös párok mellett specialis quasi rendi választások által is párokat kelljen választani s ily úton egy új kasztot teremteni. — Nevezetes azon beszéde, melyet a középoktatásról 1844-ben júliusban tartott. Hosszú de igen tanulságos beszéd, melyben Thiers a többi közt így szól: «A középoktatás neveli a nemzet felvilágosodott osztályait. Már ha a felvilágosodott osztályok nem képezik is az egész nemzetet, de azt jellemzik. Hibáik s erényeik, jó vagy rossz hajlamaik, s általában tulajdonságaik könnyen válnak az egész nemzet tulajdonává, alkotják magát a népet, eszméik, érzel-

meik ragadós volta által.» — Beszél az oktatás szabadságáról, előadja röviden a francia oktatás történelmét. Erélyesen nyilatkozik a classikus tanulmányok, a görög s latin nyelv mellett, kiemelvén az ó világ szépségét, egyszerűségét. — «Positiv és kevésbé köznapias században — mint a miénk, így szól Thiers — mely ha kilép egy perczre az anyagi érdekek köréből, a művészetben csak a hamis és túlságos szinezetet keresi, a növendékeket megfosztani s elidegeníteni az antik és egyszerű széptől, annyit tenne, mint erkölcsi süllyedésünket siettetni; hagyjuk a gyermekeket régi világban, mint csendes és nyugodt asy-lumban, hogy ott tisztán s frissen tartassanak meg. A realis világ, a positiv érdekek idejé megjő elég korán, — ne siettessük azt a nevelés által.»

Beszéde végén azt mondja: «Ma nem igen nagy szellemi érdem, nem igen mély belátás felismerni, hogy a vallás az emberi társadalom egyik nagy szüksége. A legközönségesebb elmék, valamint a legkiválóbbak tudják s hirdetik azt. De fel kell használnunk szellemi erejüket s jellemök erejét arra, hogy a dolgok igazi határát fölismerjük és megtartsuk; s ne engedjünk a napi áramlatoknak, ne vessük magunkat majd az egyik, majd a másik végre, s ne legyünk felváltva majd hitetlenek s a vallást megvetők, mint a XVIII. század végével, — majd annyira vallásosak, hogy kitiltsuk a bölceleti tanulmányokat, a mint ma némelyek tenni akarnák. Uraim, tudni kell megállá-

podni s megmaradni egészséges helyes eszmékben, s azokban állandóknak kell lenni. — A nagy Bossuet tudott híve lenni a katolikus egységnek s független is maradni. Míg egy kézzel védette a katolikus egyházat a reformatusok ellen, másik kezét a gallicanus szabadság védelmére nyújtotta ki. Kövessük példáját azon szellemnek, mely ép oly bámulatos nagysága mint helyessége által; — adjuk meg az egyháznak a mivel neki tartozunk, a mi tőle 15 év óta soha sem tagadtatott meg. De ha igazságtalan tudna lenni, vagy ha félre akarná ismerni a hatalmak határait, tudjuk ellene fordítani a törvényeket, s forradalmunk elveit, a melyek e tekintetben csak a régi monarchia elvei.» Így szólt Thiers 1844-ben. — 1848-ban tartott beszédei rendkívül érdekesek, főleg azok, melyek a közoktatásra, s különösen az oktatás szabadságára vonatkoznak. Ajánljuk azokat mindazok figyelmébe, kik nálunk a status quo-val nincsenek megelégedve, de új vívmányok után törekednek. — 1851 november 17-én Thiers mondotta el az utolsó beszédet a 48-iki köztársaság korszakában, még akkor is a szabadság és a republica mellett emelve föl szavát. — De Bonaparte Lajos pártja győzött — bekövetkezett a december 2-iki államcsíny, s Thiers azontúl hallgatott. 1863-ban midőn ismét képviselő lett, december 24-ikén a függő adósságok kérdésében szólalt fel.

Parlamenti működésének e korszaka 1870-ig tar-

tott. Ez időszakban Thiers magaviselete és szónoklatai, a nagy s bátor hazafi s böles szónok típusát mutatják. De böles emberek tanácsára a politikai kalandorok nem szoktak hallgatni. Ők háborút akartak mert vakságukban nem ismerték sem saját hazájok sem más országok állapotát, azt hitték, hogy elsétálnak Berlinig. — Hiába tiltakozik és szónokol Thiers, hangját elfojtják a kalandor császár s kalandor párt-hívei, s a császárságra következik a harmadik respublica. E július 15-én tartott beszéd egy hős cselekvény; drámai jelleménél fogza is érdemes e beszédet (Thiers beszédei XII. kötetében) elolvasni.

Sedan után, a császárság megbukván, össze kell híni az assemblée nationale-t, s Thiers huszonhét kerületben választatik meg, s ezzel a parlamenti szónok új s utolsó korszaka kezdődik.

Beszédei e korszakból, három vastag kötetet töltenek be; külpolitika, pénzügy s a kormányzat formái képezik e beszédek tartalmát. Utolsóelőtti beszéde a parlamentben — de utolsó mint köztársaság elnökeé — az, melyet 1873-ban május 24-én tartott, midőn a köztársasági forma szükségét, s a monarchia lehetetlenségét fejtette ki. E beszéd a gyakorlati politikus észnek, ékesszólásnak, erkölcsi bátorságnak mintája, de 48 nyomtatott lapra terjedvén, még elemzésébe sem lehet e helyen bocsátkoznom, — csak végszavait akarom említeni. Broglie-hoz fordulva, ki őt insultálta, s nevetségessé akarván tenni, szánalmat

fejezett ki irányában, — Thiers e szavakkal végzi beszédjét: «Köszönetet mondok a szónoknak irányomban kifejezett könyörületes érzelmeiért. Engedje meg, hogy ugyanazt tegyem s mondhassam neki, hogy sajnálom őt. Majoritása neki sem lesz, a mint nekünk nincsen, de ő is fog protegáltatni, megmondom neki, hogy ki által — oly védnök által, kit atyja, a régi Broglie herczeg, borzalommal taszított volna el magától. Ő a császárság védenceze lesz.»

III.

De én Thierst mint államférfiút, ki Franciaországnak az 1870-iki események után a legnagyobb szolgálatokat tette, s ki később a szétbontó elemekkel, habár siker nélkül a legerélyesebb harczot vívta, sokkal többre becsülöm, mint írói s szónoki szerepeiben.

Thiers politikai szereplése 1830-ban kezdődött, mikor a Bourbonok megbuktatásában jelentékeny része volt. Elismerésül rövid idő mulva képviselő államtitkár, később miniser lett. E szerepben neki folyvást küzdeni kellett azon elvek s doctrinák ellen, melyeket mint a francia forradalom történetírója vallott. Minden törekvése a rend fentartására, Franciaország tekintélyének a külföldön való érvényesítésére s arra volt irányozva, hogy a király személyes kormányzata meggátoltassék, azon általa felállított

elv szerint «le roi règne mais il ne gouverne pas.» Hogy a francia alkotmányt reformálni, hogy az úgynevezett pays légal-t ki kell tágítani: azt Thiers tudta, — de míg hatalomban volt, keresztül vinni elmulasztotta, midőn pedig a juliusi királyság utolsó nyolcz évében oppositióban volt, keresztül vinni nem állott többé hatalmában. 1848-ban, a februári napokban megbukott az 1830-ki királyság. Az utolsó órákban, mikor már «trop tard» volt, a király meghívta Thierst, hogy vegye át a kormányt; de a király elfogultsága akkor sem hajtott rá; «fata viam inveniunt»; bekövetkeztek a zavarok a communistikus kísérletekkel s felkelésekkel, míg Cavaignac a juniusi napokban az anarciát le nem verte.

Gyakran fölvetett a kérdés: mit eredményezett a februári forradalom Franciaországnak?

Mind azok, kiknek értelmök s érzékök van a népek politikai s társadalmi élete iránt, — a februári forradalmat nefastus eseménynek tartják Franciaországra nézve. De ez esetben a forradalom nem maradt Franciaország határai közt. Olasz- s Németország, az ausztriai monarchia és hazánk is bele sodortatott.

Kérdés, mi történik velünk az 1848-iki események nélkül? Nálunk a reform törvényesen ment keresztül; mert a függő kérdések megoldásán 1790., de főleg 1825 óta minden józan hazafi törekedett; a reform nálunk nem volt rögtönözve, nem egy ember

műve, hanem egy félszázad gondolkodó embereinek a műve volt; csak két nagy hiba követtetett el, a mi minden későbbi szenvedéseink forrásává vált: hogy nem volt elég józanságunk az államadóság kérdését megoldani s a közös ügyeket kifejtteni; — mert a mi 67-ben megtörtént, megtörténhetett volna már akkor.

Thiers életében 1848 óta új korszak nyílt, melyben egy nagy hibán kívül — nagy bátorsággal, ügyességgel s államférfíui bölcsességgel küzdött az állam s a társadalom nagy érdekei mellett.

A második republica magatartása a juniusi küzdelmek után megmutatta, mennyi józan conservatív elem van Franciaországban — oly időben, mikor a morális erő felébred s érvényre jut. — De bekövetkezett 1849-ben az elnök választása — s itt az elfogúltság, a valódi helyzet félreismerése letette a későbbi szerencsétlenségek alapkövét — a rend fanatismusa — mely rossz, mint minden fanatismus, még oly férfiakat is magával ragadott mint Thiers és Montalembert, kik Napoleon Lajos elnökségét előmozdították. Győzött a napoleoni legenda, melynek egyik alkotója Thiers volt, s melyért Franciaországgal együtt ő is bűnhődött. Napoleon elnökségének véget vetett a deczember 2-ki államcsíny.

Napoleonnak akkor nem jutott eszébe, hogy Thiers az első Napoleon történetírója s dicsőítője volt, — őt is bezáratta s számkivetésbe küldötte. Visszatérve

száműzetéséből ráért folytatni Napoleon történetét és foglalatoskodni művészeti tanulmányokkal.

Ez alatt III. Napoleon, miután a nemzetiségekkel experimentált — az alkotmányossággal is kezdett experimentálni, s akkor Thiers ismét a törvényhozó testületbe lépett; nem csinált factiosus oppositiót, mert ő is, hogy Deák Ferencz nem es szavaival éljek «jobban szerette hazáját, mint gyűlölte ellenségeit.» Hatalmas szónoklatai által arra fordította minden erejét, hogy a dolgok rendes mederbe kerüljenek, s a béke fenntartassék, mert meg volt győződve, hogy a háború Németországgal a császárság bukásához fog vezetni, s előidézendi azon politikai s társadalmi betegségeket melyekben Franciaország mai napig sínlik. Thiers jóslata teljesült, — Franciaország nagy vereséget szenvedett, s egy communistikus forradalom ment keresztül. Ezt Thiersnek kellett leverni, valamint a frankfurti békét megkötni, s később hazáját az idegen megszállástól megszabadítani.

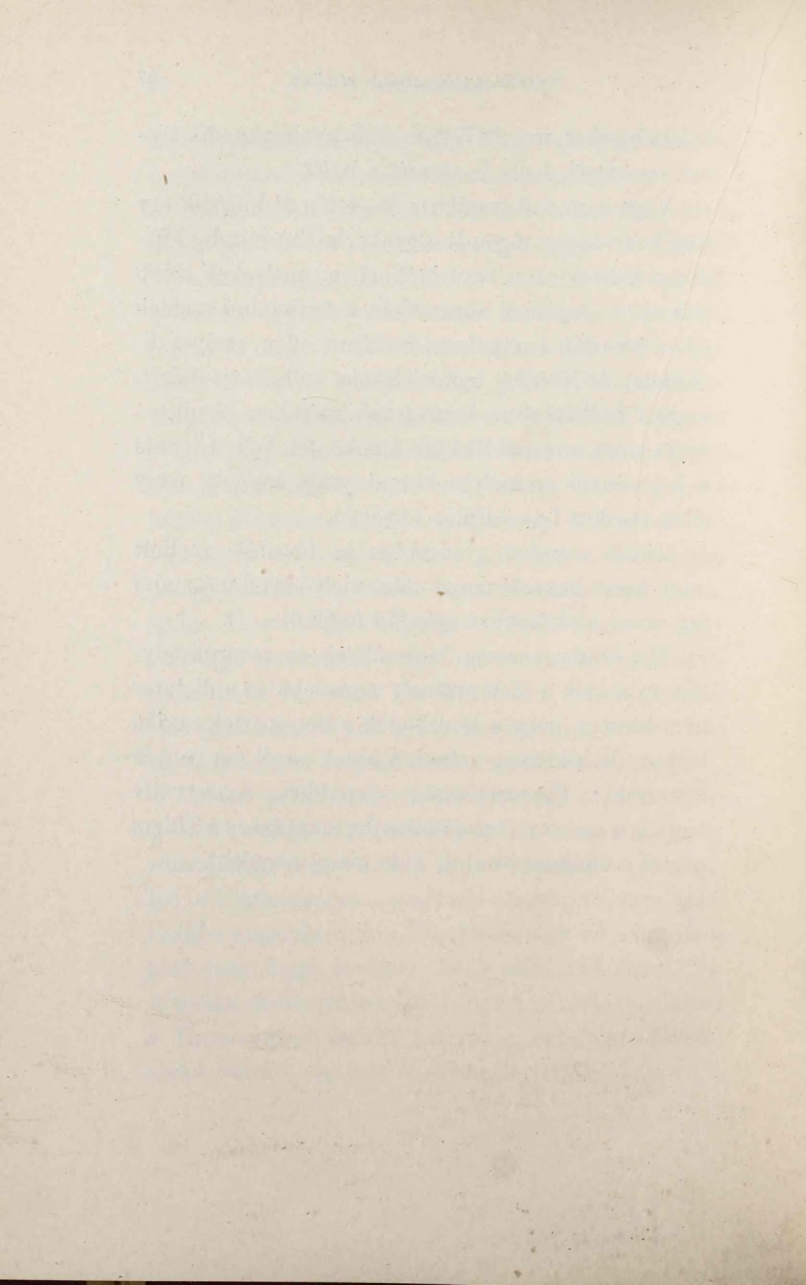
Thiers politikai életének fénypontja ez időszakban fekszik; reorganizálta az államot, s miután meggyőződött, hogy a monarchia Franciaországban lehetetlen, a köztársaságot conservatív alapokon akarta szervezni s megszilárdítani. Tőrekvése nem sikerült, de a jövő meg fogja mutatni, hogy neki volt igaza. — A monarchista pártok kezét fogtak a radicalismussal s Thiersnek el kellett hagyni a hatalmat. Magán életbe vonúlt vissza, s éles megfigyeléssel kísérte a

fejleményeket, míg 1877-ben élete nyolczvanadik évében csendesen fogta le szemét a halál.

Vége nem volt tragikus; de életén át húzódik egy tragikus vonás: ugyanis a gyakorlatban mindig küzdenie kellett azon doctrinák ellen, melyeket előbb vallott. — A juliusi korszakban a forradalmi eszmék ellen, 48 után a napoleoni hatalom ellen, melyet dicsőített; 1870 után bombáztatnia kell Páris falait, melyek felállításához legnagyobb mérvben járult, — végre mint a respublikának főnöke föl kellett lépnie a kormányfő személyes kormányzata mellett, mely ellen küzdött Lajos Fülöp idejében.

Thiers minden gyengesége és tévedése mellett nagy nevet hagyott maga után, mely idővel még nőni fog, mert a történelem igazolni fogja őt.

Ha Franciaország, kimerültség és zavarok folytán, nem esik a dictaturának martalékul (s a dictator nem hiszem, hogy a Bourbonok s Bonaparték egyike legyen, de hihetőleg valaki, a kinek nevét ma nem is ismerjük): Franciaország *republica*, *conservativ* alapokon szervezett *republica* fog maradni és a Thiers nézete s óhajtása szerint. *Fata viam invenient.*

GUIZOT FERENCZ.

FÜLÖLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1885. OKTÓBER 26-ÁN TARTOTT ÜLÉSÉN.

GEORGE T. LEECH

1850

A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK igazságai rögtön hódítanak s behatnak az életre; nem így az erkölcsi, társadalmi s politikai tudományok igazságai; ezek lassan haladnak s a «gutta cavat lapidem» módjára lassan foglalnak tért, s azért kell azokat folyvást ismételni, mert csak ezen az áron lehet nekik érvényt szerezni.

Hosszú élet, sok tanulmány s tapasztalás után abstraháltam magamnak azon három nagy igazságot, hogy a forradalom cultusával szakítani kell, ha egészséges fejlődést óhajtunk; hogy az alkotmányosságot az absolut hatalommal szemben erősen kell védeni, végre, hogy az állami alakulásoknál a vallás és egyház mozzanatait a számításból nem szabad kihagyni.

Ezen igazságok illusztrációjával foglalkoztak Mignet és Thiers feletti emlékbeszédeim, s hasonló cél lebeg szemem előtt Guizot emlékezetének megünnepelésénél; minthogy Akadémiánk ezen nagynevű kültagjának egyéniségében a jelezett igazságok megtestesülését látom.

Guizot épen úgy mint Thiers nevezetes író, szó-

nok s államférfiú volt, de hiszem, hogy életének s működésének tisztább képét fogom nyujthatni, ha azt chronologiai rendben adom elő; szólván róla születésétől kezdve 1830-ig, midőn tevékenysége főleg az irodalomban pontosúl össze. 1830-tól fogva 1848-ig Guizot a francia politikában főszerepet játszott, s itt az államférfiú működése a szónok szerepével összefoly; — 48-tól haláláig Guizot ismét nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki, s állambölcseleti jelleme által tűnik ki.

Végre röviden ecsetelni fogom Guizot-t mint embert s családfőt, kedélye melegségével.

I.

Guizot Ferencz 1786-ban született Nimesben, a római régiségeiről híres városban, mely a déli francia protestánsok egyik főhelye volt. Atyja hugonotta családból való fiatal ügyvéd, a rémuralom alatt végeztetett ki. Guizot özvegy anyja által gondosan neveltetett s ezzel korán Genfbe költözködött, hol középiskolai tanulmányait végezte. A jogi pályára készülvén, Párisba ment, hol tanulmányait befejezve, korán az irodalmi pályára lépett. A császárság idejében tanárrá neveztetett; később államszolgálatba lépett s már 1818-ban államtanácsos lett. Ez időben írta meg, illetőleg mint tanár adta elő az európai civilisatió, valamint a francia civilisatió történelmét,

mely szoros összefüggésben van az *Essay, sur l'histoire de France* s a képviseleti rendszer történetével. Ennek mintegy folytatása volt az angol forradalom története s az arra vonatkozó művek kiadása.

E tíz kötetben tette le Guizot azon történelmi, politikai és socialis igazságokat, melyek természeti dispositióinál fogva, értelme s kedélye mélyében keletkeztek s a melyeknek egész hosszú életén át híve maradt, s melyek őt a gyakorlati életben vezérelték, mert nehezen találni más államférfiút, kinek nézetei s tanai annyira összhangzásban volnának politikai cselekvéseivel, mint Guizotéi. Ha könyvet írnék Guizotról, a fennidézett munkák mindegyikéből lefordítanám a legjellemzőbb s legkitünőbb szakaszokat, hogy az olvasót e munkák sajátságaiival megismertessem. Egy essay-szerű emlékbeszédben azt nem tehetem; de ha tehetném is, a hallgató vagy olvasó nem kapná meg Guizotról azon képet, melyet nyujtani akarok. Más módon fogom tehát jellemezni s ismertetni Guizotnak e korszakban kifejtett irodalmi működését s ez időben írt munkáit.

A civilisatió, mondja Guizot, oly tény, melyet mint bármely más tényt szintén tanulmányozni, leírni s elbeszélni lehet. A haladás és fejlődés eszméje a *civilisatió* fogalmának lényegét képezi; maga a civilisatió két főtényben áll: az emberi társadalom s az ember kifejlődésében. Guizot nem adja elő a civilisatió történelmét általában; az új európai civi-

lisatióra szorítkozik, mely lényegesen különbözik a régi világ civilisatiójától. A régi civilisatiók egy eszmére voltak fektetve. A társadalom egy erőnek kizárólagos tulajdona volt, mely más erőt maga mellett nem tudott eltűrni.

Minden eltérő irányzat ki volt zárva. Az uralkodó elv nem engedi meg más elv nyilatkozását s működését.

A modern európai civilisatió másképp van alkotva. A társadalmi szervezet mindennemű alakjai s elvei egymás mellett léteznek: a világi s egyházi hatalom, a theocratia, monarchia, aristocratia, democratia, a társadalmi osztályok s helyzetek vegyülnek s nyomják egymást; a szabadságban, vagyonban, befolyásban számtalan lépcsőzet létezik, a nélkül, hogy az egyiknek sikerülne a másikat elfojtani s a társadalmat kizárólag birtokába keríteni. A régi világban minden nagy korszakban, minden társadalom ugyanazon formába van öntve — az majd tiszta monarchia, majd theocratia, majd democratia — mindegyik tökéletesen uralkodik a maga idején. Az új európai civilisatió minden rendszer példányait, minden társadalmi szervezet kísérleteit mutatja. A monarchia korlátolt s korlátlan — a theocratia, az aristokratikus respublikák külön fokozatokon ugyanazon időben egymás mellett élhetnek, s minden különbségek daczára hasonlítanak egymáshoz, — van bizonyos családi közös vonásuk, a melyet lehetetlen félreismerni.

Az eszmékben s érzelmekben ugyanazon különbség és küzdelem. Az irodalmakban ugyanazon jelleg.

Az európai civilisatió ezen sajátságai annak eredetére vezethetők vissza.

Az európai civilisatió forrásai: a római cultura s annak maradványai; a keresztyén egyház s végre a barbarok, vagyis a nyugati római világ elfoglalása a német népfajok által, mely utolsó mozzanat kifejezést nyert a feudaltásban. Ezen új civilisatiónak első közös manifestatióját képezik a keresztes háborúk. Az ezeket megelőző időkben nem lehetett látni Európát közös érzelemből kiindulva, közös érdekekben mozogni; az az Európa nem létezett. A keresztes hadak revelálták a keresztyén Európát. Egy második manifestatiója az új civilisatiónak a városok s a polgári elem keletkezése, mely a királyság erősbitésére szolgált, Olaszországban pedig republicanus alakot vett fel.

Egyrészt a városi élet, másrészt az udvarokban divatozó jobb ízlés s szabadabb felfogásu élet, a nyomdászat feltalálása s annak következtében a sajtó működése, nemkülönben a római egyház művészeti törekvései, az új világ fölfedezése s a görög irodalom terjesztése megteremtették a renaissance korszakát, mely ismét előörse volt a reformatiónak.

A régi európai társadalom minden eleme, minden ténye két lényeges tényhez jutott el, a szabad vizsgálathoz, s a hatalom összpontosításához. Az előbbi érvényesült a vallási társadalomban, a másik a polgári-

ban. Ugyanazon egy időben diadalmaskodott Európában az ember szellemi emancipációja, s a korlátlan monarchia; oly ellentétek, hogy a harcznak be kellett állani s az először is Angliában tört ki: azzal a kísérlettel, mely e korlátlan hatalmat polgári és szellemi tekintetben megszüntetni czélozta. Az angol forradalomnak szüleménye volt a XVIII. század bölcsellete s felfogása, mely egyenesen a francia forradalomra vezetett.

Guizot, miután az európai civilisatio keletkezését nagy vonásokban előadta, ugyane szempontokból tárgyalja Franciaország civilisatiójának történetét, abban találván föl mindazon elemeket, melyekből az európai civilisatio alakult. E munka két részből áll: az elsőben a francia civilisatio történelmét a X. századig; a másodikban a X-től a XV-ik századig adja elő. — 1856-ban a hatodik kiadás jelenvén meg, Guizot szellemes előszórt írt hozzá:

«Az idő növeli azt, a mit meg nem öl; — így szól Guizot; — tudjuk tehát biztosan, hogy midőn szabad kormányzatot óhajtunk megállapítani, távol van tőlünk meghazudtolni a korábbi századok Franciaországát; ezt folytatjuk, törekvéseink megghiúsulása nem vonja el tőlünk a siker reményét.

«Ezen felbátorító bizonyághoz történelmünk két tanúságot fűz.

«A felső társadalmi osztályok versengése buktatta meg nálunk a szabad kormányzat kísérleteit.

«A helyett hogy egyesültek volna a despotismus elleni védelemre, a szabadság megállapítása s gyakorlására; a nemesség s a polgárság elkülönítve maradt azon fáradozva, hogy egymást kizárják s egymás helyét foglalják el, az egyik nem akarván elismerni semmi egyenlőséget, a másik semmi felsőséget. Méltatlan követelések a jog szempontjából, s tényleg hasztalanok. A nemesség frivol büszkesége nem tudta megakadályozni a francia polgárság fölemelkedését az állam magasabb színvonalára. A polgárság gyermekes féltékenysége nem tudta megakadályozni a nemességet, hogy megtarthassa az előkelő származás s a kiváltságos helyzet hosszú birtoklásának előnyeit. Nem akartak kezet fogva szabadok és hatalmasok lenni; saját sorsukat s Franciaországot átengedték a forradalmaknak.

A második tan, melyet történelmünkben elvonhatunk az, hogy a politikában olyanok vagyunk, mint a hadviseletben; a furia francese elragad bennünket. Egy elv, egy érdek, egy érzelem korlátlanul uralkodik felettünk. Ha a szabadság ügye a napirenden van, feláldozzuk neki a rend legsürgősből feltételeit, a kormányzás legvilágosabb szükségseit, a jelen nyugalmit s a jövő biztosságát. S ha az ily eljárás elkerülhetlen következményei beállanak — s beáll az anarchia — akkor lemondunk minden biztosítékról, s vakon engedjük át magunkat a hatalomnak.»

E rész, melyet harmincz leczke alakjában adott, a

szerző nyomán röviden resumálva, körülbelül a következő:

A modern civilisációnak általában s különösen a francia civilisációnak lényeges alapelemei: a római világ, a keresztyén világ s a germán világ, a régiség, a keresztyénség s a barbárság. E három elem az V-ik s a X-ik század közt nagy átalakulásokon ment keresztül. A római világ feloszolván, három nagy tény *maradványait* hagyta a jövőnek: 1-ször a központi s egységes hatalmat, az imperiumot s az abszolút királyságot; 2-szor a császári administratiót, a tartományok kormányzatát a központi hatalom megbízottjai által; 3-szor a municipalis rendszert, a mint az Róma existenciájának s a legtöbb országoknak, melyekből fokozatosan alakult a római birodalom, eredeti formája volt.

De lássuk, mily viszontagságokon mentek keresztül e tények az V-ik s a X-ik század közt.

A mi az egységes központi hatalmat illeti, az az invasiók közepett elveszett. Nagy Károly iparkodott azt fölleleveníteni s kezelni, de a siker csak pillanatnyi volt. Utána ismét a chaos következett. Mindazáltal az emlékezet a szellemekben megmaradt. Az imperium mély nyomokat hagyott. Császár — császári hatalom — souverain felség — e nevek bizonyos erővel birtak, emlékeztettek a kormányzat típusára, — mind az csak szó volt, de vannak hatalmas szavak, melyek képesek adott alkalommal a tények világába

visszatérni. Valami hasonló történt a császári adminisztráció tekintetében. A mi a municipalis rendszert illeti, mind a mellett, hogy a városok rendkívül súlyedtek a mennyiben adminisztráció létezett, ez római neveket, római formákat viselt s a polgári élet viszonyait a római jog szabályozta.

Lássuk, milyen értelmi örökséget hagyott nekünk a régi társadalom, s milyen állapotban volt ez a X-ik század végén.

A szabad gondolkozás elve minden bölcelet elve; az ész a kiinduló pont s vezető. Ez eszme a régi világ szülöttje, melyet a modern társadalom Görögországtól s Rómától örökölt. Nem kaptuk azt sem a keresztyénségtől, sem a barbárságtól; nem található az sem az egyik, sem a másik elemében civilisatióknak. Ellenben hatalmas és uralkodó volt az a görög-római civilisatióban; ez a legdrágább hagyaték, mely a régi világból a modern társadalomra átszállt.

Második hagyatéka a római civilisatiónak a szép művek összesége. Daczára az általános tudatlanságnak, a nyelv romlottságának, a régi irodalom mindig feltűnt, mint a tanulmányozás, utánzás és csodálat méltó tárgya, mint minden szépnék typusa.

Az egyházban győzött az aristokratikus elv, — a püspök nyerte meg a hatalmat papjai s hívei felett, de a püspökök közt kimagaslott a római püspök vagy pápa monarchikus hatalmával. Az egyházi hatalom befolyást nyert az államban a világi dolgok vezetésé-

ben, s a gondolat fix formákat nyert s e formákban a mai napig a szabad gondolatokkal szemben akarja befolyásolni az államot.

A germán világ meghozta az új civilisatiónak a közös tanácskozás emlékét, a jog s szabadság bizonyos eszméjét az aristokratikus társadalomban, de főleg az individuális szabadság s függetlenség érzékét. De a legnagyobb s legerősebb elem az új civilisatióban a római elem; s az új civilisatió főleg a nyugati országokban mintegy átalakítása a réginek.

E dolgokat két kötetben adván elő, érdekessé tudja azt tenni a szerző anecdotikus, de jellemző dolgokkal. Például csak azon részekre utalunk, melyeknek tárgya: a római praefektus háztartása, Ambrosius püspök megválasztása Milanóban, a Bollandisták, Eginhardt s kalandja Nagy Károly leányával.

Mind oly mulatságos dolgok, hogy sajnálnom kell, hogy azokat itt, röviden sem adhatom elő.

Midőn Guizot 1829-ben megkezdette előadásait, melyek a francia civilisatió történelmének második részét képezik, szándéka volt azt folytatni minden viszontagsága közt, hosszú és dicső fejlődésében, napjaink előestéjéig. A sors azonban máskép döntött, mert az 1830-ki forradalom folytán, ő azt csak a XIV. századig adhatta elő s azzal a művet befejezte. A tizenkilencz előadásban a francia történelem három nagy phasisát fejté ki: a hűbériséget, a királyságot s a harmadik rendet — tiers état.

A hűbériség saját jelleme: a nép s a hatalom fel-
darabolása sok apró népek s apró souverainekre, az
általános nemzet s minden központi kormány hiánya.

Milyen ellenségek buktatták meg a feudalismust?
kérdi a szerző. Két erő — válaszol — egyrészt a ki-
rályság, másrészt a községek. A királyság által ala-
kult Franciaországban a központi kormány, a köz-
ségek által képződött a nemzet, mely a központi
kormány körül csoportosult.

A hűbéri kor az új társadalmak s új erkölcsök
bölcsője. Onnan eredtek 1-ször a modern nyelvek kü-
lönösen a francia nyelv, 2-szor az új irodalmak,
3-szor az új műemlékek, templomok városházák,
4-szer a történelmi családok, 5-ször nagy számú
nemzeti eredmények, mint a keresztes hadak; tehát
majdnem minden a mi századokig foglalkodtatta a
francia nép képzelődését.

Ezen tényekkel szemben tagadhatatlanul léteztek
más tények, melyek folytán a középkor társadalmi
állapota folytonosan s különösen Franciaországban
tűrhetetlenné s gyűlöletessé vált. Minden tényező,
mely ez állapotokat megtámadta; a királyok, jogá-
szok, valamint az egyház népszerű volt; maga a des-
potismus is, ha annak megtörésére törekedni látszott,
elfogadtatott mint jótétemény.

A XVIII-ik század s a francia forradalom utolsó
hatása, utolsó kifejezése volt ezen ellenszenvnek.
A középkor társadalmi állapota régóta megváltozott;

mégis következményei s emlékei éltek a nép gondolataiban, azok benyomása alatt ment véghez a nagy megrázkodtatás. A társadalom, mely akkor megbukott, ugyanaz volt, melyet a germán invasió a nyugaton létesített, s melynek első lényeges formája a hűbériség volt. Tanúlságosan és szakszerűen fejti ki Guizot a hűbériség s a birtokviszonyok külön phasisait.

A hűbériségről a nép által táplált érzület, kedvező talaj volt a királyság fejlődésére.

Miután Guizot a francia királyság genesisét kifejté, szól azon elemekről, melyeknek közreműködésével erősödött. Első sorban áll a «harmadik rend» — tiers état. Ez volt, mondja Guizot, a francia civilisatió legtevékenyebb, legeldöntőbb eleme, mert végső elemzésben ez adta meg neki az irányt s a jellemet. Társadalmi szempontból tekintve s vonatkozásban a többi társadalmi osztályokkal, melyek a francia területen léteztek — az, melyet a harmadik rendnek neveznek, hatalmasan terjeszkedett, emelkedett; majdnem absorbeálta valamennyit. Politikai szempontból tekintve s viszonyaiban a kormánynyal, hat századon keresztül szövetségese volt a királyságnak; fáradhatatlanul dolgozott a feudális aristokratia elpusztulásán, hogy helyette érvényesülhessen a központi hatalom, a tiszta monarchia közel állván a korlátlan absolutismushoz. De miután ez irányban diadalmaskodott, egy másik győzelem után törekedett; megtámadta a korlátlan monarchiát s átalakí-

totta alkotmányos monarchiává; s ez is sikerült. Községek, városok mindenütt léteztek, de harmadik rendje csak Franciaországnak volt. Azon harmadik rend, mely 1789-ben a francia forradalomhoz érkezett, az oly végzetszerű hatalom, mely csak Franciaországban létezett, s melyet másutt hasztalanul fog-nánk keresni.

Az európai s a francia civilisatió történelmének mintegy kiegészítését képezi Guizot következő két műve: *Essays sur l'histoire de France*, és *Histoire des origines du gouvernement représentatif en Europe*. Az első essay az előbb nevezett könyvben a római birodalombeli municipalis rendszerről szól. Lehetetlen oly kevés lapon a nyugati római birodalom feloszlását elevenebben leírni. A nyugati római birodalom bukása sajátságos egy tüneményt mutat, mondja Guizot. Nemcsak hogy a nemzet nem istápolja a kormányt a küzdelemben a barbárok ellen, de a nemzet magára hagyatva, az ellenállást meg sem kísérli. Érdekes a könyv utolsó értekezése azon okokról, a melyeknél fogva Angliában a parlamenti rendszert sikerült, Franciaországban pedig nem sikerült létesíteni.

Guizot legbecsesebb munkáinak egyike a képviseleti rendszer története, a mint az Franciaországban és Spanyolországban keletkezett, fejlesztetett és bukott, Angliában pedig fönmaradt. — A politikai institutiók történelme Európában négy általános időszakra oszlik, melyekben a társadalom külön formák-

ban s külön elvek szerint kormányoztatott. A germán népek, miután a római birodalmat elfoglalták, magokkal hozták szabadságukat, de oly intézményök, mely a szabadságot szabályozza s biztosítja, nem volt. Az egyének szabadok voltak, a társadalom nem, mert az csak később fejlődött. Az egyének küzdöttek, hogy szabadságukat megtartsák; a kik erősek voltak, azoknak ez sikerült s azok hatalmasok lettek; a gyengék szabadságukat elvesztették s az erősek járma alá kerültek. Ez a harcznak ideje volt, mely XI-ik századig tartott, midőn a harczból kijegezesedett a hűbéri rendszer, melynek jellemző vonásai a népességnek a szolgaságba, vagy oly állapotba süllyedése, mely megközelítette a szolgaságot, a hűbéri aristocratia hierarchikus szervezése és a souverainitas felozslása s az így tartott a XIII-ik századig. A harmadik időszakban emelkedik a királyság, képződnek az új nemzetek; föltünik a képviseleti rendszer, mely habár harczok közt, de mindenütt, Anglia kivételével, elnyomatott s az absolutistikus monarcia a XVI-ik században győz. Ekkor kezdődik a negyedik korszak, mely tart mai napig midőn a nemzetek, intelligentia s vagyon által erőhöz s öntudathoz jutnak, a képviseleti rendszer tetet nyer s az absolutistikus adminisztrativ monarchia elnyomatik.

A repræsentativ rendszer mindezen phasisait kifejti Guizot; különösen az angol alkotmány fejlődésének egy egész kötetet szentel.

Ezen tanulmányok után mi sem természetesebb, minthogy Guizot figyelmét azon harcra fordította, mely Angliában megörökítette az alkotmányt, s a politikai institutiók jövőjét a keresztyén világban eldöntötte. E műnek az első két kötetét, mely az angol forradalom történetét a király haláláig s a királyság eltörléseig tartalmazza, Guizot 1830 előtt írta meg. Guizot e műve sokban különbözik előbbi történelmi műveitől; az előbbieket *raisonirozó*, okoskodó történelmek; ez leíró s nemcsak magyarázza az alkotmányos harcot, de le is írja; s ha Guizot Macaulay vagy Thierry Ágoston phantasiájával nem bir is, de tiszta, folyékony előadásában világos képét adja az eseményeknek. I. Károly, Buckingham, Strafford, Cromwell jelleme híven le van írva. Nagy elvek harca volt ez, de az elveknek és eszméknek, kell hogy legyenek képviselői, kik az események alakulására is hassanak. Ha Károly másféle ember, az eredmények talán kevesebb áldozatokkal is elérhetőek lettek volna; de a király oly álnok volt, hogy senki sem bizott benne, s midőn Strafford halálos ítéletét jóváhagyta, saját halálos ítéletét írta alá. Cromwell jól tudta, hogy ha a király győz, őt felakasztatja, s azért ő íteltette halálra a királyt.

Guizot 1848 után folytatta a történelmet s írta a nevezetes bevezetést, mely azon kérdést fejtegeti: miért sikerült az angol forradalom? Erről maga helyén fogok szólni, most csak annyit jegyzek meg, hogy a

magyar történetíróknak, kikben megvan a hajlam a már létező anyagot feldolgozni — mert az eddigi historiai művek nem felelnek meg korunk magasabb igényeink, — tanulmányozhatnák Guizot munkáit. Ezekből láthatják, hogy nem elég csatákat leírni, ismerni kell az állapotokat, melyeknek szüleményei a társadalom s az állam mai állapota. A mai culturánk s alkotmányunk sem keletkezett mint Minerva Jupiter fejéből; mi is a classikus világ iskolájában nevedtünk; minket is vezetett az egyház; reánk is hatott a germán világ középkori institutióival; mi is keresztül mentünk a reformátión; nálunk is volt feudalismus és városi élet. Mindezen tényezők idézték elő mai culturánkat jó és rossz oldalával. Csak ha ily szempontok szerint fogjuk nyomozni és tanulmányozni a mult idők emlékeit, lesz történelmünk, a szó valódi értelmében.

Azon tiz kötetben, melyekről szóltam, van letéve Guizot politikai doctrinája. Az európai s különösen a francia társadalom s civilisatió külön elemekből keletkezett s fejlődött, s ezen elemek minden összeolvasztásuk s homogeneitásuk daczára, ma is élnek s azokat ma is számba kell venni a politikában, mert csak ha mindenki érvényre juthat, a ki a társadalomnak élő eleme, lehet egészséges a társadalom; lehetséges a normális fejlődés, megrázkodtatás s forradalmak nélkül.

II.

A juliusi forradalom Guizot-t mint kész embert találta. Ő már 1818-ban államtanácsos volt; mint tanár működött a Sorbonne-ban, tagja volt a képviselőháznak, az európai nevű írók sorába tartozott. Neki nem volt szüksége forradalomra, hogy ismeretlen ügyvédből vagy journalistából a felszínre jusson. Ő nem óhajtotta a Bourbon királyság megbukását, de elfogadta a juliusi forradalmat; mert látta, hogy a Bourbonok idősebb ága nem tudja magát beilleszteni az új államba s új társadalomba; azt gondolta, hogy az angol példa nyomán az ifjabb ággal be lehet fejezni a forradalmat, habár tudta, hogy a forradalom által szült királyságot és kormányt egy új forradalom könnyen elsepri. Az új æra mégis 18 évig tartott, s minden árnyék-oldalai mellett a francziák nem tudnak más 18 évet történelmökben felmutatni, mely alatt Franciaországban olyan szabadság s prosperitás uralkodott. Ezen időszakban Guizot mint belügy-miniszter, közoktatási miniszter, nagykövet Angliában, s mint külügyi miniszter szerepelt, és mint kormányelnök fejezte be 1848-ban politikai pályáját. Belügyi minisztersége a harcz korába esik, midőn a juliusi korszak kitünőségei a forradalomnak hadat üzentek s azt leverték.

Legháládatosabb szereplése Guizotnak, mint köz-

oktatásügyi miniszternek volt; mert egy új korszakot tudott alkotni a közoktatásban.

Mint külügyi miniszternek azon nagy érdeme volt, hogy a békét fenn tudta tartani; bár a francia közvélemény mindig azon hitben volt, hogy az a francia nemzeti becsület rovására történt. De ez magában nem buktatta volna meg sem Guizot-t, sem a juliusi monarchiát. Alkalmat nyújtott erre, illetőleg a 48-ki februáriusi forradalomra, a parlamenti reform ügye.

Franciaországban választó volt mindaz, a ki 200 frank adót fizetett; e censust leszállítani, s az úgynevezett capacitásokat census nélkül a választók sorába felvenni — ez értetett a reform alatt. Ez idézte elő a banquette-ek alakjában a mozgalmat, mely a februáriusi eseményeket szülte. — Ha Guizot nézeteit a tiers état-ról ismerjük, alig foghatjuk meg elfogultságát a reformmal szemben. Minden nagy elhatározásnak azonban van több indoka. Guizotban is tehát ily reform idegenkedésen kívül más indokok is működtek; az aggály új elemek szereplésétől, de főleg engedékenysége a király iránt, a kiből meg volt a hajlam saját nézeteit s nem a miniszterek meggyőződését követni. Midőn Guizot a februári napokban lemondott s új kormány alakult, még akkor is ki lehetett volna a catastrophát kerülni, ha a király nem ragaszkodik oly makacsul előítéleteihez intézmények s emberek dolgában, s ha az utolsó

döntő perczen nem veszi el bátorságát. A felelősség sokkal nagyobb mérvben terheli a királyt mint miniszterét. Egyébiránt politikailag egészséges országban, a reform s a banquette-k s a király makacssága nem idézték volna elő a februári forradalmat. Angliában a reform 1830-ban, majd a gabnatörvények eltörlése nagyobb mérvű mozgalmat idéztek elő, mint a választási reform Franciaországban, s nem volt conflagratió.

A februári forradalomnak mélyebb indokai voltak. Első sorban áll a forradalmi s a Napoleon-i legenda s azok cultusa, melynek a francia nép nagy része hódol, az egalitás s fraternitás hamis fogalmival, melyeket még a műveltebb osztályokban Thiers s Mignet, később Lamartine, Michelet s Louis Blanc terjesztettek; melyek az alsóbb osztályokba a hamis apostolok útján, kiket Guizot igen helyesen nevez «la bande des malfaiteurs intellectuels», communisitikus s socialistikus alakot vettek; az ellentét az aristokratia s a bourgeoisie közt, valamint a katolikus egyház ellenséges magatartása a juliusi æra iránt; azon külpolitika, mely nem tudott Franciaországnak künn tekintélyt szerezni, nem kevésbé folyt be a politikai körök magatartására. A francia képviselő-kamarában a legitimista s republicanus párton kívül még három párt létezett, melyek lényegre nézve, elvek dolgában nem különböztek egymástól; de személyes érdekek, rivalitások, hiúságok, ambíciók foly-

vást egymást üldözték, egymás ellen törekedtek s a normalis parlamenti életet lehetetlenné tették.

E pártok vagy inkább töredékek Molé, Thiers s Guizot körül csoportosultak. Ha e három töredék, szemben a legitimistákkal s republicanusokkal, egy táborot képezett volna, a juliusi dynastia a constitutionalis parlamenti kormánynyal, még ma is uralkodnék Franciaországban.

III.

Guizotnak a februári forradalom után Londonba kellett menekülnie. Az nap érkezett meg az angol fővárosba, a melyen nyolcz év előtt mint nagykövet kikötött az angol parton. 1848-ik márczius 13-án a következő levelet írja Barante-nak: «Köszönöm néhány sorát. Számkivetésem oly jól rendeződik, a mint azt csak kívánhatom. Ha anyám megérkezik, kit néhány nap múlva várok, szeretetem első tárgyai mellett lesznek. Jól fogadnak itten, mintha soha sem nebezteltek volna reám. De szomorú vagyok s az fogok maradni. Mily látvány, mily jövő! Optimismusom daczára lelkem mélyében a bajt mindig nagynak tartottam, s az volt buzgalmam oka a küzdelemben. De nem tartottam azt oly nagynak. Ide jöttem, hogy még jobban lássam mennyire nagy. Ma Kensingtonban van egy chartista-meeting, 12—15,000 ember gyűl össze, kérni annak a felét, mit Párisban a com-

munisták követelnek. A falak telve vannak a rendőrség hirdetményeivel, melyek minden összecsoportosulást és a tömeges fölvonulást a meetingre tiltják. Másolata ez Delessert párisi intelmének három hét előtt. De az egész világ, Norfolk herczeg, s Lincoln lord egyrészt, s másrészt 2000 köszén-szállító a Themséről, az egész aristokratia s a középosztályok búzgólkodnak a kormány körül s esküt tesznek, mint specialis constablerek a kravall ellen. Kensingtonban több önkéntes működik a kravall elnyomatásán, mint csinálásán. Azt szép, de fájdalmas látni. Nem mondok többet, igen sok mondani-valóm volna. De szellememet s szívemet egyaránt súlyos teher nyomja.» Juliusban, 1849-ben visszatért Franciaországba; egy ideig maga s mások is gondolták, hogy még részt vehet, s vennie kell a közéletben; Bonaparte Lajos államcsínyja után e gondolattal végkép felhagyott, de élte végéig, 1874-ig, nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki.

Kiadta nyolcz kötetben emlékeit, öt kötetben beszédeit; folytatta az angol forradalom történetét a restauratióig négy kötetben. Kiadta Franciaország történetét unokái számára négy kötetben; egyházi és vallási kérdésekről két kötetet írt; Sir Robert Peel életét kiadta, s érdekes előszóval ellátta fiatalkori munkáit Shakespeare s Corneilleról, tanulmányait a képzőművészetekről, akadémiai beszédek s jellemrajzokat, melyek a *Revue des deux mondes*-ban

jelentek meg; Megírta Monk s Washington életrajzait, nemkülönben az angol forradalomban szereplő nevezetes emberek jellemrajzait. Munkáiról el lehetett mondani, a mit egyik levelében írt Mrs. Austinnak. «Örömöm ma — fennhangon gondolkozni.» Guizot sohasem volt sem közönséges publicista, sem közönséges historikus; róla el lehet mondani, hogy politikai s történelmi bölcselelő volt; mutatják azt főleg első munkái, melyet angol földön írt. *De la démocratie en France* és *Discours sur l'histoire d'Angleterre*. Az előbbi irat előszavában mondja: «Merem hinni, hogy ez iratban teljességgel semmit sem lehet találni, a mi személyes helyzetem szinezetét viselné magán. Ki oly nagy dolgokkal szemben magáról elfelejtkezni nem tudna, megérdemelné, hogy örökre elfelejtsék. Én csak hazánk helyzetére gondoltam. Minél többet gondolkozom, annál, inkább meg vagyok győződve arról, hogy legnagyobb baja — baj, mely minden bajának oka, baj, melyet én megtámadok: a democratia bálványozása, mely kormányát, szabadságát mélyen aláássa s elpusztítja. Bonaparte Lajos Napoleon úr eljutása a respublica elnökségére — fog-e azon segíteni? Azt megmutatja a jövő. De a mit én ma Bonaparte Lajos Napoleon úr megválasztása után mondok, azt egyaránt mondanám minden változás nélkül, ha Cavaignac tábornok választatott volna meg. A nagy társadalmi igazságok nem intéztetnek semmiféle névhez, de a társadalomhoz magához.»

A mit Guizot erre nézve a kérdésben lévő irat 49-ik lapján mondott, sajnos, ma harminczhat év után is betű szerint igaz. Szeretném ez egész iratot felolvasni, szeretném, ha ez iratot valaki az eredetihez méltó módon magyarra lefordítaná, mert a mi közönségünknek ez igazságokra nagy szüksége volna. Bár mennyire különbözik is hazánk állapota Franciaország állapotától, vannak azonban ma európai vagy talán világ bajok s kórságok, melyek mindenütt léteznek, melyeknek közös forrásaik vannak, s orvosságuk is közös. Miért veszett el annyi ország s társadalom? kérdi Guizot. Mert nem akarták tűrni, hogy a kormány teljesítse kötelességét s végezze dolgait. Ez nálunk is betegségeink egyike.

Miután a demokratikus s socialis respublikának természetét s veszélyeit leírta, jelzi a társadalmi béke politikai s erkölcsi föltételeit. Ez a béke lehetetlen, míg a külön osztályok, vagy nagy politikai pártok, melyek társadalmunkban léteznek, azon reményt táplálják, hogy egymást megsemmisíthetik s magok bírhatják a hatalmat. Ez igazságot Guizot történelmi adatok nyomán fejt ki, s habár azt a tapasztalás is világosan mutatja, mindamellett a szabadság barátait még sem felesleges arra figyelmeztetni, hogy a népek elsőséget adnak az absolut hatalomnak az anarchiával szemben. Franciaország, Guizot hite szerint, a végleges békét csak az alkotmányos régimében fogja föltalálni. De csalódik, a ki hiszi, hogy a

politikai gépezetnek souverain hatalma van ; szellem kell hozzá, és pedig családi szellem, politikai és vállalási szellem. Midőn a democratia s republica veszélyeit kifejté, az ellenszereket előadá, azon erős hitének ad kifejezést, hogy Franciaország nem fog elveszni, mert a francia társadalom tele van erővel s étellel, s nincs arra alkotva, hogy annyi nagy események után az egalitás nevében lesülyedjen.

Említém már, hogy Guizot az angol forradalom történelmét folytatta, mely hat kötetre terjed, és II. Károly restauratiójáig ér. Nem végezhetvén azt be Oraniai Vilmos uralkodásáig, mint tervezé, kiadta Monk s más nevezetes emberek jellemrajzait az első angol forradalom idejéből.

Mind ahhoz mintegy bevezetésül írta meg azon dolgozatát, melynek czíme: *Miért sikerült az angol forradalom?* s a melyet t. barátom Somssich Pál magyarra lefordított. Ebben Guizot hat kötetes történelmének kivonatát adja, sőt folytatását is, mert a restauratióra s III. Vilmos trónfoglalására kiterjeszkedik. Anglia megszerezte azt a tanulságot, hogy a forradalom magában egy véghetetlen s ismeretlen rendetlenség, mely a társadalomra nagy szenvedéseket, bűnöket s veszélyeket áraszt, melyet okos népek kényszerűségből egyszer elfogadhatnak, de melyet az absolut szükség órájáig vissza kell utasítani.

Anglia megemlékezett arról újabb szenvedései s megpróbáltatásai közt. Sokat túrt, sokáig ellenállt,

hogy új forradalom elől menekülhessen, s csak az utolsó szélsőségben engedett, mikor hite, jogai s becsülete megmentésére nem látott más módot. Az 1688-ki forradalom dicsősége, hogy tisztán elmellőzhetlen védelmi cselekvény volt, s ez sikerének első oka. Voltak sikerének egyéb okai, egyebek között az, hogy a társadalom minden osztálya részt vett benne. Ennek daczára hetven év kellett, míg a forradalmak természetes bűneit legyőzni sikerült, a béke a társadalomba visszakerült és kifogástalan uralommá vált. Csakis ekkor, György trónra léptével volt a mű befejezve.

Guizot Angliának nemcsak multját, de jelen állapotát is ismerte; sok angol kitünőséggel összekötésben állott. Ezért Peelről írt könyve a közvetlenség jelleget viseli magán. E könyvben főleg három mozzanat veszi igénybe figyelmünket: a katholikuskok emancipatiója, a parlamenti reform, a gabnatörvények megszüntetése s a vele járó kereskedelmi szabadság.

Csodálatos az, hogy a katholikuskok emancipatiója oly későn jött létre, s jellemző a teljes uralkodásra jutott protestantismus szellemére. Valamint ezen kérdésnél, úgy a reform kérdésénél is látható, hogy a korszerű reformot a felsőház sehol sem képes lehetlenné tenni. Nem bocsátkozhatom Guizot minden egyes munkája elemezésébe: de mégis szólnom kell francia történelméről, emlékiratairól és beszédeiről.

Nagy tehetség, tudomány és reputáció nem zárja ki a kedélyességet; ezt bebizonyította Guizot, midőn unokáinak Franciaország történetét elbeszélte. Természetes, hogy ez nem maradt titokban. Mások is akarták élvezni vonzó előadásait, és kiadók is jelentkeztek azoknak méltó módon való közrebocsátására. Guizot tehát feldolgozta a munkát és megkezdette kiadását, de befejeznie már nem sikerült. Az ötödik kötetet XIV. Lajos halálától 1789-ig, leánya Madame de Witt, atyja jegyzetei szerint állította össze. Az öt vastag kötetre terjedő munka, a mint azt mostani formájában birjuk, nem épen gyermekek, de inkább a mívelt közönség igényeinek megfelelő olvasmány.

Akár a rómaiak uralmát Franciaországban, akár a keresztes hadakat, vagy IV. Henrik s XIV. Lajos korát elbeszélő részekben lapozunk, az előadás mindig érdekes s eleven. A francia irodalom valóban irigylésre méltó, hogy ilyenemű munkákat bir.

Guizot megírta mémoires-jait. De nem akarta azok példáját követni, kik emlékeiket haláluk után bocsátják közre, mikor senki sem bírálhatja meg, senki nem czáfolhatja meg. Ezen emlékiratokat nyugalom, elfogulatlanság, tárgyilagosság jellemzi. Tartalomdúsak és nem csak az ő saját működésének történelmét adják, de sok nem tisztán politikai élményeket is közölnek. Az első kötet az első császárság s a restaurációról szól. A sajtószabadságról a restauráció idejében szólva, e praegnans megjegyzést teszi:

«Kormányoknak és szabad népeknek csak egy tisztességes s hatályos módjok van a sajtószabadsággal megélni: ha azt őszintén elfogadják s nem bánnak vele pajtáskodva. Nem szabad belőle sem martyrt, sem bálványt csinálni. Meg kell hagyni a maga helyét, de nem kell rangján fölül emelni. A sajtószabadság nem hatalom az államban, nem a közértelem képviselője, nem az állami hatalmak legfelsőbb bírója; egyszerűen a polgárok joga az állam ügyeiről s a kormány eljárásáról véleményt mondani; tiszteletre méltó és hatalmas jog, de természeténél fogva arrogans, a miért hogy üdvös maradjon, nem szabad a közhatalomnak megalázni magát előtte, és szükséges, hogy éreztesse vele a felelősséget, melylyel minden jog össze van kötve.» — Az emigratió viselt dolgait előadván, megjegyzi, hogy a szerencsétlenség henyeségében az emberek mindenféle ábrándoknak átengedik magokat s a szenvedélyes tehetetlenség megszüli az örültséget.

A harmadik kötetet legnagyobb részben a közoktatásról, irodalmi s tudományos intézetekről szóló fejtegetései töltik be. Az ötödik kötetben: követsége Angliában s az angol társaság van mesterileg ecsetelve. Érdekes az orleans-i herczeg halála s a régence feletti vitának elbeszélése.

A nyolczadik kötetben összeállítja a juliusi kormány összes tényeit. A mémoiresokkal szoros összekötetésben állnak Guizot beszédei. Öt vastag kötet 192

beszédet tartalmaz. A gyűjtemény bevezetéseül írta a külön is megjelent ily című dolgozatát: *Trois générations 1789, 1814, 1848*. Mesteri kézzel s bámulatos luciditással fejti ki e műben, miért nem sikerült az első forradalom, miért bukott meg I. Napoleon. A restauráció s a juliusi epochára nézve, mintegy matematikai módszerrel elő vannak adva az okok, melyek ezen epochák dissolutióját és a catastrophákat előidézték. A 48-ik év eseményeire vonatkozólag ecseteli az illusiókat, melyek a dictaturát s annak bukását idézték elő. Guizot beszédei híven visszatükrözik Franciaország politikai érettségének színvonalát s a francia nemzet temperamentumát. Bámulatos, mennyi ész, tudomány, szellem fecséreltetett el politikai futilitásokkal. Az adressedebatte-ok, a rendelkezési alap feletti viták töltik be az öt kötet nagy részét.

Vannak azonban Guizot beszédei közt, a melyek forma és tartalom tekintetében ma is teljes figyelmet érdemelnek. Jules Simon szerint Guizot imposans szónok volt, sőt a juliusi epocha brilláns szónokai közt öt illeti meg az elsőség.

IV.

Guizot nem csak nagy író, szónok s államférfiú, hanem nemes kedélyű, szeretett és szeretni tudó férfiú volt. Viszonya anyjához, a ki 1848-ban 84 éves

korában Londonban, fia házánál múlt ki, megható; házasságai romantikusok, költőiek; ragaszkodása gyermekeihez határtalan. Viszonyaiban barátaihoz, kiket többnyire túlélte, mint Brogliet, Barante-ot, Witt-et, meleg s odaadó volt.

De épen azért a sors csapásait is mélyen érezte. Korán vesztette el mind két feleségét, 1837-ben pedig nagy reményű 21 éves fiát, élte utolsó évében másod szülött leányát, Paulinet, Mme de Witt-et.

Guizot élete össze van olvadva családjá tagjainak életével, velök örült, velök szenvedett, s legnagyobb tevékenysége közepett ráért gyermekeinek, később unokáinak írni, születési s névnapjaikon számokra ruhát és szalagokat vásárolni. De Guizot szerette a társas életet is, s e tekintetben érdekesek jellemzése az azon kiváló nőkről, kikkel társasági viszonyban állt. Igaz, hogy erre nézve Páris az első helyet foglalja el a világon, s a francziák azért tudnak conversálni, regényt s színdarabot írni.

Guizot élete utolsó éveinek nagy részét normandiai jószágán, Val-Richer-ben töltötte, egyháza dolgaival is sokat foglalatoskodva; ott is végezte pályáját 1874 szeptember 12-én, élte 87-ik évében, végelgyengülés következtében. Vele kimult a 30-as korszak legnevezetesebb embere, a ki magáról soha sem hitte, hogy nem tévedett; de tévedéseinek s talán — erős jelleme daczára — gyengeségének, a király iránti engedékenységének büntetését Francia-

országgal együtt huszonhat évig viselte, a ki szenvedett nagy vereségeknek s arra következő szomorú eseményeknek tanúja volt, a ki egyébiránt Franciaország jövője felett soha sem esett kétségbe. Óhajtjuk mi is, hogy Európa érdekében reményei teljesüljenek.

Guizot élete nem csak államférfiak s írókra nézve tanulságos; tanulságos az mindenkire. Abban láthatjuk, hogy a közélet feladatait a családi élet feladataival összhangzásba lehet hozni. Kétségen kívül álló igazság az: hogy a ki családját nem képes szeretni, s az iránt kötelességét nem tudja teljesíteni, az nem képes hazáját szeretni s hazafiúi kötelességeinek eleget tenni.

B. EÖTVÖS JÓZSEF

«A XIX. SZÁZAD URALKODÓ ESZMÉINEK BEFOLYÁSA AZ ÁLLAMRA»
CZÍMŰ MUNKÁJÁRÓL.

FÖLÖLVASTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1883. JANUÁR 29-ÉN TARTOTT ÖSSZES
ÜLÉSÉN.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

THE HISTORY OF THE

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

NÉHÁNY nap mulva, február 2-án tizenkét éve, hogy b. Eötvös József meghalt; vele nemcsak a legnemesebb szellemek egyike tűnt el a földi pályáról, hanem azon magyar is, ki legtöbbet gondolkozott, s legtöbb gondolatot hozott forgalomba a magyar irodalomban.

Mutatják azt regényei, elbeszélései, politikai értekezései, de főleg «a XIX. század uralkodó eszméi» című munkája. Azon viszonyoknál fogva, melyekben én boldogult b. Eötvös Józseffel állottam, nem lehetne feladatomban az emlékbeszéd egy nemét tartani; valamint nem éreztem magamban hajlandóságot a miniszteri székben, melyet ő elfoglalt, közvetlenül utódja lenni. De igen is a magyar államtudomány s politikai nevelés érdekében akarok ma munkájáról szólani, mert úgy találom, hogy e munka háttérbe szorítottatik, s a fiatal nemzedék, mely e munkából többet tanulhatna, mint bármi külföldi munkából, még nevérol is alig ismeri. S minthogy minden könyv-

nek legjobb commentárja a könyv genesisise, azt pedig talán csak én, vagy legalább leghelyesebben én ismerem: bevezetésül azt fogom előadni.

Báró Eötvös József mindenkor az új iskola, az újkor embere volt, ismerte a forradalmak történetét, elismerte, hogy azok némelykor elkerülhetetlenek; de ismervén magát, tudta, hogy nem bírja azon tulajdonokat, melyekre mellőzhetlenül szüksége van annak, ki forradalmi időben szerepel; de meg volt győződve arról is, hogy a magyar forradalomnak, vagy ha jobban tetszik, nevezzük függetlenségi harcznak, sikere nem lehet. — A Lamberg-féle szerencsétlen catastropha után, 1848. szept. 29-én, külföldre távozott. A telet 48-ról 49-re, valamint a reá következőt Münchenben, a nyarat 49-ben, Salzburg mellett Aigenban, 50-ben pedig a starembergi tó partján, Bajorországban Tutzingban töltötte; csak 1850-ben késő ősszel tért vissza hazájába. Eötvös figyelemmel követte az 1848-iki eseményeket, a mint azok nemcsak nálunk, hanem Páristól kezdve Bukarestig és Varsóig insceniroztattak; kutatta azok okait és következményeit, kereste azok összefüggését az eszmékkel, melyek az első francia forradalmat szülték. Eötvös szellemileg mindig igen tevékeny volt — dolgozni tudott úgy mint kevés magyar ember — tehát folyvást nem csak reflectált, és sokat recipiált, azaz sokat olvasott, hanem sokat írt is.

Kevés helyen vannak a könyvtárak oly liberali-

tással berendezve, mint Münchenben — 20 kötetet kölcsönöznek a házhoz úgy, hogy kettőnknek 30—40 kötet volt lakásunkon az egyetemi könyvtárból. Eötvösnek, ki a francia forradalom történetét igen jól ismerte, s újra tanulmányozta Thiers munkáját, s igen sok memoire-t olvasott az első francia forradalomról — terve volt a francia forradalom oknyozó történetét megírni, főleg a magyar közönség számára, szemmel tartva a magyar viszonyokat és az eszmekört, melyben a magyar nemzet mozog, nem annyira a tények elbeszélésére fektette a súlyt, mint inkább kereste s elemezte az eszméket, melyek e tényeket előidéztek. Mert nem igaz, hogy csak a pénz uralkodik a világ felett — az eszmék uralkodnak — és pedig uralkodnak az egészséges s kórságos eszmék egyaránt. És kétségtelen, hogy a leghelyesebb és legegészségesebb eszmék a leghelytelenebb tényeket produkálhatják.

Eötvös 1850 tavaszán e munkához már egy-két fejezetet meg is írt, sőt hiszem, hogy halála után valamely munkában egy fejezet német fordításban meg is jelent. De Eötvösnek egy más irodalmi terve is volt 1837 óta, midőn egy nagyobb utazásból hazatért, lelkében az a gondolat fogamzott meg, hogy életének legnagyobb irodalmi és tudományos műve a *keresztyén civilizatio története* lesz, s e célra voltak tanulmányai és olvasmányai irányozva, s e célra nagy anyagot gyűjtött volt össze. A francia forradalom

történetének tervezete s a keresztyén civilisatio történetéhez tett tanulmányok születték meg az «uralkodó eszméket.» Kétkedvén, vajjon egészsége, ereje s egyéb viszonyok fogják-e valaha engedni, hogy ő a tervezett nagy munkát a keresztyén civilisatióról construálhassa és megírhassa — ezen kétség hatása alatt írta munkáját a XIX. század uralkodó eszméiről, és abban sok anyagot dolgozott fel, mi a nagy munka számára volt szánva.

A munka az államtudomány legnevezetesebb problémáival foglalkozik, általános beccsel és érdekel bír — mint Montesquieu és Tocqueville — korszak, nemzet s hon különbsége nélkül; de azért, a mi épen nem hibája a munkának, korának jellemét magán viseli, mert az 1848-diki események impressiója alatt keletkezett, s épen azért a közvetlenség hatását is gyakorolja.

Eötvös szerint azon eszmék, melyek korunkat vezetik: a szabadság, egyenlőség s nemzetiség. Ha Eötvös később írta volna meg e könyvet, s még tovább élt volna — ha tanúja lett volna a francia commune-nek, s a communisticus és socialisticus mozgalmaknak, melyek azóta oly nagy mértéket öltöttek, és sok politikus által nem ismertetnek el elég veszélyeseknek arra, hogy dissolutióba hozzák nemcsak a fennálló államokat, de a fennálló társadalmat is — ha látta volna az auctoritás elvének felélénkítését a régi formákban, bizonyára az uralkodó eszmék

számát szaporította volna. De ez nem árt munkájának, sőt annál mélyebben hatott be azon eszmék ismeretébe és taglalásába, miket a munka homlokzatára írt.

S épen a munka azon minősége az, melynélfogva a magyar politikai intelligentiának e munkával foglalatossá kellene. Nagy tévedés volna, ha azt hinnék, hogy e doctrinák túlhaladott álláspontot képeznek azért, mert mi állítólag túl vagyunk azon szellemi vagy politikai harcokon, melyekre a doctrinák vonatkoznak. Nagy tévedés azt hinni, hogy túl vagyunk a nemzetiségi harcokon; tekintsük csak a szláv faj államfelosztató mozgalmait: mi nem vagyunk túl a szabadság küzdelmein, tekintsük csak a democratia mozgalmait, melyek a szolgaság egyenlőségéhez, de nem a szabadság megszilárdulásához fognak vezetni, — valamint az auctoritás elvének fölelevenítését az államban s az egyházban; csalódunk, ha az egyenlőség eszméjét már megrendíthetlen sziklán állani véljük: a junker szellem ma erősebb mint volt huszonöt év előtt. Nekünk tehát, kik a magyar államiságot egészséges, de modern alakban, korunk mellőzhetlen követelményeivel összhangzásban akarjuk fentartani, még sok szellemi harcra készen kell lennünk s ezért tanulnunk kell; és igen sajnósnak találom, hogy b. Eötvös kitünő munkáját főleg a fiatalabb nemzedék nem méltatja tanulmányozására.

E munka tartalmát, czélját — mivel azt egy fel-

olvasható essayba foglalni, nehéz feladat — legyen szabad megkísérlesem csak igen rövid vázlatban előadni.

E munka bevezetése magában igen érdekes dolgozat; jelezve van benne a könyv feladata s a módszer, melylyel a szerző az államtudományt kezeli s mások által kezeltetni kívánja. — Az államtudományt csak tények s tapasztalatok alapján lehet traktálni, mint a természettudományokat. — Az eltérés e helyes módszertől mindig csak tévedésekhez vezet; és a politikai doctrinákban nyilatkozó tévedések a legborzasztóbb következményekre vezetnek a népek életében; mit legjobban bizonyít Rousseau *Contrat-social*-ja, melynek a francia forradalom, az első köztársaság intézményeiben adott kifejezést.

A haladásnak egyetlen egy biztos ösvénye, jegyzi meg Eötvös, csak a tapasztalás lehet. Halljuk tovább Eötvös saját szavait:

«Miután azon veszedelmek, melyekkel a fennálló viszonyok ellen irányzott vita a közbékét fenyegeti, közösek Nyugat-Európa valamennyi államaival, ezeknek alap-okát is oly valamiben kell keresnünk, mi szintén kivétel nélkül közös ez államokkal, névszerint, a kornak vezéreszméiben s azon ellentétben, melyben az állam mindenütt ezen eszmékel áll. Ha tehát segíteni akarunk a létező bajokon, vagy olykép kell szerkeszteni az államot, hogy az

uralkodó eszméknek tökéletesen megfeleljen, vagy pedig magokat ezen eszméket kell módosítani.»

«A közelebb múlt összes történetét folytonos törekvés jellemzi: az államot a kornak vezéreszméihez képest átídomítani, s ezen törekvésnek végre is csak az volt eredménye, hogy a baj, melyet gyógyítani kellett volna, súlyosabbá vált, még pedig azon mértékben, melyben az egyes alkotmányok a kitűzött czélt megközelítették; — honnan az következik, hogy bajaink gyógyszerét szükségkép az uralkodó eszmék igazításában kell keresnünk.»

E szavakban van resumálva a munka tartalma s feladata. Minden kornak bizonyos eszmék adják a signaturát. Melyek ezen eszmék, mikép hatnak azok? hogy kell azok hatását helyes útra terelni? ez a kérdés.

«A czél, melyet magamnak kitűztem — mond Eötvös — egyáltalában nem az: olyan állami formát feltalálni, mely az állam eszményének minél tökéletesebben megfeleljen, csak a jelenkor viszonyai számára akarok czélszerű állami formát keresni.»

Az út, melyen ez létesítendő, a tapasztalás útja.

Ez úton haladva, Eötvös ekkép szól: «Ha Európa különféle államainak jelen helyzetét figyelembe vesszük, Oroszország és Anglia kivételével, hol a polgári szabadság utáni törekvés még kezdetét sem vette, vagy már régen kielégített — mindenütt há-

rom eszmével találkozánk, melyek lelkesedéssel felkarolva irányt adnak a nyilvános életnek.

Ezen eszmék :

a szabadság,

az egyenlőség,

a nemzetiség eszméi.

Ha már korunk e vezéreszméit divatos értelmökben figyelembe vesszük, meg kell győződünk

először, hogy e három fogalom, azon egy időben célul kitűzve, ellenkezésben áll egymással ;

másodszor, hogy külön mindenikök létesítése egyszerűs mind a jelen állami életet sarkából kiforgathatná ;

harmadszor, hogy azon esetben, ha lehetséges volna ezen fogalmakat divatos értelmökben keresztül vinni, az emberiség nem fogná megnyugvását találni.»

Eötvös az első kötetben kifejti : hogy a szabadság s egyenlőség eszméi egymással ellenkeznek ; hogy a nemzetiség eszméje a szabadság és egyenlőség fogalmával ellenkezésben áll ; hogy a szabadság fogalmai azon formában, melyben felállítottak, nem valósíthatók a nélkül, hogy valamennyi létező állam föl ne bomlanék ; hogy a nemzeti törekvések célját csak valamennyi létező állam feloszlása által lehet elérni ; hogy a szabadság és egyenlőség elve, ha divatos értelemben valósulna is, kielégítő eredmények nélkül maradna, hogy a nemzetiség utáni törekvés, ha cél-

ját is érné, melyet önmagának kitűzött, még sem elégítettnek ki általa az európai emberiség.

Ezek után szól Eötvös az eszközökről, melyektől az államok bajaiknak orvoslását várják, mondván, hogy «bármilyen különbözők legyenek a javaslatok, mégis három főfajra oszthatók» :

«Vagy azon meggyőződésből indulnak ki, hogy azon események, melyek a közelebbi múlt időben annyi államot rendítettek meg alapjukban, *csak* annál fogva következtek be, mivel az alkotmányos formák *alkalmazásánál* bizonyos *hibák követték* el; miből következik, hogy a jövőnek veszélyei csak a fennálló rend *javítása* által hárittathatnak el. S ez azon nézet, melyet főleg Guizot fejtegetett a demokráciáról írott munkájában.»

«Vagy azt állítják, hogy miután a népfelség elvének diadala többé nem vonható kétségbe, valamennyi veszély csak a választási jog helyes rendezése által hárittathatik el.»

«Vagy pedig, elfogadva Lamartine nézetét, azt vitatják, hogy miután a korlátlan népfelség elve az örökös királyságéval világos ellentétben áll, valóságos megnyugvás csak az által eszközölthetik, ha a népfelség eszméjét minden következésével egyetemben elfogadjuk, azaz államainkat republikai formákban szerkesztjük.»

S miután megmutatja, hogy a köztársasági szerkezet, mint eszköz a társadalmi veszélyek meggátlá-

sára, czélhoz nem vezet, az első kötetet végzi annak fejtegetésével, hogy mely jövendőnek megyünk elébe.

Igen tanulságos fejtegetés, melyet a szerző e szavakkal végez: «Az emberiség törvénye örök fejlődés; a népek mint egyesek életében nincs megállapodás, s a most követett pályán csak egy előlépés gondolható: *az állam mindenhatóságának elméletéről az egyes mindenhatóságának gyakorlatára.* Ha az eddigi ösvényén maradunk, feltartóztathatlanul megyünk elébe e jövőnek.»

«S ha meggyőződünk arról, mikép társadalmi rendünk és polgárisodásunk, mely a szabadság elvén nyugszik, fenn nem állhat, ha az állam az abszolút egyenlőség elvén alapszik, mely az egyént a többség korlátlan akarata alá veti; s ellenkezőleg, hogy az állam és társadalomnak assimilálódniok kell: akkor két új kérdés áll elő:

1. *«A két lehetőség között, mely előttünk áll, melyik a valószínű?»*

«Ha e kérdés megfejtésénél azon meggyőződésre jutnánk, mikép azon fogalmak, melyek társadalmi rendünknek alapul szolgáltak, erősebbek mint azok, melyeket az államban akarnak valósítani; hogy ennél fogva az állam intézményeinek társadalmi rendünk szükségéhez kell alkalmaztatniok, újra azon kérdés támad:

2. *«Mi módon lehet ezt eszközölni?»*

«Miután az állam fönnállása minden művelődés-

nek szükséges kelléke és sajátságos viszonyaink között még nagyobb államok szükséges voltát sem tagadhatni: meg kell vizsgálnunk: *vajjon az állam korlátlan hatalmának elvét lehet-e megszorítani a nélkül, hogy nagyobb államok fennállása veszélyeztessék, s mikép lehet elérni e korlátozást?*»

A munka első része analyticus természetű — elemezvén az eszméket s állapotokat; — a második rész construálni akar, nem ugyan kész recipe-vel lépven fel, állítván eszméket és intézményeket, melyek a bajok további fejlődésének elejét venni, s az uralkodó eszméket a helyes útra terelni képesek volnának; mert azon fogalmak, melyeket az államban valósítani törekszünk, a minő értelemben azokat közönségesen veszik, ellentétben állanak az összes keresztyén polgárosodás alapelvével. E kötetben értekezik Eötvös az állam czéljáról, az egyéni szabadság biztosításáról, a központosításról s azon eszközökről, melyekkel tarthatni kellő korlátok közt az állam egyes részeinek teljes önállóságra, s az államhatalomnak korlátlan uralomra törekvését. Végre a hatodik könyvben szól a haladás általános törvényeinek befolyásáról az állam-szerkezetre. — A haladás egyik törvénye: hogy a haladás mértékét a szükségek határozzák. Ennek kifejtése a könyv legpraktikusabb része, mely azon nézetben összpontosúl, hogy az államhatalmat korlátozni kell maga az állam, valamint az egyén érdekében.

Épen ezen tétel keltett leginkább feltűnést Eötvös munkájában, a külföldi olvasó-és bíráló előtt.

Az individualis szabadság s az államhatalom közti összhangzás az államtudomány nagy problémája. Ezt emeli ki főleg Laboulaye is, midőn Eötvös munkájáról beszél.

«A nagy birodalmak léte ma szükséges — így szól Laboulaye, — abban fekszik a nemzetiség és függetlenség biztosítéka, de nagy birodalmak nem létezhetnek a nélkül, hogy az államnak nagy hatalma ne legyen. A középkor eszméi: a foederalis és municipalis eszmék, lefutották pályájokat; a problema ma nem az, hogy a központi hatalom a helyi kiváltságok által töressék meg; a feladat: az egyén kifejlődésének kedvezni a nélkül, hogy az állam jogszerű tekintélyét meggyengítsük. E problema felett Eötvös eszméi épolý szellemesek mint újak és jól kifejtettek.»

Az állam czélja: összes polgárai erkölcsi s anyagi érdekeinek oltalma. Az állam fönntartása a szabadság első biztosítéka, a nélkül nincs biztosság.

E czél elérésére szükséges az államban az összpontosítás. De ezen összpontosításnak határai vannak. Az állam nem a társadalom, s nem az egyén; következőleg van társadalmi s egyéni élet, mely nem tartozik az állam illetőségéhez s mind a mellett az ily ügyekben is a többség dönt. — A kérdés tehát az: hol találni a biztosítékokat a többségek zsarnoksága ellen? Laboulaye szerint azt az egyéni szabad-

ságban kell keresni. — A vallás-szabadság, a tanítás szabadsága, a sajtó-szabadság, az egyesülési szabadság ezen egyéni kormányzatnak szükséges és természetes következményei.

E rövid ismertetés után állíthatom, hogy Eötvös munkája a legkitünőbb államtudományi munka, mely magyar nyelven iratott. Felvethetnök tehát a kérdést: vajjon lehetséges és tanácsos volna-e épen a magyar államot e tanok szerint szervezni? Ily kérdésre maga Eötvös is csak azt válaszolhatná, hogy az államtudomány hasonló az orvosi tudományhoz, — a gyakorlati életben művészet vagy mesterség, — a kezek szerint, melyek e tudományt s illetőleg az államot gondozzák.

Az államtudomány nem csinál kész recipéket, a melyek szerint a beteg országokat gyógyítani kell. Eötvös munkájának bece maradandó lesz, és hiszem, hogy a jövő nemzedékek azt jobban fogják tudni becsülni, mint a most élő nemzedék. — E munka nem fog soha elavulni, bármikép változzanak az emberek s viszonyok. Igaz, hogy minden munka magán viseli a kor signaturáját, melyben megjelent — s ha Eötvös ma élne, ma írná meg e munkát, vagy ha maga azt átdolgozná s új kiadásban kiadná, — hiszem — hogy némely dolgokat kiegészítene, mert épen szerte az államtudománynak biztos alapja a tapasztalás; s így Eötvös bizonyosan látná, hogy e három uralkodó eszme mellett léteznek más, igen erős áram-

latok, melyek a világot ma mozgatják. Itt van jobbról a vallásos vagy egyházi eszme, mely majd a rideg auctoritást régi alakban visszaállítani törekszik, majd az eszmének új alakot keres; itt van balról a közgazdasági eszme, mely a munka-viszonyokra nézve egy formulát keres s majd mint nyers communismus, majd mint sociális kérdés, vagy állam-socialismus, vagy az agrariusok álarczájában jelen meg.

Fognak-e az ellentétes érdekek s ellentétes nézetek békés úton közvetítettni, vagy bekövetkezik-e a nagy harcz, a melyre megvan a hajlam: ez a történelem titka; nem titok azonban, hogy az örültség az emberi viszonyokban csakis rövid időre győzhet, hogy végre a józan gyakorlati ész diadalmaskodik. — A bellum sociale, — a rémuralom, — a commune uralma rövid ideig tartott. De bármi vár reánk, bármely vitáknak vagy tetteges harczoknak megyünk is elébe: szellemi fegyverekre is mindenkor lesz szükségünk, — s azokat bőven és gazdagon szerezhethjük meg magunknak báró Eötvösnek az *Uralkodó eszmék* című művéből.

A FELSŐHÁZ REFORMJÁRÓL.

1882.

THE NATIONAL LIBRARY

A FŐRENDIHÁZ reformja, úgy látszik, a napirenden levő kérdések közé csakugyan felvétellett. Általános a meggyőződés, hogy ily fontos államszervezeti kérdésekben, nyugodt időkben s akkor kell a szükséges reformokat létesíteni, mikor azok nagyobb rázkódás nélkül vihetők keresztül s mikor a bajokon még segíteni lehet, mielőtt azok elmérgesednének vagy épen gyógyíthatatlanokká válnának.

Időszerűnek tartom azért, a *Budapesti Szemlében* e tárgyban közelebbről megjelent nézeteimet, önálló füzetben is közrebocsátani s a legújabbban felmerült észrevételekre *utóiratban* reflectálni, illetőleg saját észrevételeimmel kiegészíteni az előbb mondottakat.

I.

Ki az 1848. előtti régi magyar alkotmányt működésben nem látta, alig fog magának e sajátságos szervezetről tiszta képet alkotni. Rendi alkotmány

volt az, de nagyban eltért más rendi alkotmányoktól; kifejlődött benne a tökéletes két kamarai rendszer s az alsóház vagy kamara, táblának nevezetvé, akkor csakis egy rendet képviselt, mert a polgárság vagyis a városok meg voltak ugyan híva az országgyűlésre, de szavazati joguk nem volt. Oly jelenség az államjogban, melynek elemezése hosszabb tanulmányt érdemelne és érdekes rajzot adna művelődési állapotainkról. Tanúsága az mindenesetre a polgárság s a közgazdasági állapotok gyöngeségének s a bécsi kormány politikai ügyetlenségének — de ez volt egyzersmind a régi alkotmány enyészetének csirája. A februári forradalom s abból következő események nyomása alatt ez alkotmány átalakított; s az 1848-diki törvények — és mind annak következtében, a mit azokból kifolyólag államjogunkban módosítottunk, ez alkotmányból egy a képviseleti rendszeren nyugvó modern alkotmány lett, parlamenti kormányzattal. Nevezetes jelenség az is, hogy míg államjogunkban és minden társadalmi viszonyainkban igen sok változott, a főrendiház változatlanul tartá fönn magát. E jelenség felsőházunk ereje, de gyöngesége mellett is szól. Bizonyítja azt, hogy az országban él az öntudat, hogy a felsőház szükséges, hogy elemeiben bízhatik az ország, hogy alapja legalább részben helyes, s hogy föladatának megfelelni képes. De bizonyítja azt is, hogy az ország még sem méltatja azt elég figyelmére, hogy nem gondol vele,

ha tekintélye csökken, hogy az egész intézménynek inkább formális, mint valódi jelentőséget tulajdonít.

De kik a politikai intézmények életébe mélyebben behatolnak, a felsőház reformja szükségét mélyen érzik; első vonalban pedig magok a felsőház tagjai, közelebről gróf Zichy Nándor is; ez értelemben nyilatkozott Tisza miniszterelnök is az utolsó választások idejében.

Én pedig szeptember 8-dikán Sopronyban tartott beszédemben ekként szoltam e kérdéstről: «Tény, hogy a mi felsőházunk az új alkotmányos árában semmi üdvös törvény létrejöttét nem akadályoztatta; s én fölteszem felsőházunkról, hogy bir annyi önállósággal, hogy vele bármi rendszabályt, mely az ország kárára volna, nem lehetne keresztülvinni. Felsőházunkban nem csak valódi hazafiság, de józan politikai szellem is uralkodik. Annálfogva én nem hiszem, hogy annak reformja épen égető kérdés volna. Egyébránt ha lehet a legközelebbi három évben azt is keresztülvinni, nekem az ellen annál kevésbé volna kifogásom, mert felsőházunknak oly sajátos szervezete van, hogy azt állandóan mostani állapotában hagyni csakugyan nem lehet.»

«Nézetem szerint Magyarországon a felsőháznak épen úgy aristocraticus alapon kell állnia, mint a képviselőháznak democraticus alapon. Politikai tárgyalásainknál, valamint szervezkedéseknél mindig

szem előtt kellene tartani, hogy aristocratia s democratia ma nem politikai institutiók, hanem társadalmi tények, melyekkel számolni kell, s a hol egymásnak megsemmisítésére dolgoznak, ott az alkotmányos élet lehetetlenné válik.»

«E szempontból indulva ki, én a felsőház szervezésénél érintetlenül hagynám mindazon magyar főúri családok jogait, melyek ma a felsőházba meghivatnak. De miután a felsőház természete szerint annak, a ki ott ül, valami társadalmi erőt vagy érdeket kell képviselnie, arra pusztán név és cím nem elégséges: vagyon-minimumot vagy adó-censust hoznék be akkép, hogy a születési aristocratia tagjai közül csak az hivatnék meg a felsőházba, ki meghatározott összegű, például legalább három usque öt ezer forint adót fizet. Ez úton kimaradnának a felsőházból a proletárius-mágnások, valamint az oly fiatal emberek, kik apjuk életében még semmi vagyonnal sem bírnak és minek sem képviselői.»

«Továbbá meghagynám a felsőházban a valóságos megyés püspököket, kik nagy érdekek képviselői. Nem nyom előttem e részben semmit a felekezetek paritása, mert a protestáns egyházak szervezete következtében, minélfogva náluk az egyházi és világi elem teljesen egyenjogú, azok a világi felügyelők s gondnokok által képviselve lehetnek a felsőházban. S a mennyiben gondnokaik és felügyelőik születés által

nincsenek hivatva a felsőház tagjai lenni, közülök, valamint superintendenseik közül is azokat, kik a szükséges tulajdonokkal bírnak, lehetne ad dies vitæ, élethosszig, felsőházi tagoknak kinevezni.»

«Kimaradnának ellenben, nézetem szerint, a főispánok; nem csak azért, mert azoknak főleg megyéik administratiójával kell foglalkozniok, hanem azért is, mert folyvást változván, a felsőház igen fluctuáns jelleget nyer általok.»

«A főispánok helyébe jönnének élethossziglan kinevezendő felsőházi tagokúl oly férfiak, kik múltjoknál, érdemeiknél s társadalmi állásuknál fogva hivatottak a felsőházban a született pairek mellett helyet foglalni. A szükséges qualificatiókat törvény szabná meg.»

«Ily szervezettel a felsőház kellőleg működhetnék és teljesíthetné magas hivatását, főleg két föltétel mellett: hogy az angol példára a peer-age a társadalom kitünőségei által időnkint fölfrissíttetnék, de a kellő vagyon mellett; ellenben címekkel s öröklő felsőházi tagsággal ne ruháztassanak föl oly emberek, kiknek nincsen vagyonuk aristocraticus család alapítására, kik már a második generatióban aristocraticus prolerátiusokká válnak.»

A legújabb időben közéletünk egyik nagyon tisztelt veteránja, ki kitünő érdemei, hosszú tapasztalata, európai műveltsége s terjedelmes ismeretei mellett minden tekintetben illetékes a felsőház szervezése,

valamint minden politikai kérdés fejtegetésére, huszonnyolcz lapra terjedő, s kéziratként nyomtatott röpiratban a főrendi ház szervezéséről értekeznek.*

Előre bocsátva egy rövid, igen érdekes történeti vázlatot a főrendiház létrejöttéről és már előbbi időkben szándékolt reformja javaslatairól és sok statistikai adatot a főrendiház elemeiről — formuláz egy tizenöt szakaszból álló törvényjavaslatot a magyar országgyűlés felsőházáról.

A felsőház, Sz. L. szerint, részint egyházi és világi méltóságok s állások, részint régi jog és öröklés, részint életfogytáig tartó kinevezés alapján meghívandó tagokból állana; különösen pedig a püspökökből és az egyházak egyéb főnökeiből; a magyar nemzeti és honosított mágnási családok korban legidősb tagjaiból — ha az országban lakhelylyel birnak, s fekvő földbirtok után legalább ezer forint egyenes adót fizetnek — a mágnás családok hitbizományi fekvő vagyont biró tagjaiból, ha ily hitbizományi birtokról legalább 3000 forint adót fizetnek, s a mágnási családok oly tagjaiból, kik fekvő birtokaik után tízezer forint egyenes adót fizetnek.

Végre «életfogytáig való kinevezés alapján tagjai

* *Igénytelen nézetek a magyar főrendiház szervezéséről.* Sz. L. Kéziratként nyomtatva Számmer Imrénél, Székesfehérvárott. 1882.

a felsőháznak azok, kiket ő felsége a ministerium előterjesztésére, a törvényhozás, állami vagy helyhatósági közszolgálatban, katonai vagy birói pályán, a tudományok, irodalom, közoktatás, művészet, ipar, kereskedelem és gazdaság terén érdemesült jeles honpolgárok sorából — polgári és vagyoni állásra való tekintet nélkül — életök tartamára a felsőház tagjaivá kinevez.»

«E tagoknak száma, az egyházi s világi méltóság és állás alapján felsőházi tagságra jogosultak beleszámításával, a felsőház összes tagjainak egyharmadánál nagyobb nem lehet.»

Mielőtt e javaslatra némi megjegyzéseket tennék, hangsúlyozni akarom a felsőház reformja szükségét. Nem épen égető kérdés az, s elismerem, hogy oly kényes természetű, hogy a legnagyobb óvatossággal kell benne eljárni, mellőzni azonban még sem lehet, és valamint a beteget nem akkor kell gyógyítani, mikor vére dissolutióba ment s kevés a kilátás a gyógyulásra: úgy az intézményeket akkor kell reformálni, mikor még életképesek, mikor tekintélyök még nem járt le, s mikor még él az emberekben a hit, hogy az intézmény alapja helyes és való.

Az általános elismerés, hogy az alkotmányos szervezetben a felsőház mellőzhetetlen alkotó rész, nagy haladást jelez az államtudományban s a népek politikai érettségében; mert Görögország kivételével, a melyet politikai példánynak nem igen lehet föllálli-

tani, s némely délamerikai köztársaságok kivételével — melyek a folytonos anarchia s polgári háborúk által tündökölnék — a két kamarai rendszer mindenütt divatozik. A legrettentőbb példái az egy kamarai rendszernek a francia alkotmányok a múlt század végéről — s nagy politikai haladást tanúsít a mai Franciaország, hogy a senatus eszméjével megtudott barátkozni. Fontosabb kérdés az, hogy mikép szerveztessék a felsőház s e tekintetben áll a költő mondása: Nicht Alles passt für Alle. A rendszer, mely az egyik országban helyesen működik, másutt rossz gyümölcsöt teremhet. Vannak felsőházak a választás, a kinevezés, s az örökösödés alapján vagy vegyesen két vagy mind három rendszerre fektetve. Hogy köztársaságokban örökös felsőházi tagság nem létezhetik, magától értetik, de ott is a választásoknál oly combinatiókat keresnek, hogy a felsőház másnemű elemekből álljon vagy más érdekeket képviseljen, mint az alsóház — világos példa arra az amerikai szövetséges államok, hol a felsőház, a senatus, tagjait nem a választók, hanem az egyes államok küldik. A monarchiában a választott felsőház nem felel meg hivatásának s nincs összhangzásban a monarchia intézményével. A választás által egészben véve a felsőházba ugyanolyan emberek kerülnek, mint az alsóházba; nincs tehát semmi valószínűség, hogy a felsőházban más politikai áramlat létezzék — a felsőház ugyanazon nyomon fog járni, mint az alsóház s

az egyedüli haszon csak az, hogy az ország a meglepetéseknek nincs kitéve, melyek az egykamarai rendszer mellett szükségképen előfordulnak. — De mi legyen a monarchiából, ha ő az egyetlenegy institutio, mely örökösödsre van fektetve?

A kinevezett pairek, főleg ha a kinevezés bizonyos kategóriákhoz van kötve, mindenesetre több garantiát nyújtanak az állami egészséges szervezetnek — képviselik a stabilitást a mozgó elemekkel szemközt, függetlenebbek mint a választott képviselők — birnak specialis ismeretekkel s tapasztalatokkal és megvédik nemcsak a trónust lefelé, de megvédhetik a népet is fölfelé. S ha ily testület minden kitünőséget magában foglal, nagy tekintélyt nyújt az államnak.

A monarchiában azonban az örökös felsőházi tagság érdemli meg az elsőséget. Az örökösöds alapján szervezendő felsőház mellett jobb érveket alig lehet fölhozni, mint a francia képviselő-kamarában a pairie szervezése fölött 1831 szeptember s októberben tartott vitában, hol az örökösöds mellett oly férfiak, mint Thiers, Guizot s Royer Collard szólaltak föl. Ha idő s tér engedné, érdemes volna e beszédeket egész terjedelemben közölni. Legyen szabad azok eszmejáratát röviden ecsetelni.

Három kormányforma létezik Thiers szerint: a monarchia, az aristocratia, s a democratia. Mind hárman magokban viselik a pusztulás magvát, és

elenyésznek az által, mi bennök hiányzik, s az államok nem állhatnak fönn, ha e formák közül csak egy kizárólag uralkodik. De látjuk miként egy állam, melynek kormánya e három elemekből áll, fönnállani s gyarapodni tud. — Angolország az, melynek kormánya a királyság egységes akaratjának előnyeit élvezi, annak szeszélyei nélkül, valamint az aristocratia szellemét s állandóságát a democratia erélyével köti össze. Kérdés, vajjon a képviseleti monarchia minőt mi magunknál szervezni akarunk, nem áll-e a királyságból, az aristocratiából s a democratiából?

A királyság s a democratia előnyeit elismerik, miért akarják tőlünk az aristocratiát megtagadni? A királyságot senki sem akarja a democratiával kizárólag ellensúlyozni. Elismerik egy második kamara szükségét, de hogy ez döntő befolyást gyakoroljon, kell hogy külön érdeket képviseljen; csak akkor nem fölösleges ismétlés. A társadalomban van két érdek: a haladás, a stabilitás — e két érdeket kell képviselteni. De egy haereditarius kamara nem bir elégséges belátással s erre nézve ismételtetik a kopott mondat: hogy az apák érdeme nem száll át a fiakra. De e kamrában traditiókat kell találni: azok pedig örököletnek. A szellem sem fog hiányozni, mert az aristocratia nem egy családból áll. Ha egy családban nincs ész és tehetség, meglesz az egy másik családban. De mondjuk, hogy az aristocratia privilegium, s a privilegium be nem illeszthető az új társadalomba.

De ha az örökösödés privilegiuma az országnak hasznára van, az ép oly kevésbé áll ellentétben az új állammal, mint a királyság örökösödése.

Harmincz év előtt hitték, hogy királyok és nemesek nem fognak többé létezni. Megjelent Napoleon s királyokat, sőt egy császárt is csinált, s azokból, kik a nemességről mit sem akartak hallani — hercegeket, grófokat, örgrófokat s bárókat nevezett s azoknak az nem tetszett vissza. Aristocraticus elemek mindig fognak létezni s azok fogják adni a képviseleti monarchiának a legnagyobb erőt és állandóságot. — Ismétli, hogy a tapasztalás mutatja, miként ily monarchia mint az Angliában létezik, az egészséges államszervezet legbiztosabb garantiáját nyújtja — s ilyen monarchiát kíván Thiers Franciaország számára.

Royer-Collard október 4-dikén tartott beszéde még tartalmasabb mint Thiersé. A pairie örökösödése nem az észszerűség, de a forradalom kérdése, pedig nem másról van itt szó, mint hogy az örökösödéssel elvesz a pairie, azzal pedig el fog veszni az öröklött királyság, s azzal a stabilitás és tartósság elve. Mi tehát az örökös pairie megbocsáthatatlan bűne? Mondják hogy a júliusi forradalom, hogy a nép akarhatja azt visszautasítja s elkárhoztatja, azaz a pairie örökösödése proscriptio van. S itt megállhatnék; a proscriptio nem okoskodik. De én már eleget éltem, s láttam sok ilynemű határozatokat megváltoztatni. — A pairie örökösödése nincs na-

gyobb mérvben elítélve a népsouverainitás által, mint negyven év előtt a két kamara s maga a királyság. De mint akkor, úgy ma is, szabad a zajongó földszinttől egy figyelmesebb közönséghez appellálni, s a népsouverainitástól egy más souverainitáshoz fordulni, mely egyedül érdemli meg e nevet: az ész souverainitásához, mely a népek s királyok fölött áll s az igazi törvényhozója az emberiségnek. Ellenvetésül használtatik a pairie örökösödése ellen, hogy a Bourbonok restaurációjával összeesik, s miután amaz megszűnt, ez sem tartható fenn. De itt a kérdés az: jó-e az öröklött pairie vagy sem. Ha rossz, el kell törölni; de ha jó, nem kell kérdezni, hogy honnan ered s melyik csillag alatt született. — A charta kétféle képviselőt állított föl, mindegyiknek saját szerű természetű, törvénye és rendeltetése levén; az egyik az általános érdekek demokratikus képviselője; mint a szabadság lényeges védnöke s azért választásnak van alávetve, a másik a superioritások aristocraticus képviselője, mint lényeges védnöke a rendnek, mely fölött örökös s a stabilitásnak, melylyel föntart, s azért örökös s annak kell maradnia.

Guizot október 5-dikén ekként szólott: Az anarchia mindenütt növekszik, mindenütt mutatkozik és szüntelenül fenyeget. Az eszmékben mindenütt nyilvánul, nem vezetnek azok valamely erősebb impulsus által, nem tisztelnek semmiféle államhatalmat. A kamara érzi, hogy ő maga a reá nehezedő föladatnak

nem tud megfelelni. A támaszpont, melyet keresünk, megtalálható egy alkotmányos független hatalomban, mely létezik s a melyet meg akarunk semmisíteni. Az örökösödés be van iktatva a világ chartájába, s a tanok, melyek azt elvetik, barbar s valótlan tanok. A felsőházat tehát, ha akarjuk, hogy föladatának megfelelhessen, az örökösödésre kell fektetnünk. Az örökösödés adja a kész családok bizonyos számát, melyek a közügyek vezetésére mintegy neveltetnek, s a melyek nem válnak el a democratiától — mert a pairie magát szükségkép a democratiából újonczozza, a mint az angol felsőház statistikája mutatja, melynek 1829-ben a püspökökön kívül 375 tagja volt. Azok közt csak 48 régiebb a XVII. századnál — 124 a XVIII. századnál, a többiek e század kinevezettjei. Nekünk okvetlenül szükségünk van egy politikai osztályra s az örökösödés nélkül nem érhető el. Guizot így végzi beszédét: Ha önök az örökösödést a pairie-ben megtartják, Franciaország meg lesz mentve, az anarchia, melyről panaszkodunk, meg fog szűnni, a juliusi forradalom be lesz fejezve, megállapítva. Ellenkező esetben, tudom, hova fog az uralkodó áramlat bennünket vezetni.» — Ha sokban Guizotnak igaza nem volt, de itt jóslata teljesült, mert ez áramlat Franciaországot a forradalmakhoz vezette, melyek sora úgy látszik a Gambetta s Paul Bert-féle experimentumok után, még nincsen befejezve.

E szempontokból kiindulva és szemmel tartva,

nem ideális állapotokat vagy a külföld viszonyait, de hazánk concret viszonyait, megfelel-e a Sz. L. javaslata e kellékeknek?

A szerzőnek tökéletes igaza van, ha a traditiókhöz ragaszkodva, az egyházak főnökeit a felsőházba meghívandóknak, illetőleg kibővítéssel, ott meghagyandóknak véli. Ülnek a püspökök az angol felsőházban is — az angol vallás s egyházi szükkeblűség mellett természetesen csak az anglicanus egyház főnökei. Nem szükséges bőven fejtegetni a javaslat e részét.

Hogy az öröklött nevek s birtokok adják a felsőház legnagyobb contingensét, ebben tökéletesen egyet értek a szerzővel. Egy régi monarchiában, melynek létalapja a történelmi fejlődés: politikai lehetetlenség egy neme a felsőházat máskép szervezni. E kérdésnél csak is a módozatra nézve lehet véleménykülönbség. E módozatokra nézve nekem más nézetem van. Minthogy mi az angol mintára nem tudjuk szervezni a felsőházat, mert socialis viszonyaink és szokásaink teljességgel eltérnek az angolokétól, a magyar mágánások osztálya egészen más valami, mint az angol nobility — azt hiszem, hogy nem volna czélszerű egy részét a felsőháznak a mágnási családok legidősebbjeiből alkotni — hiszen a hol majoratus nincs, mi-ben különbözik a család legidősebb tagja a többitől? — gyakran előfordul például, hogy a fiatalabb ág sokkal vagyonosabb, mint az idősebb ág s hogy a család legidősebbike épen legkevesébbé alkalmas a

törvényhozási functiókra; a felsőházban való részvét a modern jog alapján nem is tekinthető családi tulajdonnak. Ez állami functio, mely czélszerűség tekintéből bizonyos családokhoz örökösülés alapján köttetik. Én tehát azt hiszem, ha mi a felsőház reformját könnyen s gyorsan akarjuk keresztül vinni s magunkat bizonyos chance-oknak nem akarjuk kitenni, maradjunk, a mennyiben lehet, a létező alapon, hagyjuk meg a mágnási családok minden tagjának a részvétet a felsőházban, miután az angol-nobility-félét, miszerint a családnak csak egy tagja viseljen nevet és czímet s birjon azzal járó birtokot, nem tudjuk meghonosítani; de kössük e jogot bizonyos józan s indokolható föltételekhez, melyek ideiglenesen ki fogják zárni azt, a kinek társadalmi állása és hivatása nem fér össze a felsőházi tagsággal. Ki valamely segédhivatalban öt vagy hatszáz forint fizetésből él, bármi szép hangzású historiai neve legyen s bármennyire tisztességes ember legyen, nem a felsőházba való — fia, meglehet hogy carrièret csinál s belejöhet, addig a jog szüneteljen. Én tehát censust kívánok fölláítani, mely szerint a felsőházban csak oly mágnás ülhessen, ki például 3000 forint adót fekvő birtok után fizet. Továbbá, miután a felsőháznak szerepe moderáló, az alsóház fölött ellenőrzést gyakorló, a fiatalság nem odavaló; én tehát szükségesnek találnám a kort egy másik qualificatióként fölláítani — legyen harmincz éves, ki a felsőházban

törvényhozói szerepet játszik. E föltételnek két jó oldala volna, mert nemcsak, hogy kizáratnék sok oly elem, a mely szintén nincs még hivatva a felsőházban ülni; de a ki tanulni akar s a kinek nemes ambitioja van a közéletben szerepelni, törekedni fog az alsóházba bejutni vagy hivatalt viselni; s mikor majd a felsőházba bejut, a politikai ügyek vitelében már jártas lesz.

Az én fölfogásom mellett tehát a másik két kategoria szükségessége úgy is elesik.

Tekintve szokásainkat, vagyoni viszonyainkat, s a felsőházban most divatozó praxist, ne szorítsuk meg nagyon a felsőház tagjainak számát, mert ha a címzetes püspököket és főispánokat kizárjuk a felsőházból, könnyen oda juthatunk, hogy ritkán lesz határozatképes a felsőház, épen akkor nem, mikor arra leginkább szükségünk van, vagy oly elemekből fog összeállítani, melyek kelletlen időben az országnak kellemetlen meglepetéseket okozhatnak.

Miután a főispánok és címzetes püspökök kizáratására nézve tökéletesen egyet értek a tisztelt szerzővel — magától értetik, hogy a kinevezés útján meghivandó pair-ekre nézve, ugyanazon véleményben vagyok. Mindazon férfiak, kik nagy tevékenység s nagy érdemek által az állam s társadalom illustrationi, a felsőházba valók, így van az Angliában is — Brougham s Macaulay, valamint a Baring-család, a financzvilág nagyságai, a felsőház tagjai voltak. An-

gliában mindjárt örökös peer-eknek nevezettek ki, a mi speciális gazdasági viszonyaink mellett az nem volna helyes — nálunk nem lehet oly könnyen nagy vagyont szerezni, mint Angliában. Aristocraticus családot pedig csak az alapíthat, a kinek vagyona van.

De kell még két kérdést érintenem, melyre nézve nézetem a szerző nézetétől eltér, — a felsőházi tagok tagok számának megszorítása s a meghívás. A monarchiában — sőt bármi kormányformájú államokban is, ha forradalmakat vagy legalább igen komoly összeütközéseket nem akarunk — a koronának joggal kell birnia az alsóház föloszlatására s új választások által az országhoz appellálásra; de mit tegyen, ha ily differentiák keletkeznek a felső s alsóház s a korona közt — a felsőházat nem lehet föloszlatni — tehát a legfelsőbb hatalom lenne a felsőház; így tehát valami correctivumnak kell létezni, s az nem lehet más, mint a tagok szaporítása, a nélkül még a kinevezett tagokból álló felsőház is oligarchicus testületté fajul. A második kérdés tisztán alaki — valamint az alsóház tagjai, ha egyszer megválasztatnak, nem hivatnak meg külön, de benyújtják verificatio végett megbízó leveleiket: úgy nem tartom szükségesnek, hogy a felsőház tagjai külön hívassanak meg. A törvény meghatározza ki tagja a felsőháznak, az tehát jelenjen meg s legitimálja magát a verificationalis bizottság előtt — a meghívás sok munkával járó feudális szokás.

Nem akarok a törvény megalkotása esetére szükséges átmeneti intézkedésekről szólni; de miután az átmenet minden esetre huzamosb ideig fog tartani, már azért idején volna a dologhoz fogni; mert mindig biztosabb a beteget akkor gyógyítani, mikor még sok chance mutatkozik arra, hogy meggyógyul.

II.*

Örvendetes jelenségnek tekintem, hogy valamint a sajtóban úgy magánkörökben is foly az eszmecsere a felsőház reformja felett. Nem kétlem, hogy ha az a törvényhozásban is napirendre jő, előlegesen egy országos, mindkét ház által választott bizottság kebelében fog tárgyalatni, s ott minden egyes intézkedést meg lehet vitatni.

Az eddigi reform-javaslatokkal szemben gyakran hallottam, hogy a felsőház reformja nehéz kérdés. De már nehezebb kérdések is megoldottak — s ez is meg fog oldatni, csak hozzá kell fogni s a létező alapon maradni. Ki kell zárni a ki nincs qualificálva arra, hogy a felsőház tagja legyen — s be kell fogadni életrevaló elemeket a kizártak helyére.

Azt is mondják, hogy sok a 3000 forint adó, mit census, mint én javaslatba hoztam. De mit képvisel ezen összeg? 12—16,000 forint jövedelmet; való-

* Ez mint utóirat jelent meg a czikk külön kiadásában.

ban nem nagy vagyon egy mágnásnak, a ki felsőházi tag akar lenni. Állítatott az is, hogy javaslatom egyszerű s practikus ugyan, de azon hátránya van, hogy egy családból igen sok ember juthatna a felsőházba. Ámde a felsőház nem családi, hanem országos intézmény; s mi hátrány ered abból, ha ugyanazon nevet viselő felsőházi tagok nagyobb számban ülnek a felsőházban, mihelyt kellő qualificatióval birnak? Mindenesetre jobb 12 Z., ki a kellő birtokkal s társadalmi állással van ellátva, mint 1 X. ki semmi qualificatióval nem bir a felsőházi tagságra.

Olvastam azon megjegyzést is, hogy miért nem reflectálok a hitbizományokra s nem állítom fel Sz. L. példájára azt is egyik qualificatiónak? — de javaslatom mellett felesleges ily qualificatió. A hitbizomány nem is történelmi fejlemény Magyarországon s nem is alapja a mai felsőháznak, s nem is biztosítja az aristocratia jövőjét. Mellőztem ezt azért is, mert a hitbizomány birtokosa úgyis felsőházi tag, ha mágnási család tagja s 3000 forint adót fizet fekvő birtoka után.

Vannak nálunk is, kik a születés adta jogokat perhorrescálják, ignorálván annak természetes világtörténelmi jelentőségét, s választás alapján senatust akarnak, azzal indokolván, hogy turbulentus időkben a felsőházak úgy sem képesek feltartóztatni a conflatiókat, — tehát akkor, mikor legszükségesebb volna, a felsőház conservativ hivatása nem jut ér-

vényre. — Uram Istenem, ha az állam felbomló félben van — akkor semmiféle intézmény sem törvény nem tartóztatja fel a conflagratiókat. — De intézmények nem alkottatnak ily idők és esetek tekintetéből — azok arra valók, hogy az állam életegészséges maradjon s a forradalmak kikerültessenek.

Mondatik, hogy ily felsőház a minőt én javaslatban hozok, oly conservativ volna, hogy minden haladást gátolna.

Nagy tévedés ez is; az ország összes nagy birtokosainak érdeke soha sem állhat ellentétben az ország érdekeivel s ily testületben mindig elég intelligentia van arra, hogy belássa, hogy a világ nem állapodhatik meg.

Legjobban bizonyítja ezt az angol példa; ha a legkényesebb reform-kérdés megérett, megoldását nem tudta a felsőház akadályozni, mert ily esetekben mindig lehet nyulni a correctivumhoz: új felsőházi tagok kinevezéséhez.

Választatni felsőházat részben az alsóház által, részben az összes mágnási családok által, részben a korona által kineveztetni: nézetem szerint ily módon alakult felsőház a választott senatus minden rossz tulajdonaival birna, de semmivel a jó tulajdonokból. Ily felsőházi tagok mindenekelőtt semmi önállósággal nem bírnának; szónoki machinái volnának egy aristocraticus clique-nek s az alsóházi többségnek. Birhatna-e ily felsőház a kellő tekintélyvel felfelé és

lefelé? Az aristocratiának ily megsemmisítése nem hajtáná-e ezt be a reactióba?

Én tehát a nélkül, hogy javaslatomba szerelmes volnék, azt mégis a legegyszerűbbnek s legpracticusabbnak találom s magát a törvényt kevés szakaszszal alkothatónak hiszem, körülbelől következőképen:

1. A felsőház tagjai:

a) a katholikus a görögkeleti egyház érsekei s megyés püspökei, nemkülönben a protestans egyházak superintendensei;

b) az uralkodó család tagjai s az ország zászlósai; és a mágnási családok azon tagjai, kik 30 éves kort elérték s legalább háromezer forint adót fizetnek fekvő birtok után s állandó lakást tartanak az országban;

c) a kiket Ő Felsége a közéletben vagy a közgazdaság, tudomány és művészet terén szerzett érdemeik folytán életfogytáig felsőházi tagoknak kinevezett.

2. Örökös felsőházi tagok valamint élethossziglan kinevezettek kinevezésénél a Felség számhoz kötve nincs.

3. Az országgyűlés megnyitásánál az örökös tagok igazolják a censust és ezen igazolás azon országgyűlési cyclusra nézve érvényes.

4. Minden egyéb tekintetben a felsőházra nézve a mostani gyakorlat tartatik fenn.

Ily alapokra fektetett felsőháznak jövője lehet, csak nem kell az aristocratiát burocratikus és katonai, vagyontalan báróságok s grófságok adományozása által nevetségessé tenni. Vagy vissza kell térni a régi donatiókhoz vagy az I. Napoleon császárféle dotatiókhoz. Czím, vagyon nélkül, igazi átok az egyénre s az államra nézve; az aristokratikus proletariatus a legveszedelmesebb forradalmi tényező.

Fejtegetésemet a tartalomra s modorra nézve legyen szabad jellemezni s e tanulmányt befejezni Horatius e szavaival: «non fumum ex fulgore sed ex fumo lucem dare cogitat.»

III.*

Nagy vívmány az államtudományra s államművészetre nézve, hogy democratikus köztársaságokban is el van ismerve, hogy a törvényhozás egy testületben összpontosítva conflagratiókhoz vezet, s hogy a rend és szabadság legerősebb biztosítéka a felsőház vagy senatus intézményében rejlik. Hogy a köztársaságban, hol az állam feje választatik, a senatus is választásra van fektetve: magától értetik. De másképen áll a dolog az örökösödő monarchiában. A monarchiában legjobban működik az aristokratikus felsőház,

* Ez mint előszó jelent meg ily czímű munkához: *Három beszéd a felsőház rendezéséről. Boyer-Collard, Guizot. Thiers.* Budapest, 1883.

melyet különböző alakokban s combinatiókban lehet szervezni, csak a választási rendszerrel nem kell összevegyíteni, mint némely tisztelt urak azt nálunk tervezik. A megye képviselőit a felsőházba behozni? Foederativ államot akarunk-e csinálni Magyarországból, vagy a cantonrendszert svájci módon létesíteni?

Az örökösödő, tehát aristokratikus felsőház mellett senki sem plaidirozott jobban és szebben, mint azon három ferfiu, kiknek beszédeit Keszler tanár által lefordítva, ezennel bemutatom. E beszédekhez nem kell ajánlólevél, vagy commentár. Elég itt annyit megemlíteni, hogy a juliusi dynastia megalapítása után, 1831 september és október havában a pair-kamara szervezése iránt Périer Kázmér miniszterelnök törvényjavaslata volt tárgyalás alatt a franczia alsóházban, s ezen törvényjavaslatnak különösen azon pontja keltette a legnagyobb és legérdekesebb vitát, mely szerint a király által élethosszig kinevezendő pairek méltósága ne legyen a kinevezett pairek utódaira átörökölhető. Périer a közvélemény nyomásának engedett, midőn saját jobb meggyőződése ellenére, az örökölhetőséget elejtette törvényjavaslatában. A kamara azt hosszabb vita után el is fogadta. De Thiers, Guizot és Royer-Collard nem voltak miniszterek a hatalom felelőssége nem nyomta vállalkat, és a nélkül, hogy nézeteik diadalát remélhették volna, kötelességöknek tartották meggyőződésüket a kamara s a nemzet előtt kifejtetni.

És kik e szónokok? Figyelemre méltó mindenek előtt, hogy az aristokratia ezen védői nem valamely nagy történelmi családok ivadékei: plebéjusok ezek, a középosztály gyermekei. Nem szükséges azonban magyarázni: ki volt Guizot — még kevésbé szükséges Thiersről értekezni, ki csak kevés év előtt iejezte be fényes pályáját. — Royer Collard neve azonban a fiatalabb nemzedék előtt talán már ismeretlen, pedig azon férfiak egyike ő, kik az alkotmányosság fejlődése korszakában fényesen szerepeltek, de kik jellemök, kedélyök, komoly férfias magoktartása által imponáltak kortársaiknak, kikről azt szokták mondani, hogy antik jellemek. Bátran ajánlhatom tehát, mint tanulságos s érdekes olvasmányt Barante *La vie politique de Royer-Collard* című művét, valamint a *Revue des deux mondes* 1851-diki folyamában megjelent cikkeket Royer-Collardról. Ha emlékezetem nem csal, — Szalay László *Status-férfiak és szónokok* című művében, a parlamenti szónokok közt Royer-Collardról is írt. Kevés ember élt oly viharos, de politikai tekintetben tanulságos időköt. 1789-ben a francia forradalom kezdetével 25 éves fiatal ember volt, már ügyvéd Párisban, nem csak tanúja, de már szereplő is volt a forradalmi korszakban, látta a császárság fejleményeit, melyektől magát távol tartotta — mert nem bizott benne, s a diktatúráról azt tartotta, hogy az csak elegans cím ocsmány dolgok eltakarására. Örömmel látta aztán a

Bonaparte bukását, s az alkotmányos képviseleti monarchia restauratióját támogatta s védte, s megtört szíve, midőn látta, hogy indultak a Bourbonok vesztőknek. Elfogadta a juliusi dynastiát, — de nem tudott vele egészen kibékülni, Rémusat szerint ő volt Tocqueville-nek szellemi elődje — s ez már nagy érdem, 1845-ben, 82 éves korában, nyugalommal s méltósággal halt meg, mint oly férfiúhoz illett, kinek oly dicső multja volt.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

TARTATOTT A M. T. AKADÉMIA 1886. MÁJUS 9-ÉN TARTOTT ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉSÉN.

THE NATIONAL ARCHIVES

1000 ...

Tisztelt Közönség!

Midőn szerencsés voltam az Akadémia elnöki székét elfoglalni, oda nyilatkoztam, hogy fényes nevű elődeim nyomdokait fogom követni.

Ma az akadémia ünnepélyes közülvését először nyitván meg s üdvözölvén a jelenlevő t. közönséget, szavamat váltom be, midőn, mint hajdan elődeim, az ország kulturális érdekeiről akarok szólni.

«A tudomány hatalom.» — Ezt halljuk hangoztatni mindenütt. A mondat azonban nem új. Ugyanezt Verulami Bacon mondotta már. Bacon Rogernek is tulajdoníttatik e mondat. És Shakespeare hasonló gondolatnak adott kifejezést: «Knowledge is the wing with which we fly to heaven.»

Azon sok jelenséggel szemben, mely az ellenkezőt látszik bizonyítani, kérdés: vajjon csakugyan hatalom-e a tudomány?

Vessünk egy futó pillantást azon tudományszakokra, melyek Akadémiánk három osztályában műveltetnek, és a főiskolákban taníttatnak.

Szóljunk mindenek előtt a nyelvtudományról. Ez alatt nemcsak a szoros értelemben vett philológiát értjük, vagyis az összehasonlító nyelvtudományt és a nyelvtörténetet, mely a nyelv eredetét és fejlődési irányát jelöli ki; nemcsak a grammatikát és szóköztést, mely a nyelv törvényeit szabja meg, hanem egyszersmind a gondolatok és eszmék kifejezésének azon művészetét is, mely az irodalmi formát és ízlést megteremti.

Nem szólok e helyen a nyelvnek azon hatalmáról, mely abban, mint a nemzetiség egyik leglényegesebb éltető erejében rejlik. A nyelv tisztán mint irodalmi tényező is kiváló hatalom letéteményese.

Mutatja azt a mindennapi tapasztalás is. Tekintsük csak a napirenden levő szépirodalmi műveket; mily nagy befolyást gyakorolnak az emberek életnézeteire és ebből folyólag cselekvéseikre is.

Emlékezzünk vissza Voltaire uralmára a XVIII. században vagy a Werther epochára Németországban. A nyelv és a stylus hatalmas befolyása a legnagyobb mérvben tükröződik vissza azon varázspan, melylyel a francia nyelv és irodalom az egész világon bír.

Nevezetes e tekintetben a XVIII. század, melynek folyamán a francia nyelv és irodalom a classicus nyelvek, különösen a latin nyelv helyét a legmíveltebb s mérvadóbb osztályokban elfoglalta. A kor áramlata a nyelvvel együtt a francia szokásokat és eszmekört is elfogadta; úgy annyira, hogy Nagy

Fridrik, kit az oly nagygyá fejlődött Poroszország megalapítójának tekintenek, francia akadémiát létesített Berlinben, s munkáit francia nyelven írta.

Ezen tényekre támaszkodva, korunk német tudósainak egyik legkiválóbbika, Dubois Reymond, a német nyelv akadémiájának létesítést hozta javaslatba, a mit azzal indokolt, hogy a német irodalomban a pongyolaság nagy mértékben tért foglal; főleg a francia irodalommal vonva párhuzamot. Érdekes fejtegetesei folyamán kiemeli, hogy «Franciaországban a nemzeti izlésnek megfelelő könyv igazi esemény, a szerző neve mindenki szájában él, mint a szerencsés hadvezéré.»

A francia tudósok mindig nagy gondot fordítottak műveik formájára. Jellemző, hogy az, kit az újabb francia prosa teremtőjének tekintenek, Pascal, egyszerűs mind jelentékeny matematikus és természet-tudós volt.

A francia tudósok munkáinak stylistikus előnyei a rokonszenvet a tudomány iránt nagy mértékben előmozdították. És igen valószínű, hogy az irodalmi nyelv elegantiája másutt is ugyanezen jótékony következményeket vonná maga után.

Hogy a történelem, illetve a történelmi irodalom nagy befolyást gyakorol a közszellemre és mondhatók a népek sorsára, — erre nézve szintén Franciaország újabbkori története tanulságos bizonyítékokat szolgáltat. A XVIII. századbéli classicus irány kép-

viselői, kik antik minták szerint új államokat hittek alakíthatni, hatalmasan megragadták a francziák phantasiáját. A francia forradalomról írott könyvek, különösen Mignet, Thiers, Lamartine, Louis Blanc, Michelet az 1848. események előidézésére nagy hatással voltak. A császárság eszméjének és hagyományainak irodalmi cultusa is mint jelentékeny tényező szerepelt a politikai alakulásokban.

A nemzetgazdasági irodalom Smith Ádám óta folytonosan hatályos befolyást gyakorolt az állami élet problémáinak gyakorlati megoldására. Hivatkozhatunk Liszt Frigyes munkájára is. És legújabb időben a socialistikus törekvésekről elmondhatjuk, hogy nem azok idézték elő a socialistikus irodalmat, de a socialistikus sajtó idézte elő a socialistikus mozgalmat.

A jogtudomány, úgy a polgári, mint a büntető jog irodalma, mindig nagy hatalom volt az államban s társadalomban. Ezen ténynek figyelemreméltó nyilatkozása a francia Code Napoleon, mely nem az imperator — de kitünő jogászok műve, s a francia jogtudománynak s irodalmának szüleménye volt.

És bátran mondhatom, hogy ma a tudományok közt a legnagyobb hatalom: a természettudomány, mely egészen átalakította az emberek gondolkozás módját, megsemmisítette az előítéleteket és a babonát. Hogy boszorkányokat nem égetnek s az örülteket nem tartjuk az ördög által megszállottaknak: az a

természettudomány műve. És ezt nem tekintve, a természet hatalmas erőinek értékesítése: egész földművelésünk, iparunk s kereskedelmünk a természettudományokon alapszik. Az emberi élet kora és az egészségi állapotok nagy részben az orvosi tudomány állásától, művelésének módjától függenek. És minél mélyebben fog a higienia a mindennapi élet szokásaiba behatni; annál szembetűnőbb lesz hatása az emberi élet különféle irányaira.

Nem feladatomban itt részletekbe bocsátkozni, vagy a természettudományoknak az élet mindennapi vonatkozásaiban nyilatkozó hatásait feltüntetni. A természettudomány a culturának feltétlenül szükséges organuma. A természettudomány történelme az emberiség történelme. Azok, a kik a mai időket úgy állítják elő, mintha a középkor legrosszabb epocháiban élnék, Dubois Reymond *Cultur- und Naturwissenschaft* című munkájában megtalálják a leg-erősebb czáfolatot.

De ha a tudomány csakugyan hatalom, mely különösen nyugati Európában már érvényre is jutott; kérdés, vajjon hazánkban a tudomány bírja-e már a hatalom kellékeit, s ha nem bírja, mit kell tenni, hogy megszerezze, és így az ország a normális fejlődés útjára jusson.

Ha az egyetemeket, az Akadémiát s némely tudományos társulatot nem tekintünk, állíthatjuk, hogy nálunk a tudomány iránt kellő szeretet nem létezik.

Még mindig sokan felesleges fényűzési czikknek, sallangnak tekintik, s nem ritkán kell hallanunk olyan nyilatkozatokat, hogy minden költség, melyet az ország a tudomány érdekében tesz, kidobott pénz.

Ezen korlátolt felfogást az emberi nem egész történelme megczáfolja. Azon népek éltek s tartották magokat legtovább fenn, a melyeknek legtöbb culturájok volt, s a népek elvesztek, mikor a culturában nem tudtak haladni. Igaza lehet azon írónak, ki azt mondja, hogy a régi világ nem veszett volna el, ha nagyobb érzéke lett volna a természettudomány iránt. A mai népekről méltán el lehet mondani, hogy azok a legerősebbek, a melyek a legmíveltebbek. A török birodalom enyészését az teszi elháríthatatlanná, hogy a cultur képességet nélkülözi.

Ha tehát Magyarország fenállását biztosítani kívánjuk; ha el akarjuk érni, hogy a magyar elem mérvadó s uralkodó maradjon: a nemzetnek a cultura magasabb fokára kell emelkedni; vagyis a tudománynak nálunk is azon helyet kell elfoglalnia, a mely megilleti; azaz hatalommá kell válnia.

Ép oly jól tudom mint bárki más, hogy sem az Akadémia, sem az egyetemek, sem az országgyűlés nem decretálhatják, hogy nagy tudósaink s íróink legyenek; s hogy azok korszakot alkotó munkákat írjanak.

De abból nem következik, hogy mit sem kell vagy mit sem lehet tenni. Ha tekintélyes irodalmat aka-

runk: művelni kell a nyelvet az irodalomban, az iskolában s a családban; a külföldi irodalmak jeles termékeit jó fordításokban terjeszteni kell; háttérbe szorítani a rossz regényeket, melyek az erkölcsiséget és a jó ízlést is rontják. Elő kell mozdítani főleg a történelmi irodalmat, melynek az emberek gondolkozására a legnagyobb befolyása van. Ezért állítsunk történelmi seminariuumokat; gondoskodjunk jó történelmi előadásokról az egyetemeken; hassunk oda, hogy a jó történelmi munkák terjedjenek, és olvasóik száma szaporodjék.

A természettudományok s orvosi tudományok művelésében nagy külső apparatusra van szükség. Ez irányban legtöbbet tehet s kell tenni az államnak; egyetemeinken e tudományokat el kell látni a szükséges eszközökkel.

E tekintetben még sok a tenni való; mert nem szólva a kolozsvári egyetemről, még a budapesti egyetem sincs ellátva a szükséges intézetekkel. Az elmekór, a kórboncztan, sőt a sebészet második tan széke sem bir szert tenni megfelelően felszerelt előadási teremre. Országos observatoriumunk nincsen. És az egész országban hány vegytani laboratorium van?

A természet- s orvosi tudományok művelésére két egyetem nem elégséges. És míg e kérdésnek tisztán a pénzügyi tekintetek és helyi érdekek szempontjából fölfogása a harmadik egyetem létrehozását aka-

dályozza, nem lesz kellő haladás a természettudományok s az orvosi tudományok terén, a melyek az egészséges közgazdasági állapotok alapját képezik.

Azonban a főiskolák bármily jeles szervezettel, dús felszereléssel és kiváló tanerőkkel rendelkezzenek, nem elégségesek arra, hogy a tudományos életnek kellő lendületet adjanak.

Attól nem lehet ugyan tartani, hogy valaha meghallgassák azokat, kik az iskola falai közül mindent száműzni kívánnak, a mi a kenyér-kereset biztosítása szempontjából mellőzhetőnek látszik. A közoktatási ügy vezetője ha az ideális irány ápolását fölöslegesnek vagy csak fényűzési czikknek, tekintené, még arra sem tarthatna igényt, hogy praktikus államférfiúnak ismertessék el.

De másfelől tagadhatatlan, hogy a napról-napra fokozódó követelések, melyeket az érdekek versengése és a létért való küzdelem teremt, a közoktatásnak kötelességévé teszik, hogy a gyakorlati élet problémáit szem elöl ne téveszsze.

Mindenkor szükségesek lesznek tehát az oly intézmények, melyek a tudományt önmagáért művelik és utógondolat nélkül szentelhetik magokat az eszmény cultusának.

Akadémiánk is ilyen intézmény. Önérzettel utalhatunk a szolgálatokra, melyeket ez irányban eddig tett. De nagy feladatok megoldása várakozik rá a jövőben. A magyar nyelvet gazdagságban és az irány

formai tökélyében fejleszteni. Az izlést nemesíteni. A tudományos munkásságnak tért nyitni, irányt jelölni ki és példányképeket nyújtani.

Reméljük, hogy hazánk művelt közönsége, mely áldozatkészségével létrehozta és szüntelenül támogatja az Akadémiát, rokonszenves érdeklődését ezentúl sem fogja megvonni tőle. És így ha mindenki megteszi a maga kötelességét, úgy nálunk is megfognak jönni a szebb napok a tudományok felvirágzására.

Ezzel megnyitom az Akadémia XLVI-ik közülését.

NÉHÁNY SZÓ
A KÖZÉPISKOLÁRÓL.

1886.

NEWARK 2ND

POST OFFICE

1871

MINÉL nagyobb körben fog meghonosodni az a hit — (öntudatosan élek e kifejezéssel) — hogy a tudomány a gyakorlati életben is hatalom, annál nagyobb jelentőséget fognak tulajdonítani a középiskolának, azaz azon iskolának, mely a tudományos pályákra előkészít.

Örvendetes jelenségnek tekintem, hogy e kérdés, mely egész Európában napirenden van, nálunk is napirendre került.

Tulajdonképen évek óta a napirenden van — új impulsust azonban Frary munkája fordításának megjelenésével nyert. E jelenségből már is különböző következtetések vonattak. A középiskolákról alkotott törvény revidiáltatni fog — a görög nyelv tanítása meg fog szüntettetni — a klasszikus philologok állás és kenyér nélkül fognak maradni. Valóban gyermekes fölfogások!

De habár mindez nem fog megtörténni, Frary könyvének már azért, mert szellemes s mindenütt

olvastatik, meg van a maga jelentősége s jó hatása is lesz. De a ki állást akar foglalni nálunk e könyvvel szemben: tisztában kell lenni magával az iránt, mi volt a régi classikus világ, mi a klasszikus műveltségnek értéke, mit kell nekünk magyaroknak ez irányban tenni?

Ha mi mostani culturánkat elmezzük, látnunk kell, hogy Görögország s Róma nélkül a cultura nem léteznék — meglehet valami egészen más civilisatio fejlődött volna ki, — de az a mi ma vagyunk, az a görög s római nyelv, irodalom, tudomány és művészet műve. — A renaissance szellemi életéből fejlődtek az új irodalmak, a tudomány, az új művészet. De a legfényesebb oldala a régi világ culturájának a képzőművészet, különösen a szobrászat s építészet, az irodalomban pedig a formák tökélye. — A tudomány, a socialis és politikai institutiók, a közigazdaság gyermekkorban voltak; a humanitas pedig, mi az urbanitástól lényegesen különbözik — a régi világban csak ritka példákban fordul elő. — Összehasonlítva tehát a régi culturát az újjal, az új cultura a dolgok természete szerint, magasabb és intensiver, mint a régi, valamint a harmincz éves férfiú érettebb s fejlődöttebb s a szellemi s kedélyi műveltség magasabb színvonalán áll, mint a tizenöt éves ifjú — hasonló viszonyokat és dispositiókat szemmel tartva.

Mi tehát tanulhatunk a régi culturától, de nem

föladatunk, oda visszajutni, hol a görögök s rómaiak álltak; a régieket, kiket méltán lehet dicsőíteni, az újak rovására dicsőíteni, csakis tudatlanság vagy romlott iskolamesteri phantasia szüleménye.

Ha most kérdezzük, mi a klasszikus műveltségnek értéke s haszna reánk nézve: a ki latinul tud, bizonyosan tapasztalta önmagán, hogy az minden művelődési törekvéseit nagyon elősegítette — főleg a nyugati nyelvek tanulása tekintetében — s megengedem, hogy a görög nyelv és irodalomnak is nagy hatása van, habár e tekintetben saját tapasztalásomból nem szólhatok — mert, noha görögül tanultam, ma nem tudok semmit.

De nem elég éveket a klasszikus tanulmányokkal tölteni, azoknak birtokában is kell lenni — e tekintetben nagyon sajnós tapasztalásaink vannak — s ennél fogva én egészen elfogadom Du Bois-Reymond nézetét, hogy ily tanulmány nélkül is lehet haladni az egyetemi pályán. Korlátolt iskolai fölfogás azt hinni s hirdetni, hogy a klasszikus nyelvek nélkül, az új irodalmak segítségével, a műveltség magasabb fokát elérni ne lehessen.

Ezek után az a nagy kérdés: mit kell nekünk tennünk?

Nem új dolog, ha ismét állítom, mit már számtalanszor mondtam, hogy nálunk legalább egy kérdés el van döntve, mely másutt még függőben van, tudniillik, hogy a reáliskolákat végzett s ott érettségi

vizsgálatot tett ifjak az egyetemek minden facultására átmehetnek, ha utólagosan a latin nyelvből a vizsgálatot leteszik. A kiknek tehát a klasszikus tanulmányokhoz nincs hajlamuk, azok menjenek a reáliskolákba; de hogy módjok legyen más pályára is átmenni, abban is könnyíteni óhajtok rajtok, mert a reáliskolákban rendes tanszéket fogok állítani a latin nyelvre, természetesen nem mint köteles tantárgyra.

Továbbá míg én miniszter vagyok, folyvást minél több speciális szakiskola állítására törekszem, melyek mintegy villámhárítókul szolgálhatnak a gymnasiumok irányában, hogy az iskolázott proletariatus ne növekedjék; a gymnasiumokban azok maradjanak, kiknek tehetségök s kedvök van a magasabb műveltséghez s kiknek szükségök van a klasszikus műveltségre. Intem tehát az igazgatókat, hogy az alsó osztályokban a kellő szigorral járjanak el, hogy a szegény gyermekek, kiknek tehetségök és szorgalmuk nincsen, korán más pályákra is menjenek át — elég drastice ismételve, hogy bármi szegény apa gyermeke, legyen az utcai koldus, lehessen miniszterelnök, országbíró, cardinalis, tábornagy, ha esze és tehetsége van — de szegény szülők tehetségtelen gyermekeit ne küldjék a latin iskolákba.

De végre, ha sikert várunk a klasszikus neveléstől, nem csak nem kell megterhelni a gymnasiumokat rossz anyaggal, s e tekintetben semmiféle raçenak vagy felekezetnek nincs privilegiuma, de főleg jó

tanárokról kell gondoskodni, illetőleg ilyeneket nevelni.

E tekintetben bármely haragnak teszem ki magamat, egész őszinteséggel kell szólanom. — Időm volt tapasztalásokat gyűjteni; ismerek sok tanárt — azok közt sok igen művelt minden tekintetben comme il faut embereket — kik megfelelnek a fogalomnak, hogy a gymnasiumokban a humaniorákat tanítják, de van sok olyan is, ki e tekintetben igazi satyra a humaniorákra.

A tanárok neveléséről kell gondoskodni a francia école normale supérieure példájára, internatussal összekötött tanárképző intézet fölállításával. Ha az állam ez útra tér, valamint a tanító szervezetek úgy a felekezeti iskolák föntartói a dolgok hatalmas következtében kénytelenek lesznek az állam példáját követni, lesznek tanítani tudó tanáraink.

Valamiut a világ minden vonatkozásaiban, úgy különösen a tanításban minden az emberektől függ.

Ember, azaz intelligens képzett ember, s a szükséges anyagi erő vagy is pénz s a siker megjön minden téren.

